

АНОТАЦІЯ

Зозуля Д.О. Горлицький прорив в контексті стратегічно-наступальних операцій на Східному фронті та використання результатів дослідження в освітньому процесі. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю 014. Середня освіта предметною спеціальністю 014.03 Середня освіта. Історія та громадянська освіта. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2025.

У роботі досліджено історію Горлицького прориву 1915 р. Висвітлено стратегічну ситуацію на Східноєвропейському театрі бойових дій навесні 1915 р. У рукописі розглянуто причини проведення Горлицької операції і процес підготовки Центральних держав до літньої кампанії 1915 р. на Східному фронті Першої світової війни. На оперативному і тактичному рівнях проаналізовано перебіг Горлицької операції з 2 по 10 травня – з часу початку наступу німецької 11-ї, австро-угорських 3-ї і 4-ї армій проти російської 3-ї армії до моменту видачі російським командуванням наказу про остаточне відведення залишків 3-ї армії.

У роботі проаналізовано стратегічні наслідки Горлицького прориву для Східного фронту та намагання австрійського та німецького вищого військового керівництва вивести Російську імперію з війни. Автор пояснює причини Великого відступу російської армії протягом травня–вересня 1915 р. та висвітлює процес стабілізації Східного фронту восени того ж року.

Значну увагу в роботі приділено використанню результатів дослідження в освітньому процесі. Проаналізовано можливість використання для висвітлення теми Горлицького прориву цифрових платформ та соціальних мереж. Розкрито ефективність застосування картографічного матеріалу. Також автор приділяє увагу застосуванню історичної реконструкції для наочності викладу матеріалу.

Ключові слова: Горлицький прорив, Перша світова війна, Східний фронт, карпатський фронт, Великий відступ, Август фон Макензен, Радко Радко-Дмитрієв, 11-а армія, 3-я армія, історична карта, історична реконструкція.

SUMMARY

Zozulia D.O. The Gorlice breakthrough in the context of strategic offensive operations on the Eastern Front and the use of research results in educational process.
– Qualification work on the rights of manuscript.

Qualification work for a master's degree in higher education in the speciality 014. Secondary education, speciality 014.03 Secondary education. History and Citizenship Education – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, 2025.

The work examines the history of the 1915 Gorlice breakthrough. The strategic situation in the Eastern European theater of operations in the spring of 1915 is highlighted. The manuscript examines the reasons for the Gorlice operation and the process of the Central Powers' preparing for the 1915 summer campaign on the Eastern Front of World War I. At the operational and tactical levels, there is analyzed the course of the Gorlice operation from 2 to 10 May – from the beginning of the offensive of the German 11th, Austro-Hungarian 3rd and 4th Armies against the Russian 3rd Army until the Russian command issued an order to finally withdraw the remnants of the 3rd Army.

The paper analyzes the strategic consequences of the Gorlice breakthrough for the Eastern Front and the efforts of the Austrian and German top military leadership to knock out the Russian Empire from the war. The author explains the reasons for the Great Retreat of the Russian Army during May–September 1915 and highlights the process of stabilizing the Eastern Front in the autumn of the same year.

Considerable attention is paid in the paper to the use of the research results in the educational process. The possibility of using digital platforms and social networks to cover the topic of the Gorlice breakthrough is analyzed. The effectiveness of the use of cartographic material is revealed. Also, the author pays attention to the use of historical reconstruction for the clarity of the presentation of the material.

Keywords: Gorlice breakthrough, World War I, Eastern Front, Carpathian Front, Great Retreat, August von Mackensen, Radko Radko-Dmitriev, 11th Army, 3rd Army, historical map, historical reconstruction.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження	9
1.1. Стан наукового висвітлення проблеми.....	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	21
1.3. Методологія дослідження.....	24
Розділ 2. Горлицький прорив	27
2.1. Плани Центральних держав.....	27
2.2. Підготовка прориву.....	34
2.3. Горлицький прорив, 2–5 травня.....	41
2.4. Оперативний розвиток прориву, 6–10 травня.....	68
Розділ 3. Великий відступ Російської імператорської армії і стабілізація Східного фронту восени 1915 р.	90
3.1. Операції на південному крилі Східного фронту в травні–серпні 1915 р.	90
3.2. Операції на північному крилі Східного фронту в травні–серпні 1915 р.	100
3.3. Стабілізація Східного фронту восени 1915 р.	105
Розділ 4. Методика викладання військової історії в закладах вищої освіти	112
4.1. Методика опису бойових дій при дослідженні військової історії.....	112
4.2. Використання історичних карт при вивченні військової історії.....	115
4.3. Питання військово-історичних ігор та історичної реконструкції при вивченні військової історії.....	119
Висновки	124
Список використаних джерел та літератури	127
Додатки	135

ВСТУП

Актуальність теми. Горлицький прорив 1915 року є однією з найважливіших наступальних операцій на Східному фронті Першої світової війни, що стала поворотним моментом на цьому театрі воєнних дій. Операція мала значний вплив на подальший перебіг подій на Східному фронті та призвела до переходу стратегічної ініціативи до Центральних держав, а також Великого відступу Російської імператорської армії – серії поразок, якої зазнала Російська імператорська армія в травні–вересні 1915 року. Прорив 11-ю армією генерала Макензена російської оборони під Горлице став однією з перших масштабних спроб застосування вогневого валу – концепції, що почала зароджувати з 1915 року. Ключовою особливістю операції була масована артилерійська підготовка. Взаємодія артилерії та піхоти під час Горлицького прориву демонструє новий для Першої світової підхід до координації родів військ.

Перебіг операції 11-ї армії демонструє основоположні засади військової науки, такі як оперативне маскування, необхідність переваги над противником у силах і засобах, взаємодія родів військ чи значення логістики. Впровадження таких прикладів в освітній процес сприяє розвитку критичного мислення, адже аналіз причин та наслідків цієї операції вимагає роботи з історичними джерелами й картографічними матеріалами.

Об'єктом дослідження є стратегічні наступальні операції на Східному фронті Першої світової війни.

Предметом дослідження виступає Горлицький прорив у контексті стратегічних наступальних операцій на Східному фронті Першої світової війни.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період із початку 1915 року, коли на Східному фронті Першої світової війни склалася несприятлива для Центральних держав стратегічна ситуація, що передувала Горлицькому прориву, до вересня 1915 року, коли завершилися основні наступальні дії Німецької імперії та Австро-Угорщини.

Територіальні межі дослідження охоплюють території Польщі, Словаччини, Східної Пруссії, Литви, Латвії, Західної Білорусі, Волині та Галичини.

Мета дослідження полягає в комплексному дослідженні Горлицького прориву як однієї з ключових стратегічно-наступальних операцій на Східному фронті Першої світової війни.

Завдання дослідження:

- з'ясувати причини проведення Горлицької операції;
- проаналізувати підготовку німецької 11-ї армії до прориву;
- проаналізувати особливості прориву тактичної оборони російської 3-ї армії;
- висвітлити перебіг оперативного розвитку прориву;
- з'ясувати вплив Горлицької операції на південне крило Східного фронту;
- з'ясувати вплив Горлицької операції на північне крило Східного фронту;
- висвітлити процес стабілізації Східного фронту восени 1915 року;
- розглянути методику подачі навчального матеріалу з теми;
- з'ясувати ефективність використання історичних карт при вивченні військової історії;
- з'ясувати ефективність військово-історичних ігор та історичної реконструкції.

Методи дослідження. У даному дослідженні застосовано комплекс методів, що забезпечують системний підхід до вивчення історичних подій. Історико-генетичний метод використано для відстеження послідовності подій операції, її підготовки, ходу та наслідків. Історико-порівняльний метод дає змогу оцінити тактичні й стратегічні підходи протидіючих сторін, виділивши їхні сильні та слабкі сторони. Метод синхронізації забезпечує вивчення подій Горлицького прориву у взаємозв'язку з іншими фронтами та напрямками Першої світової війни. Метод структурного аналізу застосовується для вивчення

внутрішньої організації та взаємодії військових частин, співпраці між німецькими та австро-угорськими силами. Географічний метод використовується для аналізу місцевості, де відбувалися події, зокрема впливу рельєфу, кліматичних умов і природних бар'єрів (таких як Карпати) на хід операції.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі Горлицького прориву як ключової події стратегічно-наступальних операцій на Східному фронті Першої світової війни. У роботі вперше систематизовано та порівняно тактичні й стратегічні рішення німецьких, австро-угорських і російських командувачів на основі архівних матеріалів. Важливим елементом новизни є інтеграція результатів аналізу в освітній процес. У роботі запропоновано методичні рекомендації для використання матеріалів дослідження у викладанні історії та військової справи, що сприятиме глибшому розумінню студентами подій Першої світової війни.

Практичне значення наукової роботи полягає у можливості застосування її результатів для поглибленого вивчення історії Першої світової війни, зокрема стратегічно-наступальних операцій на Східному фронті. Аналіз Горлицького прориву дозволяє зрозуміти особливості тактики і стратегії часів Першої світової війни, що може бути використано у викладанні курсів історії чи військової справи.

Апробація результатів дослідження. II Всеукраїнська наукова онлайн-конференція здобувачів вищої освіти та молодих вчених. Чернівці. 2024. «Горлицький прорив в контексті стратегічно-наступальних операцій на Східному фронті: історіографія проблеми».

XXXVII Вінницька Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція. Вінниця. 2025. «Німецька Південна армія в боях на р. Серет, 6–17 вересня 1915 р».

II Регіональна студентська конференція з історії «Науковий старт». Умань. 2025. «272-й резервний піхотний полк у звільненні міста Горлице, 2 травня 1915 року».

V Міжнародна мультидисциплінарна студентська інтернет-конференція «Мозаїка наукової комунікації». Львів. 2025. «Використання сервісу Google Earth при вивченні військової історії».

Структура роботи відповідає меті та дослідницьким завданням. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, тринадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Повний обсяг кваліфікаційної роботи складає 138 сторінок (основний текст – 116 сторінок). Список використаних джерел і літератури нараховує 74 позиції. Додатки складають три сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ

ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового висвітлення проблеми

Проблема Горлицького прориву як успішної наступальної операції Центральних держав під час Першої світової війни викликала інтерес в основному в німецьких істориків міжвоєнного періоду. Загалом історіографію даної проблеми можна поділити на німецьку, австрійську, російську, польську, словацьку та англомовну.

Найчисельнішою за обсягом є німецька історіографія. Умовно її можна поділити на: загальні праці, присвячені тематиці Першої світової війни; праці, що висвітлюють Горлицький прорив як окрему операцію; військові історії німецьких полків та батальйонів.

Першою спробою описати події Горлицького прориву є праця Леонгарда графа фон Роткірха «Gorlice–Tarnow» [67]. Автор детально зупиняється на перших трьох днях прориву та доводить свою розповідь до виходу 11-ї армії на Сян.

Праця «Der Weltkrieg 1914 bis 1918» в 14 томах – це офіційна німецька історія Першої світової війни, створена під егідою Рейхсархіву протягом 1925–1944 рр. Вона складається з багатотомного опису військових дій, політичних подій та стратегічних рішень, які відображають бачення Німецької імперії на конфлікт. Робота вирізняється систематичним підходом до опису подій. У праці зосереджено увагу на військових аспектах, включно з кампаніями на Західному, Східному, Балканському та інших фронтах. Також велика увага приділяється політичним і дипломатичним процесам, які впливали на хід війни. Опис подій вирізняється хронологічною послідовністю та детальним аналізом рішень на стратегічному та оперативно-тактичному рівні.

7-й том під назвою «Die Operationen des Jahres 1915 : die Ereignisse im Winter und Frühjahr» [41] розповідає про плани генерала Фалькенгайна взимку–

навесні 1915 року та стратегічне становище Центральних держав напередодні кампанії проти Російської імперії. У виданні йдеться про рішення німецького Верховного військового командування підтримати Австро-Угорщину. Достатньо детально у 7-му томі розповідається про підготовку до прориву та перебіг бойових дій із 2 по 5 травня. Автори праці дають короткий огляд бойових дій австро-угорської та російської армій.

У 8-му томі під назвою «Die Operationen des Jahres 1915 : die Ereignisse im Westen im Frühjahr und Sommer, im Osten vom Frühjahr bis zum Jahresschluß» [40] міститься інформація про літні та осінні операції проти Російської імперії, невдалу спробу Центральних держав вивести її з війни та стабілізацію Східного фронту восени 1915 року.

«Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918» в 7 томах – офіційна історія участі Австро-Угорської імперії в Першій світовій війні, створена на початку 30-х років XX століття. Особливий інтерес викликають 2 і 3 томи. У 2 томі «Vom Ausklang der Schlacht bei Limanowa- Łapanów bis zur Einnahme von Brest-Litowsk : das Kriegsjahr 1915» [37] розповідається про стратегічну ситуацію напередодні Горлицького прориву та участь австро-угорських армій в наступальних операціях проти росіян від Карпат до взяття Брест-Литовська. 3-й том австрійської офіційної історії «Von der Einnahme von Brest.Litowsk bis zur Jahreswende : das Kriegsjahr 1915» [38] містить опис літніх та осінніх операцій проти Російської імперії від липня до кінця грудня 1915 року, зокрема розповідається про Рівненську та Галицьку операції вересня 1915 року.

Книга Оскара Тіле фон Кальма «Gorlice» із серії «Schlachten des Weltkrieges» [71] – найдетальніший аналіз Горлицького прориву, охоплює часові рамки з 24 квітня по 5 травня. Книга містить цінну інформацію про шляхи перекидання німецьких військ із заходу на схід, також фон Кальм на тактичному рівні аналізує бойові дії в перші дні наступу.

«Gorlice 1915. der Karpathendurchbruch und die Befreiung von Galizien» [46] – праця колишнього командира XXXXI резервного корпусу Германа фон Франсуа, присвячена подіям Горлицького прориву. Вона містить багато

важливих деталей, адже сам Герман фон Франсуа був безпосереднім учасником бойових дій в травні-червні 1915 року.

«Стратегический очерк войны 1914–1918. Часть 4» [27] – праця за редакцією Незнамова А. Ця робота була підготовлена у перші післявоєнні роки і представляє собою стратегічний аналіз подій літньо-осінньої кампанії 1915 року на Східному фронті Першої світової.

Дослідження Миколи Бонч-Бруєвича «Потеря Галиции в 1915 году. Катастрофа 3-й армии» [26] висвітлює події напередодні Горлицького прориву, хід операції на оперативно-тактичному рівні та подальший відступ російських військ із Галичини. Автор аналізує організаційні та стратегічні недоліки в діях російського командування. Зокрема, він вказує на неузгодженість між окремими військовими частинами, відсутність достатньої підготовки, розтягнутість фронту і недоліки в системі постачання, що створили сприятливі умови для прориву. Бонч-Бруєвич критично ставиться до командування Ставки, звертаючи увагу на недостатнє планування операцій та нездатність своєчасно реагувати на зміни у бойовій ситуації. Автор вважає, що основні помилки російського керівництва призвели до катастрофічних втрат Російської імператорської армії. Особливу увагу автор звертає на значну перевагу німецько-австрійських військ в артилерії.

Книга Ростунова І.І. «Русский фронт Первой мировой войны» [28] присвячена аналізу підготовки Російської імперії до війни, найважливіших операцій Першої світової на Східному фронті та розкладанню російської армії в 1917 році. Окрему увагу автор приділяє Горлицькому прориву як одній із найвагоміших операцій війни, вказує на переваги та недоліки кожної зі сторін під час операції. Також Ростунов описує літні та осінні операції 1915 року й стабілізацію Східного фронту.

Міхал Клімецький у своєму дослідженні «Gorlice. 1915» [53] приділяє значну увагу аналізу обстановки напередодні Горлицького прориву, причини його проведення. Опис самого прориву займає 30 сторінок. Клімецький закінчує свою працю на описі стабілізації Східного фронту та розглядає Горлицький прорив у взаємозв'язку з іншими наступальними операціями.

Праця «Bitwa pod Gorlicami. Studia z perspektywy stulecia» [31] за редакцією Ярослава Центека, Славоміра Кулача та Каміля Рушали є науковим збірником, присвяченим аналізу Горлицького фронту. Велику увагу у виданні приділено німецьким 11-й баварській і 119-й піхотним дивізіям, австро-угорським VI і XIV корпусам, полку фон Савуа. Окремо в збірнику вміщено статті щодо досвіду цивільних мешканців Галичини та Лемківщини під час Першої світової війни. Окрему увагу Ярослав Центек звертає на роль артилерії Гвардійського корпусу в Горлицькому прориві у своїй статті «Artyleria Korpusu Gwardii w bitwie pod Gorlicami» [36].

Анджей Олейко присвятив свою статтю «Ohne Flieger kein Sieg – Bez lotników nie ma zwycięstwa! Szkic z działań lotnictwa austro-węgierskiego i niemieckiego w przeddzień przełamania gorlickiego 1915 r. w świetle archiwaliów i literatury pamiętnikarskiej» [59] дослідженню діяльності австро-угорської та німецької авіації на передодні Горлицького прориву. Дослідник переконує, що під час Горлицького прориву авіація стала «очима» німецького командування, оскільки дозволяла швидко отримувати дані про противника та координувати дії артилерії.

У своїй статті «On the battles for Hill 446 (Pustki) during the Gorlice breakthrough (2 May 1915) once again» [32] польський дослідник Ян Блахньо розглядає один із найкровопролитніших епізодів Горлицького прориву – взяття австро-угорським VI корпусом висот Пустки. Автор користувався австрійськими архівами, тому йому вдалося детально відтворити боротьбу за Пустки. Зокрема, в статті наведено дані щодо чисельності особового складу 12-ї піхотної військової дивізії та російської 31-ї піхотної дивізії, кількість коней та артилерії. Автор робить висновки про комплексні причини успіху австро-угорських військ, серед яких насамперед перевага в артилерії та нездатність росіян провадити контрбатареюну боротьбу.

Видання «Karpatský front 1914/1915» [52] за редакцією словацьких дослідників Мілослава Чапловіча, Мартіна Дробняка, Віктора Сабо та Радослава Туріка основну свою увагу приділяє бойовим діям у Карпатах в 1914–1915 роках.

У контексті Горлицького прориву дослідники розповідають про операції австро-угорської 3-ї армії та бій 10-ї піхотної військової дивізії під Бржостеком.

«Erinnerungsblätter deutscher Regimente» («Пам'ятні сторінки німецьких полків») – ряд історичних книг, що виходили друком у період з 1918 до 1945 років, та присвячені участі німецьких полків в Першій світовій війні. Ці публікації мали на меті слугувати пам'ятками різних полків або окремих батальйонів, занотовуючи їхній досвід, діяльність та визначні досягнення протягом війни. До назви кожного тому серії додавалося речення «Написано на основі офіційних журналів бойових дій», що мало вказувати читачеві на підтримку держави. Видання «Пам'ятних листів німецьких полків» поділялися за регіонами на пруську, баварську, саксонську та вюртемберзьку серії. Німецький Рейхсархів у Потсдамі займався виданням пруської серії, Баварський воєнний архів у Мюнхені – баварською серією, відділ Рейхсархіву в Дрездені – саксонською, у Штутграті – вюртемберзькою. Окремо із 1929 року в Цойленроді за підтримки Рейхсархіву виходила літературна серія «Aus Deutschlands großer Zeit».

Попри свою назву «Пам'ятні сторінки німецьких полків», видання серії присвячено в певній мірі також окремим батальйонам, дивізіонам, ескадронам, ротам і батареям. Такий підхід був спричинений особливостями еволюції військової тактики в часи Першої світової: після початку позиційної боротьби на Західному фронті дивізіони та батареї піших артилерійських полків були придані військовим з'єднанням через необхідність важкої артилерії при спробах прорвати позиції противника; кавалерійські полки було розпорошено через недоцільність концентрації кінноти. Тим не менш, формально ці військові частини продовжували існувати офіційно.

Типовою структурою окремого тому книжкової серії є опис мобілізації полку, участь у боях із 1914 по 1918 рік із приданими фотографіями, схемами чи картами, демобілізація та місцезнаходження частини після заключення перемир'я. Іноді полкові історії містять інформацію про полк до початку Першої світової – насамперед це стосується гвардійських та деяких кавалерійських

полків. Томи відрізняються один від одного детальністю опису бойових дій, хоча це залежить насамперед від якості відповідної офіційної документації, деякі можуть містити поіменні списки загиблих та списки командного складу (найчастіше це стосується рівня батальйону, роти, іноді рівня взводу). Обсяг тому може коливатися від 50 до 700 сторінок.

Автори окремих томів часто були офіцерами або навіть командирами відповідних частин, вони служили на фронті, мали зв'язки зі своїм особовим складом. Вклад ветеранських об'єднань у зміст серії суттєвий: ветерани мали змогу ділитися пережитим досвідом або надавати дослідникам наявні в них документи. Саме завдяки підтримці ветеранських об'єднань опису бойових дій певної полкової історії іноді могла доходити до рівня взводу. Цінність полкових історій тим вища, що значна кількість офіційних документів пруської армії часів Першої світової війни були знищені під час бомбардування Потсдаму 14 квітня 1945 року.

Книгу Людвіга Штамбергера «Das K.V. Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 13» [70] присвячено королівському баварському резервному піхотному полку №13. Праця складається з 54 сторінок та містить інформацію в енциклопедичному викладі про бойовий шлях частини. Горлицькому прориву та літнім операціям проти Російської імперії в дослідженні Штамбергера присвячено всього сім сторінок. Такий обмежений обсяг пояснюється тим, що дослідник видав свою працю достатньо рано (у 1921 році), користувався обмеженою джерельною базою (у дослідженні немає згадок про бойові дії рівня роти, хоча в рот були журнали бойових дій; вочевидь, не було використано й батальйонну документацію). У випадку Горлицького прориву обмеженість опису бойових дій частково пояснюється диспозицією полку – значну частину операції 13-й баварський резервний піхотний полк перебував у другому ешелоні дивізії.

У своїй праці «Das K. V. 7 Chevaulegers-Regiment» ротмістр Герман Дім [42] описує бойові дії 4-го екадрону при 11-й баварській дивізії. Оскільки участь кавалеристів обмежувалася в основному кавалерійськими роз'їздами, патрулями та авангардами, то автор присвятив їм не надто багато уваги.

«Das K.V. 22. Infanterie-Regiment Fürst Wilhelm von Hohenzollern» Ганса Майєра [57] описує участь у Першій світовій війні 22-го королівського баварського піхотного полку імені князя Вільгельма фон Гогенцоллерна. Автор присвячує літній кампанії 1915 року на Східному фронті 20 сторінок, із них чотири – розгортанню під Горлице та участі в самому прориві з 2 по 10 травня. Дослідження Майєра проливає світло на розгром російської 9-ї піхотної дивізії в районі Замчисько – уже наступного дня 3 травня 22-й баварський піхотний полк цілий день переслідував відступаючі частини противника. У даній полковій історії містяться деталі про невдалу спробу німецького командування домовитися про капітуляцію частин розбитої російської 48-ї піхотної дивізії генерала Корнілова. В даному томі описано формування бойових порядків полку залежно від ситуації та подальше переслідування російських частин.

Історія королівського баварського 3-го піхотного полку, написана генерал-майором Францом бароном фон Штенгелем [47], розповідає серед іншого про бойові дії полку на лівому крилі 11-ї баварської піхотної дивізії під час Горлицького прориву. Зокрема, в полковій історії міститься інформація про бої 2 травня за Замчисько, 3 травня за Роздзеле. Події від 4 травня характеризуються переслідуванням противника та зменшенням розмаху боїв, зокрема праця барона фон Штенгеля проливає світло на керування військами на бригадному та полкову рівні, в ній аналізується формування спеціальних тактичних груп – зведених загонів для виконання обмежених цілей.

Історичне дослідження полковника Макса Цунемєра «Infanterie-Regiment Graf Kirchbach (1. Niederschlesisches) Nr. 46 im Weltkrieg 1914/1918» [74] висвітлює бойовий шлях 46-го піхотного полку ім. графа Кірхбаха. Зокрема, участі полку в літній кампанії 1915 року проти Російської імперії присвячено 65 сторінок, із них Горлицькому прориву та переслідуванню росіян до Сяну – 21 сторінка. У своєму дослідженні полковник Цунемєр послуговувався документами батальйонів та рот, його праця вирізняється достатньою деталізованим зображенням бою.

Праця «Das Königlich preußische 3. posensche Infanterie-Regiment Nr. 58» im Weltkrieg Вальтера Шмідта, Отто Вінкельмана та Мартіна Альтермана [68] присвячена королівському пруському 3-му познанському піхотному полку №58. У полковій історії достатньо детально розглядаються бої за Сокульський ліс, Ліпінки, перехід через Віслоку. Авторський колектив детально аналізує формування зведених загонів із частин полку та організацію переслідування росіян.

«Das Königlich Preußische Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 46 im Weltkrieg» підполковника резерву Оскара-Єско фон Путкамера [61] описує бойовий шлях резервного піхотного полку №46. Оскільки 2 травня полк зустрів у другому ешелоні 119-ї піхотної дивізії, автор описує цього дня лише участь одного батальйону в боях за Сенкову. підполковник фон Путкамер також приділяє увагу бойовим діям полку в складі загону Остермаєра, бої за Ветржно та подальше переслідування росіян.

Робота лейтенанта резерву Вальтера Енгельберга «Das Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 270 im Weltkrieg 1914/1918» [45] присвячена історії резервного піхотного полку №270 82-ї резервної піхотної дивізії під час Першої світової війни. У дослідженні автор приділяє літній кампанії 1915 року 38 сторінок, із них 10 – безпосередньо Горлицькому прориву. Лейтенант Енгельберг детально аналізує бойові дії підрозділів роти, особливо 2 травня, що краще дозволяє зрозуміти особливості здійснення прориву в умовах позиційної війни.

У праці Макса Бірвагена «Zwischen Somme und Pripjet: Geschichte d. Reserve-Infanterie-Regiments Nr. 271 im Weltkrieg 1914 bis 1918» [30] розкрито участь резервного піхотного полку №271 в прориві під Горлице в районі Глінік та переслідуванні росіян через Віслоку в районі Дембовець до Сяну.

У своєму дослідженні «Das Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 272 im Weltkrieg» полковник Ганс фон Гроте [49] звертає увагу на участь резервного полку №272 в боях під Горлице. Автор звертає увагу читача на намагання німецького командування не штурмувати Горлице з фронту, а обійти місто з флангу. Полковник фон Гроте при написанні своєї роботи послуговувався

свідченнями ветеранів полку, крім того, у полковій історії вміщено дані з іменних листів про загиблих солдатів при штурму Горлице. Проте детальну увагу полковник фон Гроте приділяє лише першим дням операції, натомість процес переслідування відступаючих російських військ до третьої декади травня майже не зачіпається. Горлицькому прориву та літнім операціям проти Російської імперії у дослідженні виділено загалом 27 сторінок.

«Kriegserinnerungen der Reserve-Radfahrer-Kompanie Nr. 82 im Weltkrieg 1914–1918» авторства майора Франца фон Герберг-Шенайхе [51], ротмістра Генріха Фромберг-Бреслау та віцефельдфебеля Віллі фон Цеханскі містить і собі опис бойового шляху 82-ї резервної велосипедної роти 82-ї резервної дивізії. Історія цієї роти дає наочний приклад взаємодії велосипедистів із кавалерійськими роз'їздами для прикриття основної маси дивізії.

Результатом роботи авторського колективу ветеранського об'єднання колишніх офіцерів 267-го резервного полку за редакцією лейтенанта Франца фон Баства стала історична праця «Königlich preußisches Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 267 im großen Kriege 1914/1918» [29]. У роботі безпосередньо Горлицькому прориву та переслідуванню росіян до Сяну присвячено 23 сторінки. Основна увага дослідження прикута до прориву тактичної оборони противника, натомість далі його детальність зменшується через перехід полку до переслідування.

Книга «Das Preußische Reserve-Infanterie-Regiment 269» [44] присвячена участі 269-го резервного піхотного полку в Першій світовій. Зокрема майже 20 сторінок тексту Макс Едер, автор праці, виділив для опису прориву під Горлице та переслідування росіян до Сяну. У книзі описано бої полку під Волею Лужанською, Каменецьким лісом, Подлесе, Мшанкою та переслідування за Віслоку через Гачув до Бржозова і далі на схід і північний схід. Макс Едер, колишній заступник командира 12-ї роти 269-го резервного полку, мав можливість зібрати у своїх побратимів-ветеранів цінні свідчення про участь військової частини в бойових діях. Сама полкова історія була видана за ініціативи ветеранського об'єднання 269-го резервного полку.

У праці капітана Вольфганга Зайферта «Kriegserlebnisse des Reserve-Feldartillerie-Regiments Nr. 67» [69] висвітлено участь 67-го резервного полку польової артилерії в Горлицькому прориві. Загалом прориву та подальшому переслідуванню приділено сім сторінок. Завдяки дослідженню капітана Зайферта можна прослідкувати взаємодію піхоти та артилерії 81-ї резервної дивізії під час наступу.

Праця майора Тіло фон Бозе «Das Kaiser Alexander Garde-Grenadier-Regiment Nr. 1 im Weltkriege 1914–1918» [33] серед іншого висвітлює бойові дії царя Олександра гвардійського гренадерського полку №1 в Горлицькому прориві та переслідуванні росіян до Ярослава. У полковій історії описано бої за Сташківку, прорив тактичної оборони росіян, перехід через Віслоку та подальше просування полку на схід. Майор фон Бозе вміло поєднує використання офіційних документів зі свідченнями ветеранів. Також автор в окремій таблиці дає уявлення про бойовий порядок полку та його офіцерство.

У книзі підполковника Розенберг-Ліпінські «Das Königin Elisabeth Garde-Grenadier-Regiment Nr. 3, 1914–1918» [65] 35 сторінок присвячені літній кампанії 1915 року на Східному фронті. Зокрема, на сторінках даного дослідження можна довідатися про бойовий шлях полку: Сташківка, Ліпські висоти, Свенцани, Славецін, Ясло тощо. Опис бойового шляху полку не вирізняється особливою детальністю через те, що гвардійські частини з 3 травня фактичного приступили до переслідування розбитої російської 31-ї піхотної дивізії.

«Kaiser Franz Garde-Grenadier-Regiment Nr. 2» авторства фон Рібена [64] вирізняється особливою детальністю опису прориву полком тактичної оборони противника. Окрім того фон Рібен мав змогу користуватися свідченнями ветеранів імператора Франца гвардійського гренадерського полку №2. У роботі описуються бої військової частини під Острушею, Олпінами та подальше переслідування противника.

Праця «Das Königin Augusta Garde-Grenadier-Regiment Nr. 4 im Weltkriege 1914–1918» майора Фріца фон Унгера [72] висвітлює бойовий шлях королеви Августини гвардійського гренадерського полку №4 під час літньої кампанії 1915 р.

Полк мусив винести тягар прориву оборони російської 31-ї піхотної дивізії в перший день наступу, однак вже наступного дня перейшов до переслідування. Дана полкова історія вирізняється детальністю, проте з огляду на особливості бойового шляху полку Горлицькому прориву приділено всього 17 сторінок. Майор фон Унгер помістив до праці також списки командного складу 4-го гвардійського полку.

«Das 2. Garde-Feldartillerie-Regiment im Weltkriege» підполковника Вальтера Люйкена [56] особливу увагу приділяє прориву під Сташкувкою 2 травня 1915 року. Авторіві вдалося показати взаємодію піхоти та артилерії на рівні рота–батарея, що особливо важливо для розуміння доленосного для росіян прориву.

Майор фон Ертцен у своїй книзі «Das 4. Garde-Feldartillerie-Regiment im Weltkriege» [58] використав окрім офіційних документів також спомини учасників боїв. Автор приділяє увагу деталям, зокрема взаємодії піхоти та артилерії в першій дні прориву. На відміну від полкової історії 2-го гвардійського полку польової артилерії, майор фон Ертцен у власному дослідженні наовдить деталі переслідування на рівні артилерійського дивізіону.

В історичному дослідженні принца пруського «Das Erste Garde-Regiment zu Fuß im Weltkrieg 1914–1918» [60] розглянуто особливості участі 1-го гвардійського пішого полку в літній кампанії 1915 року проти Російської імперії. Полкова історія написана виключно з використанням офіційних документів. Загалом літнім операціям на Східному фронті принц пруський приділив 34 сторінки.

«Das 3. Garde-Regiment zu Fuß im Verbande der 1. Garde-Inf.-Division» [55] присвячено 3-му гвардійському пішому полку в Першій світовій війні. Автор книги, майор фон Лебель, зосереджує увагу на штурмі висот на захід від Ржепеннік Стржижевський. Праця відзначається детальністю, дослідник серед іншого вмістив до неї списки командного складу полку.

«Das 2. Garde-Regiment zu Fuß» підполковника фон Рібена [63] на 20 сторінках вміщує історію Горлицького прориву та переслідування російських

чатсин до Сяну. Автору вдалося поєднати використання офіційних документів та свідчення ветеранів полку. «Das 4. Garde-Regiment zu Fuß» полковника Вільгельма Райнгарда описує участь 4-го гвардійського пішого полку в Горлицькому прориві. Полковнику Райнгарду вдалося детально зобразити історію полку під час прориву.

У книзі Германа Кена «Erstes Garde-Feldartillerie-Regiment und seine reitende Abteilung» [54] описано бойові дії 1-го гвардійського полку польової артилерії під час Горлицького прориву. Полкова історія дає уявлення про розташування та переміщення артилерійських батарей в перші дні прориву.

У своїй праці «Das 1. Hannoversche Infanterie-Regiment Nr. 74 im Weltkrieg» майор Курт Габріель [48] виділяє 70 сторінок для опису літньої кампанії 1915 року на Східному фронті, зокрема Горлицькому прориву – 13 сторінок. 1-й ганноверський піхотний полк №74 не брав участі в безпосередньо прориві, він приступив до переслідування 6 травня, що й зумовило специфіку написання книги.

«Geschichte des Infanterie Regiments Herzog Friedrich Wilhelm von Braunschweig (Ostfriesisches) Nr. 78 im Weltkrieg» [43] присвячена піхотному полку герцога Фрідріха Вільгельма фон Брауншвейга (східнофризькому) №78 у Першій світовій війні. Капітан Фріц Ебелінг, автор даного тому, описує бойові дії військової частини під час літньої кампанії 1915 року на 32 сторінках. Хоча полк не брав участі в прориві, капітану Ебелінгу вдалося досить детально показати його бої з ар'єргардами чи залишками дивізій противника.

Книга «Die Geschichte des Oldenburgischen Infanterie-Regiments Nr. 91» Генріха Гармса [50] описує бойові дії ольденбурзького піхотного полку №91. Гармсу вдалося помістити опис літньої кампанії 1915 року на Східному фронті на 90 сторінках, з яких переслідуванню російських частин від Дунайця до Сяну присвячено 8 сторінок.

Американський дослідник Річард ДіНардо [39] на оперативно-стратегічному рівні описує військові дії на Східному фронті в 1915 році. Автор книги «Turning points. The Eastern Front in 1915» користується в основному

німецькими та австрійськими джерелами, що характерно для західних істориків. У ній Річард ДіНардо розповідає про стратегічну обстановку на східноєвропейському театрі бойових дій та основну канву подій. Праця наративна за своєю суттю, у ній мало аналізу.

Східний фронт у 1915 році є ключовою темою книги британського дослідника Пріта Буттара «Germany Ascendant. The Eastern Front 1915». Автор користується значною кількістю мемуарної та публіцистичної літератури, якою доповнює традиційний опис бойових дій [35кіл].

Таким чином, огляд історіографії дає підстави стверджувати, що у висвітленні Горлицького прориву існують певні лакуни – насамперед щодо дій Російської імператорської армії. Якщо праці німецьких істориків дозволяють судити про взаємодію різних родів військ на тактичному рівні, завдяки чому можна детально простежити хід операції, то роботи російських вчених носять побіжний характер і дають змогу оцінювати дії царської армії лише на стратегічному та оперативному рівнях, внаслідок чого в тіні залишаються оборонні бої частин та підрозділів, що безпосередньо брали участь у боях.

1.2. Джерельна база дослідження

Вибір джерельної бази зумовлений предметом дослідження. Основною джерельною базою стали архівні документи й матеріали, опубліковані джерела та особові матеріали. Під час наукового пошуку було опрацьовано матеріали фондів військового відділу Федерального архіву Німеччини, що дало достатньо репрезентативну базу дослідження. На нашу думку, саме за допомогою вивчення архівних матеріалів можна об'єктивно реконструювати досліджувану епоху.

У фондах військового відділу Федерального архіву Німеччини було вивчено документи німецьких військових об'єднань – армій і армійських корпусів та з'єднань – дивізій. До них належать журнали бойових дій, накази, доповіді. Усі вони розміщені у фондах армій німецьких сухопутних сил (РН 5-II), армійських та гвардійського корпусів пруської армії (РН 6-I), резервних та

гвардійського резервного корпусів пруської армії (РН 6-II), піхотних дивізій пруської армії (РН 8-I), резервних дивізій пруської армії (РН 8-II).

Під час дослідження були опрацьовані накази та доповіді 11-ї армії [3], різну документацію [2], журнал бойових дій [1]. Документи містять інформацію про управління військами з боку генерала фон Макензена, офіційне листування з верховним командуванням обох союзних держав, доповіді корпусних командирів. У фондах армійських та гвардійського корпусів пруської армії були опрацьовані журнали бойових дій X армійського [5] та Гвардійського корпусів [4]. У фондах резервних та гвардійського резервного корпусів пруської армії були опрацьовані журнали бойових дій XXXXI резервного корпусу [6]. У фондах піхотних дивізій пруської армії опрацьовано журнали бойових дій, накази та доповіді 11-ї баварської [11], 119-ї [8; 9], 1-ї гвардійської [12], 2-ї гвардійської [10] та 20-ї піхотних дивізій [7]. Вони відрізняються особливою детальністю опису бойових дій, зокрема це стосується документації гвардійських дивізій. Завдяки ним було описано бойові дії дивізійного, бригадного та полкового рівнів. У фондах резервних дивізій пруської армії були опрацьовані журнали бойових дій, накази та доповіді 81-ї [13] та 82-ї резервних дивізій [14]. Вони також відзначаються детальністю фіксації поля бою.

«Горлицкая операция: сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914–1917)» [15] є збірником офіційних документів, присвяченим одній із ключових операцій Першої світової війни – Горлицькому прориву, який відбувся в травні 1915 року. Вона слугує важливим джерелом для вивчення подій на Східному фронті, зокрема дій російської армії на оперативно-стратегічному рівні в контексті протистояння Центральним державам. Збірник містить різноманітні види документів: накази, донесення, зведення бойових дій. Значна увага приділяється аналізу ролі оборонних ліній російської армії, ефективності використання артилерії, організації резервів та комунікації між армійськими структурами. Також представлено позицію командирів на місцях, що дозволяє зрозуміти локальну перспективу подій. Збірник містить карти та схеми.

Збірник документів «Mackensen. Briefe und Aufzeichnungen des Generalfeldmarschalls aus Krieg und Frieden» [22], виданий Ферстером Вольфгангом, містить листи та особові документи генерала Августа фон Макензена. Нас цікавить розділ 3 «Der Siegeszug durch Galizien und Polen im Frühjahr und Sommer 1915», у якому містяться джерела до вивчення військових дій 11-ї армії та переписка з вищим керівництвом.

Також за редакцією Вольфганга Ферстера було видано працю «Wir Kämpfer im Weltkrieg. Feldzugsbriefe und Kriegstagebücher von Frontkämpfern aus dem Material des Reichsarchivs» [23], де містяться листи та щоденники в розпорядженні Рейхсархіву учасників боїв під Горлице.

Збірник документів «Hans von Seeckt. Aus meinem Leben, 1866–1917» за редакцією Вальтера Рабенау [18], виданий уже після смерті Ганса фон Зекта, також містить цінну інформацію про перебіг Горлицького прориву з точки зору начальника штабу 11-ї армії.

У своїх мемуарах «Die Oberste Heeresleitung in ihren wichtigsten Entschlüssen» Еріх фон Фалькенгайн [19], начальник Генерального штабу Німецької імперії під час Першої світової війни, згадує про Горлицький прорив у своїх мемуарах як про одну з найуспішніших операцій на Східному фронті, яка мала стратегічне значення.

Цікавими з точки зору стратегії є спогади Пауля Гінденбурга [20], Головнокомандувача Східним фронтом, та Еріх Людендорфа [21], його начальника штабу. Гінденбург та Людендорф розглядають Горлицький прорив суто в контексті коаліційної війни, яку провадила Німецька імперія.

Борис Геруа, генерал Російської імператорської армії, начальник штабу 31-ї піхотної дивізії, у своїх спогадах «Воспоминания о моей жизни» [17] розповідає про Горлицький прорив із точки зору очевидця, який особисто брав участь у бойових діях на Східному фронті. Його свідчення носять поверхневий характер через неможливість користуватися дивізійною документацією.

Отже, наявна джерельна база дозволяє висвітлити прогалини в історії Горлицького прориву та комплексно підійти до вивчення проблеми. Основна

необхідна інформація міститься в журналах бойових дій, зведеннях, донесеннях, наказах. Мемуарна література лише злегка доповнює ці відомості.

1.3. Методологія дослідження

При дослідженні теми «Горлицький прорив в контексті стратегічно-наступальних операцій на Східному фронті та використання результатів дослідження в освітньому процесі» застосовувалися різноманітні методи історичної науки. Поєднання цих підходів дозволило всебічно вивчити події Горлицького прориву, визначити його місце в історії Першої світової війни.

Історико-генетичний метод застосовувався для вивчення витоків та причин Горлицького прориву, а також його зв'язку з попередніми подіями на Східному фронті. Дослідження включало аналіз стратегічного становища Центральних держав та держав Антанти напередодні операції, підготовку наступу, взаємодію австро-угорських та німецьких військ. Наприклад, вивчення рішень командування Центральних держав у квітні 1915 року показало, як накопичення артилерії та мобілізація ресурсів стали основою успішного прориву.

Історико-генетичний метод дозволяє проаналізувати загальну ситуацію на Східному фронті на початку 1915 року, коли Центральні держави опинилися у складному становищі. За допомогою цього методу вивчаються ключові рішення військово-політичного керівництва Німеччини та Австро-Угорщини, які прагнули змінити стратегічний баланс на свою користь. Аналізуються такі аспекти, як виснаження австро-угорського війська чипотреба Німеччини у підтримці свого союзника.

Важливим етапом є дослідження підготовки до прориву, зокрема накопичення артилерії, підготовка військ і організація логістичного забезпечення. Історико-генетичний метод дозволяє виявити, як рішення, прийняті німецьким верховним командуванням, стали логічним продовженням попередніх невдач австро-угорських військ і спроби Німеччини створити новий центр ініціативи на Східному фронті.

У процесі дослідження також розглядається взаємозв'язок Горлицького прориву з іншими військовими операціями. Наприклад, за допомогою даного методу можна простежити, як Горлицький прорив вплинув на стратегічну ситуацію на Східному фронті, змусивши російські війська відступити та змінивши характер бойових дій у цьому регіоні.

Крім того, історико-генетичний метод використовується для оцінки довгострокових наслідків операції. Аналізується, як успіх Горлицького прориву сприяв зміцненню позицій Центральних держав у 1915 році, хоча й не вирішив кардинально проблем на фронті. У цьому контексті досліджуються наслідки операції для Російської імперії, зокрема її військове послаблення та кризу внутрішнього управління.

Історико-порівняльний метод дозволив порівняти бойові дії німецької 11-ї армії з російською 3-ю армією. Наприклад, у дослідженні порівнювалися масштаби артилерійської підготовки, чисельність військ, що дало змогу зрозуміти співвідношення сил протиборчих сторін.

Застосування історико-порівняльного методу допомагає також зрозуміти, як Горлицький прорив вплинув на розвиток стратегічної ситуації на фронті. У той час як більшість наступальних операцій того періоду мали обмежений локальний успіх, Горлицький прорив спричинив масштабний відступ російських військ, створивши можливості для глибокого проникнення в тил супротивника. Порівнюючи цей результат із наслідками інших наступальних операцій, можна оцінити ефективність планування Горлицького прориву.

Метод синхронізації подій дозволив описувати бойові дії одразу десяти військових з'єднань, щоби зрозуміти їхнє просування у взаємозв'язку один із одним. Метод структурного аналізу був використаний для аналізу взаємодії різних родів військ під час Горлицького прориву: піхоти, артилерії, авіації та інженерних підрозділів. Наприклад, дослідження ролі важкої артилерії в операції дозволило зрозуміти її ключову функцію в забезпеченні успіху наступу. За допомогою структурного аналізу вдалося також з'ясувати структуру управління військами.

Географічний метод дозволив врахувати природно-географічні особливості Західної Галичини, насамперед пересічену місцевість та водні перешкоди. Картографічний аналіз місцевості виявив важливість захоплення Дуклинського перевалу для ускладнення відступу російській 8-й армії з Карпат. За допомогою даного методу було встановлено, що артилерійські обстріли були сконцентровані на ключових вузлах російської оборони.

Таким чином, завдяки вдало підібраній методології, вдалося реалізувати завдання дослідження. Завдяки історико-генетичному аналізу можна було простежити причини та передумови проведення операції; історико-порівняльний метод дозволив зрівняти потенціал протиборчих сторін; завдяки методам синхронізації та структурного аналізу було забезпечено розкриття взаємодії різних військових з'єднань і родів військ; завдяки географічному методу вдалось з'ясувати взаємозв'язок перебігу операції з особливостями місцевості. Комплексний підхід до дослідження Горлицького прориву дав змогу всебічно описати перебіг операції.

Отже, огляд наявної історіографії дає підстави стверджувати, що Горлицький прорив та наступне переслідування російської 3-ї армії недостатньо висвітлене в історичній літературі. Аналіз джерельної бази показав, що найбільш цінну інформацію становлять журнали бойових дій, донесення, зведення та накази, тоді як мемуари лише доповнюють загальну картину. Завдяки різним методам історичного дослідження автору вдалося якісно проаналізувати наявну інформацію з теми та комплексно підійти до опису бойових дій на Східному фронті в 1915 році.

РОЗДІЛ 2

ГОРЛИЦЬКИЙ ПРОРИВ

1.1. Плани Центральних держав

Генерал фон Фалькенгайн, розуміючи неможливість деблокувати Перемишль, не бачив стратегічної мети у такого роду наступальній операції. 21 березня він запитував генерала Конрада «чи не краще перейти до оборони в Карпатах і Буковині, проти яких росіяни більше не могли б підтягнути свіжих сил». Натомість він пропонував вивільнити сили німецької Південної армії та спрямувати їх проти Сербії [41, с. 346].

Генерал фон Конрад, який раніше займав достатньо активну позицію щодо проведення наступальної операції в Карпатах, погоджувався зі своїм колегою щодо обмежених можливостей союзних військ. У своїй відповіді 22 березня австрійський головнокомандувач наголосив, що «безумовно потрібно продовжувати стримування російського наступу, який триває в даний момент і посилиться після падіння Перемишля». Однак Конрад вище оцінював наступальні спроможності росіян і скептично ставився до можливого перекидання німецьких військ із Карпат проти Сербії [41, с. 346].

Тоді генерал фон Фалькенгайн запропонував замінити німецькі дивізії Південної армії на австро-угорські, які в цей час билися не гірше від німців. Генерал фон Конрад песимістично поставився до такої ідеї. Він не вважав, що австро-угорські війська спроможні на рівних замінити німців. До того ж, Південна армія в той час стримувала російський натиск у Карпатах. Ще одним аргументом проти зняття німецьких дивізій з карпатського фронту було бажання Конрада продовжити наступ на східному крилі фронту, поки австро-угорські 2-а і 3-а армії перебували в обороні. Також австрійський головнокомандувач не хотів відводити свої сили з Буковини, оскільки побоювався удару з боку Румунії, і наполягав на посиленні армійської групи Пфланцера-Балтіна, щойно на карпатському фронті знайдуться необхідні сили [41, с. 346–347].

24 березня з огляду на загрозливу ситуацію в Карпатах, генерал фон Конрад запитував свого колегу чи не можна перекинути на посилення австро-угорських військ приблизно двох німецьких дивізій. Австро-угорський головнокомандувач обґрунтовував своє прохання побоюванням російського удару у напрямку на Будапешт, який дестабілізував би решту Східного фронту. Генерал фон Крамон у своїй телеграмі ввечері того ж дня також наголошував на збільшенні наступальних можливостей росіян після падіння Перемишля та нестабільній ситуації в Карпатах [41, с. 347]. Хоча фон Фалькенгайн негайно звернувся до Головнокомандувача Східним фронтом та командування Південної армії про підкріплення, обидва вказали на відсутність будь-яких вільних сил. Вранці 25 березня фон Фалькенгайн запитував фон Крамона чи дійсно розгортання двох німецьких дивізій дасть який-небудь результат. Останній відповів, що ситуація в австро-угорській армії дійсно складна, однак перекиданням німецьких військ для чисто оборонних цілей можна добитися лише незначного результату [41, с. 347–348].

Німецьке Верховне командування намагалося знайти компроміс між власними планами та дедалі наполегливішими проханнями австро-угорського командування щодо посилення Карпатського фронту. Фалькенгайн 26 березня повідомив Конрада, що, з огляду на формування нових з'єднань на Заході, на даний момент немає жодного вільного корпусу. Шукати дивізій довелося в німецьких арміях на Східному фронті: у 9-й і Південній. Із вивільнених з'єднань 27 березня був сформований Бескидський корпус [41, с. 348].

Зранку 26 березня генерал фон Крамон повідомляв невтішні новини про незадовільний стан справ у австро-угорських арміях. Особливо непевним було становище цісарської-і-королівської 3-ї армії. Генерал Крамон пропонував на деякий час відвести армію з Карпат, перегрупувавши при тому війська на фронті – між австро-угорськими 2-б і 4-ю арміями розгорнути вільні сили німецької Південної армії і Бескидського корпусу [41, с. 348–349].

Якщо генерал фон Фалькенгайн міг підтримати розгортання Бескидського корпусу на ліве крило 2-ї армії, то посилення правого крила 4-ї армії потребувало

перекидання німецьких військ із Західного фронту, чого він не хотів робити з огляду на плани наступати там. Лише за надзвичайних умов він допускав таку можливість [41, с. 349].

Ще в середині березня Генеральний штаб сухопутних сил розглядав можливість перекидання військ із Західного театру бойових дій на праве крило цісарської-і-королівської 4-ї армії з метою проведення там наступальної операції. Пропозиції відповідального за це планування полковника фон Лосберга отримали були схвалення фон Фалькенгайна за винятком ідеї наступу в Карпатах. Німецький Головнокомандувач вважав, що краще було би відвести наявні з'їдти сили. Попри це, генерал фон Фалькенгайн ще твердо не вирішив був перейти в наступ у фланг російському карпатському фронту. Зокрема, він розглядав можливість удару по Південно-Західному фронту на р. Ніда з метою вийти до Ржешува. Підполковник Гайє, начальник штабу армії Войрша, якому адресувалися пропозиції фон Фалькенгайна, висловив свої зауваження. Він вказав на болотисту місцевість у районі Вісли та можливість форсувати річку лише після взяття російської другої лінії оборони [41, с. 349–350].

У першій половині березня фон Фалькенгайн разом із начальником німецької польової залізниці Гренером активно обговорювали можливість перекидання німецьких корпусів із заходу на схід, оскільки стан справ дедалі більше вимагав проведення вирішальної операції на Східному фронті. У підсумку полковнику Гренеру було доручено розробити плани перекидання трьох армійських корпусів в район Новий Сонч, Тарнув. [41, с. 350].

На початку квітня та сама надзвичайна ситуація, якої намагалися уникнути союзники, настала. Погіршення становища 2-ї австро-угорської армії та її відхід на лінію Вірава, Ужок змусив генерала фон Конрада просити німців про негайну підтримку. Тепер генерал фон Фалькенгайн мусив відмовитися від усіх своїх попередніх планів та сконцентруватися на Карпатах [41, с. 350–351].

Генерал фон Крамон у своєму звіті не був такий песимістичний. Він вказував, що прорив оборони 2-ї армії мав локальний характер. Проте незначні успіхи російської армії значно посирили панічні настрої серед австро-угорців.

Генерал фон Конрад розумів, що ситуацію потрібно кардинальним способом виправити. Для цього він пропонував німецькому командуванню вдарити за підтримки чотирьох німецьких дивізій російському карпатському фронту у фланг і тил з району Горліце в східному і північно-східному напрямку [41, с. 351–352].

Під час зустрічі фон Фалькенгайна і Конрада в Берліні 4 квітня німецький начальник генерального штабу висловив сумнів у здатності австро-угорських військ утримати карпатський фронт. Його австро-угорський колега лише міг запевнити, що робить усе можливе. Хоча німецька сторона заявляла про готовність надати допомогу, все ж питання удару з району Горліце ще не було остаточно вирішене [41, с. 352].

Критична ситуація на Східному фронті змусила фон Фалькенгайна переглянути свою позицію й серйозно замислитись над великою операцією, здатною кардинально покращити становище Австро-Угорщини. Його запит Крамону розглянути можливість наступу з району Горліце показує, що німецький Начальник генерального штабу почав схилитися до плану операції з залученням чотирьох армійських корпусів. При цьому потрібно було перекидання військ тримати в суворій таємниці, певний час навіть від австро-угорців [41, с. 352–353].

Після повернення з Мезьєра 6 квітня Фалькенгайн дійшов висновку, що німецьке командування має переглянути наявні сили та можливості задля підтримки Австро-Угорщини. Тому керівнику відділу операцій полковнику фон Зекту було доручено вивчити ситуацію на Сході «з огляду на те, що австрійцям потрібно допомогти швидко та ефективно». Після обговорення проблеми з полковником Таппеном та воєнним міністром генералом Вільдом фон Гогенборном керівник відділу операцій остаточно визначився з вибором району наступу – Горліце, Тарнув. Місце було обрано через можливість вдарити російському ударному угрупованню в тил, а також через те, що фланги майбутньої операції на півночі захищались Віслою, а на півдні – Бескидами [41, с. 353–354].

8 квітня генерал фон Крамон представив письмовий звіт, зроблений у відповідь на запит від 4 квітня. Він підкреслював серйозність ситуації в Карпатах та необхідність підтримки Австро-Угорщини. Водночас Крамон був переконаний, що сила Російської імператорської армії лежить у чисельній перевазі та вона не витримає потужного ешелонованого флангового удару. На його думку, потрібно було провести операцію, яка призведе до загального розвалу російського фронту. Генерал визначив район Горлице, Тарнув як вихідний для проведення такої операції, адже тут перебували відносно слабкі сили. Водночас він побоювався, що росіяни використають залізницю для швидкого перекидання резервів. Генерал фон Крамон оцінював російські сили під Горлице в 56 тис., а австро-угорські – в 70 тис. Попри це він вважав, що самих лише австро-угорських сил буде недостатньо і потрібно буде перекинути чотири німецькі корпуси в район Новий Сонч, Бохня або далі на схід до Грибув, Бядоліни. Для перекидання військ передбачалося використати залізницю Краків, Тарнув, яка через підвізну лінію Дзедіц, Освенцім може перевозити 36 стовісних поїздів, а також залізниць через Одерберг, Тешен, Суха, Новий Сонч або Тешен, Чольна, Чорба, Абош, Новий Сонч з пропускною здатністю 10 стовісних поїздів. Розгортання корпусів мало зайняти вісім днів [41, с. 354–355].

Після виходу на р. Віслока праве крило ударної армії мало бути спрямоване через Жмігруд на Дуклю, центр – на Кросно, тоді як ліве крило, залежно від ситуації, мало просуватися через Стржижув на Перемишль або забезпечувати лінію Ржешув, Пільзно. Командувачем армії мав бути німецький генерал. Армія мала бути ешелонованою і мати сильну підтримку артилерії. Генерал фон Крамон зазначав, що сприятливий час для початку операції – друга половина квітня. Сусідні армії повинні підтримувати наступ ударної армії принаймні демонстративними діями. Якщо росіяни відступлять по всьому фронті, тоді розпочнеться загальний наступ [41, с. 355–356].

На основі звіту генерала фон Крамона полковник Гренер до 11 квітня розробив план перекидання чотирьох німецьких корпусів в указаний район [41, с. 356].

Якщо німецьке командування нарешті почало розглядати район Горліце-Тарнув для початку великої операції проти росіян, генерал фон Конрад майже повністю облишив цю ідею та сконцентрувався на підтримці австро-угорських військ безпосередньо в Карпатах, просячи у Фалькенгайна дві німецькі дивізії. Останній не мав вільних дивізій, але пообіцяв перекинути, щойно такі стануть доступні на заході.

7 квітня начальник австро-угорського генерального штабу представив новий план, пропонуючи вдарити по Росії по всьому фронту, відкинувши її війська за лінію Вісла, Сян, Дністер. Для цього фон Конрад пропонував створити дві великі групи. Перша мала вдарити в напрямку Варшава, Білосток та Варшава, Седльце, Волковиськ. Друга група – через південь Галичини у тил карпатському угрупованню противника [41, с. 356–357].

8 квітня генерал фон Фалькенгайн відповів, що така операція потребує значної концентрації сил, яких в Німеччині наразі немає. Наступного дня Конрад відповів, що, оскільки ця масштабна операція буде проводитися вздовж залізниць, союзники зможуть дуже швидко вийти на тили російських військ [41, с. 41].

Тим часом становище цісарської-і-королівської 2-ї армії погіршувалося, про що генерал фон Крамон повідомляв начальника німецького генерального штабу. З огляду на таку ситуацію, більше не можна було гаяти часу. Тим більше, поразка Австро-Угорщини на полі бою могла призвести до вступу у війну Італії і Румунії, що було небажаним для Центральних держав. [41, с. 358–359].

10 квітня генерал фон Конрад повідомляв, що на посилення армій Південно-Західного фронту прибув III Кавказький армійський корпус і 4-а піхотна дивізія VI армійського корпусу. Австро-угорський начальник генерального штабу наполегливо просив про надання йому двох німецьких дивізій, беручи до уваги прибуття російських підкріплень [41, с. 359].

10 квітня генерал фон Фалькенгайн представив план операції в районі Горліце, Тарнув кайзеру Вільгельму II. Верховний Головнокомандувач схвалив план наступу, про що 13 квітня було повідомлено генералу фон Конраду.

14 квітня в Берліні під час зустрічі начальників генеральних штабів було вирішено, що ціллю операцію буде вихід в район Лупківського перевалу [41, с. 360–361].

Новостворена німецька 11-а армія мала бути перекинута в район австро-угорської 4-ї армії на південний схід від Кракова, а потім, просуваючись в загальному напрямку Горлице, Громнік, прорвати російські позиції разом із 4-ю. Згодом 4-й армії змінили завдання: вона мала забезпечувати лівий фланг 11-ї. Генерал фон Конрад заявив про можливість підсилення обох армій двома піхотними дивізіями, а 11-у армію додатково щонайменше однією кавалерійською дивізією. Начальний австро-угорського генерального штабу не погодився на пропозицію Фалькенгайна відвести 2-у і 3-ю армію далі вглиб Карпат на лінію Перечень, Гомонна, Варанно, Зборо [41, с. 361–362].

Значні труднощі виникли з організацією управління майбутньою операцією. Генерал фон Конрад не хотів миритися з тим, що командування буде в руках у німців. Зрештою, було погоджено про передання управління 11-ю армією генерал-полковнику Августу фон Макензену. Також йому мала бути підпорядкована 4-а армія. Сам фон Макензен підпорядковувався австро-угорському командуванню, яке в прийнятті найважливіших рішень мало консультуватися з німцями. Генерал фон Фалькенгайн 16 квітня запитував у Головнокомандувача Східним фронтом фон Гінденбурга чи можна якомога довше вводити росіян в оману стосовно напрямку основного удару [41, с. 362].

Австро-угорське командування вважало, що воно мало близько чотирьох тижнів до вступу Італії у війну. Також союзники розглядали можливість початку операцій проти Сербії наприкінці травня після закінчення операцій на Східному фронті. Однак 25 травня прийшло повідомлення про висадку військ Антанти біля Галліполі. Це значно ускладнило становище Центральних держав. Дарданельська операція також гостро поставила питання про необхідність наземного сполучення з Османською імперією, а відтак повну окупацію Сербії [41, с. 364–365].

Таким чином, Центральні держави, насамперед Німецька імперія, вели коаліційну війну. Німецьке Верховне військо командування усвідомлювало, що бойові дії на головному, Західному фронті, зайшли в глухий кут. Наявних резервів генералові Фалькенгайну не вистачало для початку наступу у Франції. Відтак, німецьке і австро-угорське командування коливалися у виборі місця проведення наступу. Коли стало зрозуміло, що загроза виходу на Угорську рівнину, принаймні в умах австро-угорського командування, була як ніколи реальною, кайзер Вільгельм і генерал Фалькенгайн погодились на проведення операції, яка мала би полегшити становище союзника в Карпатах.

2.2. Підготовка прориву

16 квітня в Ставці генерал фон Фалькенгайн повідомив начальника штабу 11-ї армії полковнику фон Зекту про план наступу. Йому було вручено письмову директиву для 11-ї армії, яка відповідала домовленостям між начальниками генеральних штабів союзників. 19 квітня в Тешені на зустрічі з генералом фон Конрадом полковник фон Зект отримав відомості про стан австро-угорських військ біля Горлице та плани тактичних дій у зазначеному районі. Австро-угорське командування не приймало жодних дій з оперативної підготовки прориву [41, с. 367].

Директиви німецькій військовій залізниці були видані 15 квітня. Для транспортування в першому ешелоні призначалися: Гвардійський корпус поблизу Страсбурга в Ельзасі, XXXXI резервний корпус поблизу Бюзіньї в Пікардії, 119-а піхотна дивізія поблизу Мерхінгена в Лотарингії та 11-та баварська піхотна дивізія біля Лілля у Фландрії. З урахуванням пропускну здатності австро-угорських залізниць у районі розгортання, кожному корпусу та двом дивізіям майбутнього Зведеного корпусу разом було виділено один транспортний маршрут з 20 поїздами на день. X армійський корпус мав слідувати другим ешелоном. Щоб обдурити розвідку противника, формування, призначені для Східної Пруссії, спочатку перевозилися туди з трьох залізничних ліній, а наступні основні транспорти перенаправлялися лише до Сілезії через Штеттин,

Берлін та Познань. Одночасно численні запасні транспорти на Західний фронт курсували двома лініями. На зустрічі з начальником польових залізниць Австро-Угорщини 16 квітня не було виявлено жодних труднощів у реалізації цього задуму, тому перевезення розпочалися вже 17 квітня. За головними поїздами, укомплектованими піхотою, слідувала основна частина важкої артилерії, щоб забезпечити їхнє трудовіткє розгортання на ранній стадії [41, с. 368].

19 квітня в Тешені полковник фон Зект видав командирам з'єднань 11-ї армії директиви щодо початкового розгортання. Вивантаження новоприбулих ешелонів розпочалося 21 квітня. XXXXI резервний та Гвардійський корпуси мали прибути в район Бядоліни, Подгурже. 11-а баварська піхотна дивізія вивантажувалася в районі Струже, Грибув, а 119-а піхотна дивізія – в Камьонка, Новий Сонч. 20-а піхотна дивізія прибула до Новий Сонч, 19-а – на схід від Краків [2, арк. 1зв.–2зв.].

21 квітня військовим з'єднанням 11-ї армії був виданий наказ виступати до лінії фронту: 11-а баварська дивізія на лінію Ропиця Руська, Сенкова; 119-а піхотна дивізія на рубіж річки Ропя; XXXXI резервний корпус у район Воля Лужанська; Гвардійський корпус у район Громнік [2, арк. 2зв.–3].

22 квітня генерал-полковник фон Макензен, призначений головнокомандувачем 11-ї армії, прибув до штабу в Новому Сончі. Там він отримав основний наказ щодо майбутніх операцій, підписаний ерцгерцогом Фрідріхом. Окрім восьми німецьких дивізій, які спочатку мали бути висунуті вперед, 11-та армія отримала цісарський-і-королівський VI корпус у складі 12-ї піхотної військової дивізії та 39-ї гонведної дивізії, а також угорську 11-у кавалерійську військову дивізію й австро-угорську важку артилерію. Уже видану директиву німецькій 11-й армії було дещо змінено: «Загальний напрямок для посиленого південного флангу: Жмігруд, Дукля, Санок» [41, с. 368–369].

На півдні наступ німецької 11-ї армії мала підтримувати австро-угорська 3-я армія. 4-а армія мала наступати вздовж р. Бяла, забезпечуючи ліве крило армії Макензена. Наказом від 22 квітня генерал фон Конрад чітко заявив, що мета операції – поліпшення становища союзних армій в Карпатах. Він вважав, що

росіянам вдасться виявити розгортання німецьких сил і вжити контрзаходів, тому наступ потрібно було почати якомога швидше, особливо з огляду на загрозу вступу у війну проти Дуалістичної монархії Італії [41, с. 369].

Щоби запобігти можливому перекиданню російських військ під Горлице, австро-угорські 3-я, 2-а й німецька Південна армії отримали наказ скувати сили Південно-Західного фронту в Карпатах. 23 квітня генерал Конрад посилив 4-у армію 4-ю піхотною дивізією, маючи на увазі енергійний наступ армії вздовж Вісли, який мав би перешкодити противнику перекидати підкріплення з Північно-Західного фронту [41, с. 369–370].

Після вивантаження німецькі війська рухалися до району розгортання, намагаючись уникати часу, сприятливого для російської повітряної розвідки. Доповіді німецьких офіцерів, відправлених у австрійській формі до передових окопів, показали, що оборонні позиції не відповідали вимогам Західного фронту. Були відсутні надійно укріплені позиції для артилерії та резервів. Завдяки повітряній розвідці вдалося задокументувати оборонну смугу противника. Російська оборонна система, була ешелонованою, мала відсічні позиції та штучні перешкоди. Основними вузлами оборони були висота 554 (Зимчисько), 346 на північ від Горлице, Пустки й висота 405. Вогонь німецької артилерії був спрямований переважно проти них. За першою позицією знаходилась друга по лінії висот 649, 373 (Вільчак), 425 (Ліп'є), 365 (Остра Гура), Гаркльова, Йодлова [41, с. 370–371].

Основні сили російського Південно-Західного фронту знаходились у Карпатах. Їхній західний фланг прикривала 3-я армія генерала Радка Радко-Дмитрієва. Спираючись на дані розвідки, генерал фон Макензен 25 квітня видав наказ про захід на бойові позиції. 11-а баварська і 119-а піхотні дивізії були об'єднані в Зведений корпус під командуванням командира 11-ї баварської дивізії генерал-майора фон Кнойсля. 27 квітня змінити австро-угорців мали баварці, а наступного дня решта дивізій 11-ї армії. 29 квітня X армійський корпус генерала фон Емміха мав бути в Новому Сончі, 20-а піхотна дивізія мала бути за правим, 19-а піхотна дивізія – за лівим флангом армій в якості резерву. Угорська

11-а кавалерійська військова дивізія знаходилася в районі Заклічин. Таке розгортання армійських резервів було здійснене з огляду на необхідність посилення ударного Зведеного корпусу Кнойсля в напрямку на Жмігруд, Дукля, Санок, з одного боку, а з іншого – через можливе оголення лівого флангу 11-ї армії, якої сил сусідньої армії не вистачить для прориву російських позицій [2 арк. 4зв.–6]. 26 квітня було остаточно визначено розподіл артилерії по корпусах [2, арк. 10зв.–11зв.].

Австро-угорська важка артилерія, яка вже розміщувалася в районі наступу, не була відведена, а залишилася на своїх позиціях. Крім того, корпусам 11-ї армії було виділено додаткові артилерійські підрозділи. В результаті корпуси мав у своєму розпорядженні такі артилерійські сили: Зведений корпус Кнойсля (18 батальйонів) – 60 легких та 56 важких гармат; XXXXI резервний корпус (18 батальйонів) – 96 легких та 32 важкі гармати; цісарський-і-королівський VI корпус (28 батальйонів) – 100 легких та 32 важкі гармати; Гвардійський корпус (24 батальйони) – 96 легких та 24 важкі гармати. Загалом 11-та армія мала в наявності 352 польові та 144 важкі гармати для атаки. Крім того, X армійський корпус мав 96 легких та 12 важких гармат, а угорська 11-та кавалерійська дивізія мала 18 легких гармат [41, с. 372]. Розподіл важкої артилерії яскраво показує план армійського командування зосередити вогневі засоби в смузі корпусу Кнойсля. На вогневих позиціях кожної батареї мала бути наступна кількість боєприпасів: польова артилерія – 1200 снарядів; важкі польові гаубиці – 600 снарядів; 21-см «Мерзер» – 500 снарядів [3, арк. 56]. Кожному ударному корпусу 11-ї армії було призначено два легкі, один середній та одий важкий мінометний дивізіон. Австро-угорський VI корпус не мав важкої роти (див. додаток Б) [3, арк. 56].

Цісарська-і-королівська 4-та армія, яка мала в своєму розпорядженні 350 легких та 103 важкі гармати [41, с. 372], 26 квітня отримала наказ від генерал-полковника фон Макензена перегрупуватися до 30 квітня на своїй ділянці від висоти 371 (Бялувка) до р. Вісла таким чином, щоб вона могла одночасно з 11-ю армією енергійно наступати. Для цього необхідно буде розгорнути сильні сили

за правим флангом. Потім 4-та армія матиме своїм завданням прикривати лівий фланг 11-ї армії. 3-й армії було доручено встановити тісний контакт з південним крилом 11-ї армії та скувати росіян в Карпатах [2, арк. 11зв.–12].

27 квітня генерал-полковник фон Макензен доповідав австро-угорському вищому військовому командуванню, що артилерія планує відкрити вогонь вдень 1 травня, а наступ має розпочатися вранці 2 травня [2, арк. 13]. Ще більш ранній початок, як пропонував генерал фон Макензен, не розглядався. Пропозиція Фалькенгайна від 28 квітня розпочати наступ раніше, через побоювання, що росіяни могли викрити плани та підготовку до проведення операції, була визнана неможливою через складнощі з дорогами та транспортом [41, с. 373].

27 квітня командування 11-ї армії видало директиву щодо підготовки до прориву. Наступ мав швидко просуватися, щоб запобігти «відновленню опору на тилкових позиціях противника та запланованому прибуттю сильніших резервів». Для підтримки постійного наступу потрібна «ешелонована організація піхоти та швидке просування за артилерійським вогнем». Штаб армії утримувався від встановлення конкретних щоденних цілей. Однак рівномірність наступу армії мала підтримуватися постійно. Крім того, вимагався якомога тісніший зв'язок між з'єднаннями, аби командування мала змогу раціонально впроваджувати резерви (див. додаток А) [2, арк. 13–14].

Увечері 29 квітня генерал фон Макензен видав наказ по армії про початок наступу 2 травня [2, арк. 16зв.–17]. Було видано спеціальний наказ щодо регулювання бойових дій артилерії. У ніч з 1 на 2 травня роботу противника мала бути порушена енергійним, нерегулярним вогнем. Із 22:00 до 23:00 та з 1:00 до 3:00 обстріли мали припинитися, щоб дати інженерним загонам можливість усунути загородження. 2 травня о 6:00 ранку мав розпочатися чотиригодинний обстріл першої позиції противника. Важкі гармати прямою наводкою спочатку мали тримати під вогнем села та підхідні шляхи, а за чверть години до початку наступу мали вести фланговий вогонь по основних позиціях. Керування вогнем важкої артилерії перебувало в руках корпусного командування. Попереду біля самої лінії фронту окремі розрахунки польової артилерії мали бути розташовані

в укритті для обстрілу російських кулеметних гнізд. Мінометні підрозділи були розгорнуті переважно проти передових ділянок позиції противника, де ближній бій був можливий з самого початку [2, арк. 19–20].

Того ж 29 квітня з огляду на концентрацію німецьких сил у районі Горлице, Головнокомандувач Південно-Західного фронту генерал Іванов наказав зосередити III Кавказький армійський корпус біля Кросно, бригаду 37-ї піхотної дивізії і 237-й піхотний полк перекинути з Доліна в Старе М'ясто. Корпус і 37-а дивізія перебували в розпорядженні фронту [27, с. 25].

Генерал-майор фон Кнойсль, командир Зведеного корпусу, мав намір тиснути на внутрішніх флангах своїх двох дивізій: 11-ї баварської піхотної дивізії проти Замчисько та 119-ї піхотної дивізії на північ від Сенкова. Унаслідок локальних атак 29 квітня передова баварська лінія перетнула долину Сенкови до північно-східних околиць Ропиця Руська [41, с. 375].

Командувач XXXXI резервного корпусу, генерал від інфантерії фон Франсуа, основними цілями штурму визначив південно-західний край Горлице та висоту 357 на північ для 82-ї резервної дивізії, а Мшанку та Каменецький ліс – для 81-ї резервної дивізії. Флангову атаку на Сокул східніше Горлице та Пустки мала підтримувати важка артилерія. Фактична передова позиція мала бути досягнута лише вночі перед наступом, під прикриттям артилерійського вогню [41, с. 375–376].

У смузі відповідальності цісарського-і-королівського VI корпусу знаходилися два вузли спротиву, які контролювали навколишню місцевість: висоти Пустки й Вятрувки. Командир корпусу фельдмаршал-лейтенант Арц фон Штрауссенбург, поставив перед 12-ю піхотною дивізією завдання заволодіти Пустки, тоді як 39-та гонведна дивізія мала атакувати Вятрувки. 30 квітня дивізії відкинули російські передові позиції, вийшовши до Лужна, Стржилавка, південніше Сташкувка.

Генерал від інфантерії барон фон Плеттенберг, командувач Гвардійським корпусом визначив для 2-ї гвардійської піхотної дивізії першою ціллю висоти 437 і 382, пізніше дивізія мала атакувати висоту 405. 1-й гвардійській піхотній

дивізії було наказано спочатку захопити найзахіднішу ділянку виступу на схід від Турсько, висоту 358, а потім звідти атакувати російські позиції з обох боків [41, с. 376].

Командувач австро-угорської 4-ї армії, генерал від інфантерії ерцгерцог Йосип Фердинанд, мав намір розгорнути дві дивізії свого ІХ корпусу по обидва боки р. Бяла, дві дивізії XIV корпусу до Дунайця. На захід від Дунайця розгорталися частини ландштурму. У районі Богуміловіце, Надлув, де росіяни все ще утримували західний берег річки, знаходилась німецька 47-а резервна дивізія. У районі впадання Дунайця у Віслу було сформовано групу з 4-ї піхотної дивізії та частин ландштурму під командуванням фельдмаршал-лейтенанта фон Штегера-Штайнера [41, с. 376].

Командування 4-ї армії мало на меті своїми дивізіями на схід від Бялої у взаємозв'язку з Гвардійським корпусом перейти в наступ, а також просуватися з лівого берега річки в район Тухув, Тарнув. Німецька 47-а резервна дивізія мала відрізати шлях відступу на схід російським частинам на західному березі Дунаєць. Група Штегера-Штайнера повинна була, переправившись через Дунаєць, скувати сили російського ІХ армійського корпусу [41, с. 377].

Х армійський корпус надвечір 2 травня мав 20-ю дивізією вийти в район Грибув, Новий Сонч, 19-ю дивізією в район Подоле, Троп'є. Угорська 11-а кавалерійська дивізія знаходилася за лівим флангом 11-ї і правим флангом 4-ї армій. Резерв Йосипа Фердинанда, бригада Сенде, знаходилась в Заклічині [41, с. 377].

Командувач австро-угорської 3-ї армії, генерал від інфантерії фон Бороевіч, вирішив використати свій лівофланговий Х корпус для захоплення Остра Гура. Першою метою атаки, за домовленістю з німецьким сусідом, були тиллові позиції за Маластув [41, с. 377].

Отже, німецькі війська були перекинуті з Західного фронту на Східний в максимально короткі терміни. Велика увага приділялась маскуванню перекидання частин 11-ї армії. Передбачалося, що німецькі війська займуть лінію фронту за кілька днів до початку наступу. Німецьке командування

намагалося реалізувати тактику вогневого валу при прориві оборони противника, для чого було сконцентровано значну кількість артилерії та мінометів. Основним операційним напрямком удару 11-ї армії генерала фон Макензена був напрямок на Жмігруд, Дукля, Сянок – у тил карпатському угрупованню російських сил.

2.3. Горлицький прорив, 2–5 травня

Пізннього вечора 1 травня артилерія 11-ї армії розпочала артилерійський обстріл. Росіяни майже не відповідали. Під час запланованих перерв артилерійського обстрілу патрулі просувалися вперед, щоб зібрати необхідну інформацію перед штурмом. Інженери прокладали проходи крізь загородження противника. Штурмовики намагалися просуватися до проходів у загородженнях. Польові батареї або окремі гармати, яким було доручено супроводжувати атаку або придушувати кулеметні розрахунки, що зустрічалися під час штурму на близькій відстані, були переміщені на приховані позиції. Коли о 4:00 ранку артилерійський обстріл припинився, підготовка до атаки була завершена [41, с. 378].

2 травня о 6:00 розпочалася артилерійська підготовка російських позицій. Контрбатарейна боротьба противника була майже відсутня і німецькі лінії комунікацій залишилися неушкодженими. Ситуацію покращувала сонячна погода, яка уможлиблювала спостереження за обстрілюваними позиціями з панівних висот. Із 9:00 по запланованих місцях прориву загороджень почали працювати міномети. Через 45 хвилин розпочався фланговий навісний вогонь по позиціях противника. О 10:00 по всьому фронту піхота піднялася в атаку, а артилерія перенесла свій вогонь на тиллові позиції російської 3-ї армії [41, с. 379].

11-а баварська піхотна дивізія піднялася в атаку о 10:00 по праву сторону від Сенкова. Через горбисту місцевість штурм давався складно, росіяни відкрили стрілецький та кулеметний вогонь по баварцях. З огляду на затятий опір противника дивізія змушена була звернутися за підтримкою до важкої артилерії

і лише після тривалого обстрілу дивізії вдалося заволодіти російськими позиціями в багатьох місцях [11, арк. 4].

На правому фланзі дивізії 13-й резервний піхотний полк об 11:20 зайняв Ропіца Руска. Майже півдня точилися бої за висоту 507 : приблизно об 11:45 3-й піхотний полк заволодів позиціями на її східному схилі, повністю взяти російські позиції під контроль вдалося лише о 18:15. Після короткої артилерійської підготовки, уже наприкінці дня полк взяв під контроль висоту 554. 22-й піхотний полк атакував висоту 469 у напрямку будинку лісника на південь від Менціна Мала і об 11:45 здобув позиції у вказаній точці. Російська спроба контратакувати на південь від Менціна Мала завершилася невдачею – близько 15:00 росіяни відступили. Надвечір дивізія вийшла на лінію висот 587, 461, 554 [11, арк. 5].

Оскільки Зведений корпус мав сконцентрувати свої зусилля на лінії висот 507, 312, на правому крилі 119-ї піхотної дивізії у напрямку на північний-схід від Сенкова мав наступати посилений I батальйоном 46-го резервного полку 46-й піхотний полк [9, арк. 1; 71, с. 59]. У резерві командувача 119-ї дивізії знаходилося два батальйони (I і II) 46-го резервного піхотного полку в районі на захід від Сенкова [9, арк. 2]. У першій лінії II і III батальйони 46-го піхотного полку полковника фон Арента, I батальйон 46-го резервного полку, підпорядкований 46-му полку мали по дві роти кожен [74, с. 98]. I батальйон перебував у резерві полковника фон Арента на північних околицях Сяри, проте ще перед початком наступу зазнав втрат через локальний артилерійський обстріл противника [74, с. 99].

Із початком загального наступу полк піднявся в атаку. Кожному батальйону було виділено по кулеметному взводу. II батальйон спільно з баварцями через 45 хвилин досяг висоти 507, однак потрапив під фланговий вогонь росіян. III батальйон мусив перетнути 900 метрів нічийної землі – пласкої рівнини, де не було жодного природного укриття – унаслідок чого зазнав значних втрат. Енергійним натиском близько 11:00 він ввірвався на околиці Сенкова до місцевого кладовища, проте йому довелося чекати, допоки артилерія не перенесе

свій вогонь уперед. Для того, аби надати атаці III батальйону нової сили, полковник фон Арент виділив йому спершу дві роти, а потім ще одну зі свого резерву. По взятті головної позиції решта російських солдатів здалася в полон [74, с. 99–101].

58-й піхотний полк піднявся у штурму пізніше за 46-й, о 10:50, після того, як підійшла 82-а резервна дивізія. Правим крилом полк досяг Сокульського лісу, де зустрів особливо сильний опір росіян. У центрі війська вийшли до російських позицій на висоті 346, які були взяті після додаткової артилерійської підготовки. На своєму лівому фланзі полк захопив позиції біля шпиталю, взявши до полону близько 100 солдатів противника [8, арк. 4].

Об 11:22 I батальйон 46-го резервного полку досяг лісу між Сенкова і висотою 507 [8, арк. 4]. II батальйон 46-го і I батальйон 46-го резервного полків наступали в напрямку на Домініковіце. Згідно з наказом командира бригади, I і III батальйони мали повернути на ліво в напрямку лісистій місцевості в районі висоти 349, Сокул. III батальйону вдалося захопити дві російські гармати, однак він оголив свій правий фланг, по якому противник відкрив кулеметний вогонь. Батальйон перегрупувався в Сокул, очікуючи подальших наказів [74, с. 101].

По полудні, з огляду на повідомлення про наближення російської піхотної бригади з Беч, командувач 119-ї дивізії наказав полковнику Матіасу трьома батальйонами піхоти та двома батареями польової артилерії забезпечити правий фланг бригади по лінії Кобилянка, Урвисько, а генералу фон Зутеру двома батальйонами піхоти наступати на Сокульський ліс та висоту 346 за підтримки чотирьох батарей польової артилерії. Зрештою, висота 346 була взята о 15:00 [8, арк. 5]. О 13:30 командир бригади наказав II батальйону 46-го піхотного і I батальйону 46-го резервного полків наступати в напрямку північніше висоти 507, західніше висоти 306 та стати фронтом на схід. Згодом зі штабу дивізії через радіо прийшов наказ I батальйону 46-го піхотного полку перейти в підпорядкування групи фон Зутера, II батальйону – групі Матіаса. III батальйон переходив у резерв дивізії [74, с. 101].

О 16:05 генерал фон Бер наказав групі Матіаса досягти лінії висоти 306, висоти на південь від «К» біля Кобилянка, групі фон Зутера зібрати два батальйони й наступати спільно з підполковником Матіасом на лінію від Кобилянка до Урвисько. Генерал фон Зутер наказав полковнику фон Аренту відвести свої I і III батальйони до дороги Сокул, Кобилянка в підпорядкування командира дивізії [74, с. 101–102]. З огляду на необхідність підтримувати зв'язок із правофланговою 21-ю піхотною бригадою, 46-й піхотний полк отримав наказ забезпечити фланг по лінії висоти 361 на схід від Домініковіце – висота 288 біля Кобилянка, для чого йому було додатково придано один батальйон піхоти. Перед фронтом наступу полку по лінії висота Замчисько, висота 349 розташовувалися російські позиції, де, за донесеннями, слід було очікувати сильного опору. Однак після артилерійської підготовки солдати полковника фон Матіаса здобули позиції противника й о 19:20 вийшли на північ від Сокул [8, арк. 6]. За перший день боїв 46-му піхотному полку вдалося взяти до полону сім офіцерів і 550 нижніх чинів противника, захопити дві гармати, два кулемети і два міномети [74, с. 102].

Генерал фон Емміх наказав 11-й баварській та 119-й піхотним дивізіям бути готовими до продовження наступу о 7:00 наступного дня. Приблизно у цей самий час до Шимбарка мала прибути 20-а піхотна дивізія [41, с. 391].

82-а резервна дивізія піднялася в атаку о 10:00. Уже о 10:10 праве крило дивізії, 272-й резервний полк, заволоділо висотами на південний захід від Горлице. У центрі дивізії, 271-й резервний полк просунувся вперед до місцевості на захід від церкви. На лівому фланзі дивізії II батальйон 270-го резервного полку зустрів особливо сильний опір росіян і не зміг просунутися далі. Об 11:15 ліве крило 271-го і праве крило 270-го резервних полків заволоділи та закріпилися на висотах східніше Глінік [14, арк. 4].

Німецька повітряна розвідка вказувала на прибуття російської піхотної бригади під Горлице, для чого командир XXXXI резервного корпусу надав у розпорядження командира дивізії одну батарею польових гаубиць. Оскільки 270-й резервний полк приблизно о 14:30 досі не повідомляв про з'єднання з 267-м

резервним полком 82-ї резервної дивізії, командир дивізії наказав посилити смугу відповідальності полку одною гарматою і одною легкою польовою гаубицею 70-го полку польової артилерії [14, арк. 5].

О 14:50 командування корпусу вказало на необхідність взяття висот на південний схід від Глінік, щоби таким чином відрізати шляхи відходу російському гарнізону Горлице. Незабаром, о 15:00 російські сили на східних околицях Горлице чисельністю приблизно в одну роту здалися німецьким військам у полон. Підкріплення на підході мусило повернути на Загуржани, Квятоновеце, де німецька артилерія 10-см гарматами розпочала їх обстріл із висоти 357. За підсумками боїв 2-го травня 82-а резервна дивізія взяла до полону 1996 солдатів противника. У другій половині дня опір росіян був незначний і дивізія вийшла на лінію північніше Глінік [14, арк. 5].

На правому фланзі 81-ї резервної дивізії 267-й резервний полк із важкими втратами просунувся до висоти 335. III батальйон 268-го резервного полку зумів просунути лише трохи, поки не зупинився перед опором росіян перед Мшанка. Лівофланговий полк зустрів особливо сильний стрілецький і кулеметний вогонь. Правий фланг 269-го резервного полку сковував противника в центрі у напрямку залізниці, поки його лівофлангові батальйони за підтримки двох батальйонів піхоти 268-го резервного полку намагалися вдарити зі сторони Воля Лужанська. Попри повідомлення про успіхи сусідньої австро-угорської 12-ї піхотної військової дивізії перед висотою Пустки, взяти її сходу не вдалося – відтак 269-й резервний полк не міг бути впевнений щодо безпеки свого лівого флангу. Для цього об 11:00 артилерії 81-ї резервної дивізії було наказано підтримати вогнем лівофлангову полкову групу [13, арк. 3–4].

Для підтримки 61-ї піхотної дивізії генерал Протопопов направив із Клечани два батальйони 269-го Дунайського піхотного полку [15, с. 98].

267-му резервному полку вдалося вийти на околиці лісу, через який пролягала залізниця. Однак у центрі III батальйону 268-го резервного полку не вдавалося просунути. Командир дивізії наказав лівофланговій полковій групі підтримати центр дивізії ударом у фланг російським позиціям та наступати між

висотою Пустки та Каменець. Аби забезпечити взаємодію 268-го та 269-го полків вони були підпорядковані підполковнику Фербергу. Уже о 15:00 III батальйону 268-го резервного полку вдалося захопити позиції на висотах біля Мшанка. 267-й резервний полк просувався повільно через ліс на схід від висоти 335, однак згодом за підтримки однієї батареї групи Фаузелова зумів вийти на лінію висота 427, ліс на схід від висоти 335 [13, арк. 4–5].

Для ліквідації прориву в районі Каменецького лісу на стику 121-го Пензенського піхотного полку 31-ї піхотної дивізії та 241-го Седлецького піхотного полку 61-ї піхотної дивізії був висунутий 252-й Хотинський піхотний полк 63-ї піхотної дивізії. По полудні 2-го травня командувач російської 3-ї армії генерал Радко-Дмитрієв передав у розпорядження командира X корпусу два полки 81-ї дивізії та чотири полки 63-ї дивізії, яка складала армійський резерв [15, с. 99–100]. Також у розпорядженні командира корпусу знаходився один полк 5-ї піхотної дивізії [15, с. 102].

На правому крилі цісарського-і-королівського VI корпусу 12-а піхотна військова дивізія фельдмаршал-лейтенанта Кестранека спрямувала основні зусилля на висоти Пустки. Щільний артилерійський вогонь на вузькому фронті розчистив шлях для наступу піхоти на південно-західному хребті. Тут передові окопи були захоплені під час першого штурму. Однак під час підйому крутим лісистим схилом Пусток доводилося стикатися з подальшими російськими укріпленнями, а контратаки противника вилилися в криваві штикові бої. Попри всі складнощі, об 11:00 Пустки були взяті. За австро-угорською піхотою, яка наступала через Пустки в напрямку на церкву в Мощениці, висота 320, послідувала артилерія. Праве крило дивізії у взаємодії з 81-ю резервною дивізією повернуло проти Каменецького лісу. Для штурму російських позицій в Каменецькому лісі була сформована сильна артилерійська група [41, с. 383–384].

Десять рот 122-го та 121-го полків 31-ї дивізії були практично вибиті в обстрілах або штикових атаках на висоті Пустки, внаслідок чого на правому фланзі російської 61-ї піхотної дивізії утворився прорив [15, с. 107].

Смуга відповідальності лівофлангової 39-ї гонведної дивізії фельдмаршал-лейтенанта фон Гадфі, плавно піднімалася від русла річки до довгого, вузького хребта, за південним кінцем якого височіли Вятрувки. Сильний вогонь, спрямований проти угорців з фронту та обох флангів, спершу стояв на заваді їм провести штурм. Навіть коли частинам правого крила дивізії вдалося прорвати передові позиції противника близько 11:30 ранку, перейшовши в смугу відповідальності 12-ї піхотної дивізії в напрямку Бржеже, атака з фронту все одно не вдалася. Подальша артилерійська підготовка, до якої залучили сусідні дивізії, супроводжувалися марними жертвами піхоти, яка продовжувала безрезультатно атакувати. Лише в центрі дивізії вдалося прорвати ворожі позиції вздовж дороги Лужна, Сташкувка. Коли батареї о 16:30 зуміли ефективно флангувати російські позиції в районі Лужна і розпочати обстріл Вятрувки, розпочався загальний наступ лівого крила дивізії. Тепер став помітним і натиск з боку сусідів: з одного боку, частини 12-ї дивізії, що наступали з Пустки вздовж гребеня, що веде до Вятрувки, а з іншого боку, праве крило 2-ї гвардійської дивізії, яке змогло просунути через Сташкувку [41, с. 384].

О 18:15 спротив противника на висоті Вятрувки був зламаний. До полону потрапило близько 1 тис. росіян; решта відступили на схід. Весь фронт VI корпусу розпочав переслідування противника. До вечора праве крило 12-ї піхотної дивізії розташувалося позаду 81-ї резервної дивізії на східному краю Каменецького лісу, а центр досяг висоти 320 на захід від Мощениця. Праве крило 39-ї гонведної дивізії просунулося до східного схилу висоти Вятрувки, а його ліве крило повернуло вперед до Мощениця, з'єднавшись з частинами 2-ї гвардійської піхотної дивізії. Хоча основна частина обох дивізій була виснажена напруженими боями, передові загони були вислані в напрямку Мощениця протягом ночі. У селі не було противника. Навіть на гребені далі на схід – висота 412, 409 на північний схід від хутір Кроковський, росіяни не стали окопуватися [41, с. 384–385].

2 травня Гвардійському корпусу вдалося досягти лінії висота 437 на південний захід від Сташкувка, висота 382 на схід і 358 на північний схід від

Ценжковіце. Командувач 2-ю гвардійською піхотною дивізією генерал-лейтенант фон Вінклер наказав своїй 3-й гвардійській піхотній бригаді оволодіти висотою 437, с. Сташкувка та висотами на північ від села. 4-а гвардійська піхотна бригада своїм лівим крилом мала оволодіти висотою 382, а потім, о 10:30 перейти в наступ проти висоти 405. 3-я гвардійська піхотна бригада генерал-майора фон Петерсдорфа мала на своєму південному крилі 3-й, на північному – 1-й гвардійські полки. Останній мав оволодіти висотою 437 [71, с. 101].

По оволодінні висотою 437 3-я гвардійська бригада зав'язала багатогодинний бій за Сташкувку [41, с. 386]. Близько 13:00 лівому крилу генерала фон Петерсдорфа за підтримки однієї батареї 2-го гвардійського полку польової артилерії вдалося ввірватися до північного краю села. О 15:00 3-й гвардійський полк розпочав фронтальний натиск на Сташкувку [41, с. 386; 56, с. 74].

Далі на північ, на висоті Давідувка, фланговий фогонь зі Сташкувки та долини р. Оструша перешкоджав будь-якому просуванню. Полки 3-ї гвардійської бригади, що там наступали, зазнали значних втрат. Натомість ситуація на північному крилі дивізії, де полкам об 11:00 вдалося взяти висоту 405, з самого початку була набагато сприятливішою. Артилерійські батареї зайняли позиції на висотах 382 і 405 й спрямували нищівний вогонь по відступаючих росіянах. Таким чином, 4-а гвардійська піхотна бригада розгромила центральну ділянку всієї російської оборони в смузі відповідальності Гвардійського корпусу. Приблизно о 15:00 бригада вийшла на лінію східніше від висот 405, 367, не зустрівши значного опору [41, с. 386].

На відміну від надзвичайно успішного розвитку боїв у районі на північ від Оструша, 3-я гвардійська піхотна бригада, що знаходилася на південному крилі 2-ї гвардійської піхотної дивізії, довго не могла просунути в напрямку Сташкувка. Лише приблизно о 13:00 її лівому крилу за підтримки вогневого валу вдалося повернути до північної частини села та ввірватися до нього. Спротив росіян значно ослаб; бригада також вдарила по висоті 402 на схід від Сташкувка [41, с. 386–387].

О 15:00 розпочався фронтальний натиск на село. Батальйони 3-ї гвардійської бригади з півночі, заходу і півдня проникали до Сташкувки, однак досягти східних її східних околиць вдалося лише о 16:30 за підтримки двох батарей польової артилерії [41, с. 386; 56, с. 74]. Частини лівого крила взяли висоту 404 та Туржу. Через півгодини росіяни піднялися у відчайдушну контратаку, проте, зустрінуті опором гвардійців, були відкинуті до вихідних позицій. Сусідня 4-а гвардійська піхотна бригада зліва досягла лінії висоти 322, 266 на південний захід від Ржепеннік Біскупій. Частини Гвардійського корпусу приступили до переслідування. Увечері, досягнувши своїх поставлених цілей, 1-а гвардійська дивізія окопалася на гребені Колкувка, Йодлувка Туховська [41, с. 386–387].

IX корпус цісарської-і-королівської 4-ї армії надвечір досяг лінії висоти 377, 359, 294, 430. Центр армії, XIV корпус, не зумів просунутися, погрузши в позиційних боях на висотах 419 та 406. На лівому фланзі австро-угорцям у ніч із 1 на 2 травня вдалося форсувати р. Дунаєць біля Виспа та вийти на околиці Отфінув. Для посилення військ на правому березі Дунайця 4-й армії було підпорядковано 11-у кавалерійську військову дивізію [1, арк. 6].

По полудні 2 травня, о 13:40, командувач російської 3-ї армії доповідав Головно-командувачу в Холм, що проти його військового об'єднання в районі Тухув, Горлице, Сенкова направлений основний удар австро-німецьких військ, а бойові дії противника в районі злиття Дунайця й Вісли та в Карпатах демонстративні. Радко-Дмитрієв звертав увагу на недостатність однієї неорганізованої дивізії в якості резерву та просив великого князя Миколу Миколайовича про передання в підпорядкування 3-ї армії III Кавказького корпусу. Пропонувалося направити корпус в район Ясло, Жмігруд [15, с. 101–102]. Вище командування наголошувало на недопустимості розтягування корпусу по частинах: він мав вступити в бій всеціло [15, с. 106].

Після обіду 2 травня командир російського X армійського корпусу генерал Протопопов наказав 31-й піхотній дивізії відходити на другу позицію. Згодом

він, із огляду на відхід 70-ї дивізії IX корпусу наказав своїм дивізіям вийти на загальну лінію Туржа, Загуржани, Роззеле [15, с. 102–103].

Надвечір 2 травня в російській 3-й армії склалася загрозлива ситуація: ділянка фронту між висотою 388 на схід від Йодлувка Туховська та висотою 409 на захід від Сетниця не була зайнята військами [15, с. 103]. Між 70-ю піхотною дивізією IX корпусу та 31-ю піхотною дивізією X корпусу утворився розрив, який потрібно було чимось заповнити.

Генерал Радко-Дмитрієв протестував проти рішення генерала Протопопова відвести свій корпус із попередньо займаних позицій. Командувач 3-ю армією рекомендував не відводити війська за винятком обозів, а прорив на стику IX та X корпусів закрити шістьма полками 63-ї і 81-ї дивізій. Він підбадьорював Протопопова, що в наступні два дні на підмогу армії прийде III Кавказький корпус, тому потрібно будь-що втриматися на нинішніх позиціях [15, с. 103–104]. Командир X корпусу не погоджувався з думкою командувача армією. Він увів у бій усі наявні в нього резерви, окрім шести батальйонів, які «все рівно не могли би зупинити загальний відступ залишків полків 31-ї і 61-ї дивізій, що розпочався під тиском переважаючих сил противника». Два полки 81-ї дивізії на той час ще не підійшли до лінії фронту. Командир X корпусу хотів організовано відвести війська, які вже фактично почали відступати самотійно [15, с. 107].

Генерал Радко-Дмитрієв сподівався ліквідувати прорив Зведеним загоном генерала Володченка в складі трьох кавалерійських полків, однієї кінної батареї 16-ї кавалерійської дивізії, 19-го та 251-го піхотних полків [15, с. 107]. Через загрозливе становище на фронті російської 3-ї армії її командувач покладав великі надії на прибуття III Кавказького армійського корпусу генерала Ірманова та планував силами корпусу перейти в «рішучу контратаку в напрямку Ценжковіце, Бобова і добиватися часткового успіху на цій ділянці, яка безсумнівно сильно вплине на всю операцію» [15, с. 109].

У результаті наступу 2-го травня 11-а армія заявила про взяття до полону 17 тис. солдатів противника [1, арк. 6]. Німецьке Верховне військово командування позитивно оцінювало розвиток боїв у перший день наступу (див.

додаток В) [2, арк. 24зв]. Вплив німецької артилерійської підготовки на стан солдатів російської 3-ї армії був радше моральним, аніж матеріальним. Лише в небагатьох випадках артилерійський вогонь зумів ефективно придушити позиції росіян. «У взятих стрілецьких окопах лежало не надто багато мертвих. Артилерійський вогонь ніде не зумів проламати дотові загородження. Багато росіян загинули через тиск та газу від важких снарядів ([гаубиць] «Мерзер»)» [1, арк. 6зв.].

Наказ 11-ї армії на 3 травня постановляв продовження наступу. Згідно з наказом командувача 11-ї армії X армійський корпус передав у підпорядкування Зведеного корпусу 20-у піхотну дивізію. Зведений корпус також змінив свого командира – замість генерала Кнойсля командувати об'єднанням став генерал фон Емміх, командувач X армійського корпусу. Емміх повинен був вийти на лінію Горліце (включно), р. Роба, Войтова. 19-а піхотна дивізія переходила в армійський резерв та повинна була до полудня 3-го травня прибути в район Дольна. Дане з'єднання передавало всю свою важку артилерію Гвардійському корпусу – три легкі та дві важкі польові гаубичні батареї. Корпусам ставилося завдання вийти на лінію висоти 693, 598, 499, Криг, Лібуша, Вільчак, висота 371 (Дзял Кржеменний), Розембарк, висота 364 (південніше від хутір Пржигляський), 388, 428. Вони мали просуватися у взаємозв'язку один із одним, аби не ставити під загрозу фланги сусідніх об'єднань та уникнути зайвих втрат. Також 3-го травня командування німецької 11-ї армії очікувало контрудар приблизно двох російських дивізій, які перебували в районі Беч, Ясло [1, арк. 6–6зв.].

О 12:30 3-го травня командувач 11-ї армії видав наказ, з огляду на успішне для німців просування наступу, встановити наступну лінію для корпусів: висота 569 на захід від Фолюш, 515 (Цеклінка), Пагурек, Гаркльова, Кунова, Свенцани, р. Ольшинка, Шержини, Радошице. Корпус Емміха мав форсувати Віслоку в районі Жмігруд; XXXXI резервний корпус в районі Осек, Дембовець; VI корпус – біля Ясло; Гвардійський корпус – між Ясло та Волашице. Армійський резерв –

19-а піхотна дивізія – мав прибути в район Туржа, Ржепеннік Біскупій, Ржепеннік Стржижевський [3, арк. 121].

Зранку 3-го травня генерал фон Емміх наказав своїм дивізіям перейти в наступ проти лінії висот 598, 488, 381, Лібуша. Командир корпусу вважав, що через конфігурацію російських позицій головний удар потрібно наносити на своєму правому фланзі. Для цього в підпорядкування 119-ї дивізії було передано один полк та дивізіон польових гаубиць [5, арк. 2].

Розвідка показала, що противник вночі залишив свої позиції на південь від р. Роба на висоті Урвисько та закріпився у Кобилянці й на висоті 288. Приблизно о 8:00 почала погіршуватися погода, пішов дрібний дощ. Густий дим від пожеж на нафтових родовищах біля Горлице окутував долину р. Роба і не давав командуванню корпусу спостерігати за пересуванням німецьких військ. У пелені диму можна було чути стрілецький вогонь. У той же час артилерія обох сторін майже мовчала – наслідок сильної задимленості околиць Горлице [5, арк. 2–3].

Об 11:00 119-а дивізія заволоділа висотою 288 на північ від Кобилянки та продовжувала свій наступ до дороги Криг–Лібуша. Близько полудня 20-а піхотна дивізія повідомляла про прибуття в Новодвур на південь від Горлице [5, арк. 3].

Завданням 11-ї баварської дивізії було заволодіти висотами в околицях Роздзеле. Для цього дивізія сконцентрувала основні зусилля на своєму південному фланзі – захопити висоту 542 на південь від Вапенне та гребінь на північний захід від села [5, арк. 3]. 3-й та 21-й баварські піхотні полки підпорядковувалися 21-й баварській піхотній бригаді, тоді як 13-й резервний баварський піхотний полк переходив у підпорядкування командира дивізії [11, арк. 7].

У резерві 119-ї піхотної дивізії знаходився 79-й піхотний полк 20-ї піхотної дивізії [8, арк. 6]. О 10:30 3 травня після артилерійської підготовки 237-го полку польової артилерії російські 35-й і 33-й полки 9-ї дивізії змушені були покинути позиції на лінії висота 320 на схід від Урвисько, висота 298, Криг й відступити на схід [8, арк. 7; 15, с. 118]. О 13:00 група Матіаса взяла Криг, група Зутера зайняла висоту 320 і наступала на Лібушу, проте на заваді їй стала російська

артилерія. Завдяки контрбатареїнній боротьбі гаубичного дивізіону 46-го полку польової артилерії російська артилерія замовчала [8, арк. 7].

I батальйон 46-го піхотного полку двома ротами о 8:30 підійшов до Кобилянка. У селі розгорівся запеклий півторагодинний стрілецький бій, в результаті якого підрозділам I батальйону вдалося взяти Кобилянку. Після перегрупування він, згідно з наказом командира бригади виступив у напрямку дороги Криг, Лібуша та о 19:30 досяг Ліпінки, де й став на біваки. II батальйон 46-го піхотного полку в складі групи Матіаса наступав у напрямку російських позицій через Домініковіце, Криг на схід до висоти 381. Після артилерійської підготовки окопів противника, той здав їх без бою та відступив. Надвечір батальйон підійшов до Роздзеле. Командир батальйону вислав уперед дві роти, які з'ясували, що на позиціях біля села знаходяться солдати противника. III батальйон 46-го полку перебував у резерві генерала фон Зутера [74, с. 104–105].

Виславши кавалерійські підрозділи попереду, основні сили дивізії надвечір 3 травня вийшли на лінію Валахи, Ліпінки, західніше Ліпінки, західніше Роздзеле. Резерв дивізії, 79-й піхотний полк прибув до Крига [8, арк. 7].

Генерал фон Франсуа вважав за доцільне основного удару завдати на правому фланзі свого XXXXI резервного корпусу. Водночас він передбачав також поворот фронту на схід. 81-а резервна дивізія розпочала наступ о 6:00, майже без боїв приблизно о 7:45 досягла висот 296, 440 на захід від Квятоновіце, а о 9:00 – висоти 422 на південний схід від села. Тут дивізія повернула праворуч на схід, у бік укріпленої висоти Вільчак, де вступила у стрілецькі бої з противником. 82-а резервна дивізія своїм правим крилом форсувала Ропу поблизу Загуржани та до 10:00 підійшла до висот на північний схід від Урвисько. Ліве крило повільно просувалося до висоти Клечани. Відповідно до наказу командира дивізії основні сили дивізії виступили о 7:00 проти російській позицій. Через 15 хвилин в наступ перейшов 271-й резервний полк. В обід праве крило дивізії досягло східного берега р. Ропи на південний схід від Загуржани. 271-й резервний полк на підступах до р. Ропи зіткнувся з російською позицією на висоті 373 (Вільчак). Другу половину дня тривали бої за Вільчак. У той же час

272-й резервний полк разом із силами 119-ї дивізії перейшов у наступ проти Лібуша [14, арк. 6].

О 15:30 два передові полки досягли лісистій місцевості на північний схід від Войтова. На захід від села росіяни чинили особливо запеклий опір, проте не мали за собою підтримки артилерії. Передові частини дивізії перейшли в рішучу штикову атаку й до 18:40 змогли відкинути противника до східних околиць лісу. З огляду на прохання командування 119-ї піхотної дивізії допомогти відбити російську контратаку, командир 82-ї резервної підтягнув 270-й резервний полк, проте до часу, коли полк був готовий підтримати сусіда, той уже самотужки впорався з росіянами. Відтак полк було повернуто до резерву [14, арк. 7].

Розмежувальною лінією між 82-ю і 81-ю дивізіями тепер слугувала лінія висота 284 біля Загуржани, нафтові свердловини біля Клечани, північні околиці Корчина [13, арк. 5]. Близько 8:00 3 травня 267-й і 268-й резервні полки досягли гребеня біля Квятоновеце між висотами 422 і 440. Близько полудня в цей же район підійшла німецька артилерія. Із району Квятоновеце праве крило дивізії мало наступати на схід – опівдні командир дивізії наказав взяти висоту 373. Однак росіяни вперто трималися за свої позиції, до того ж, сусідня 12-а піхотна військова дивізія теж погрузла в позиційних боях. Надвечір німцям вдалося лише взяти ліс на захід від Вільчак. Для забезпечення лівого флангу 81-ї резервної дивізії був виділений один батальйон зі складу 269-го резервного полку [13, арк. 5–6].

Уночі та рано вранці росіяни залишили район Мощениця. Австро-угорці о 6:00 розпочали переслідування, ніде не зустрічаючи значного опору. Було помічено російську колону відступала від Бугай до Розембарк. За іншими повідомленнями, противник також залишав позиції далі на схід. Тому командувач VI корпусу вважав, що його з'єднання можуть вийти на р. Ольшинка. План наступу генерала фон Арца був погоджений із командуванням 11-ї армії та сусіднім Гвардійським корпусом. До полудня австро-угорська піхота наближалася до лінії Дзял Кржеменний (висота 371), Розембарк [41, с. 396].

Просування цісарського-і-королівського VI корпусу також гальмувалося опором росіян. Вийшовши на лінію висота 365 на північ від Стржешин, Розембарк без особливих труднощів, австро-угорські війська зіткнулися із сильно укріпленими позиціями росіян на гребенях на південний схід від Бінарова та на північ від Рацлавіце. О 17:00 12-а піхотна військова дивізія зав'язала бої по лінії нафтових родовищ на північний схід від Стржешин, «біля Бінарової». Через обстріли російської важкої артилерії 39-а піхотна дивізія не змогла значно просунутись. Тільки на лівому фланзі дивізії близько 20:00 вдалося досягти висот на північ від Рацлавіце. Більше 3-го травня наступальних дій корпус не проводив [41, с. 396–397].

Генерал барон фон Плеттенберг, передбачаючи подальший відступ противника 3 травня, наказав Гвардійському корпусу розпочати переслідування о 6:00. Переслідування тривало швидкими темпами, тому командувач корпусу вважав, що до 11:00 його корпус зможе вийти на рубіж р. Ольшинка. Контратака противника з Ліпських висот проти центру 2-ї гвардійської піхотної дивізії зазнала невдачі. Проте росіяни намірялися чинити запеклий опір. Опівдні дивізія отримала наказ атакувати Ліпські висоти. Близько полудня 1-а гвардійська бригада 1-ї гвардійської дивізії піднялася на висоту на захід від Ольшинка на лінії Ольшини, Йодлувка Туховська [71, с. 145–146].

Штурм 2-ю гвардійською дивізією Ліпських висот, розпочатий о 15:00, мав незначні успіхи через сильно укріплену позицію росіян. Лише після того, як підійшла артилерія, пізнього вечора висоти були взяті. У смузі відповідальності 1-ї гвардійської піхотної дивізії 1-а гвардійська піхотна бригада близько 15:00 досягла рубежу р. Ольшинка. Подальше просування зустріло сильний спротив росіян зі сторони висот на східному березі Ольшинки. Східний берег річки вдалося взяти лише о 21:00. Наступаючи на Ольшини, обидві дивізії діяли узгоджено, намагаючись взяти село в оточення. Через непевне становище з лівофланговим цісарським-і-королівським X корпусом 2-а гвардійська бригада залишилася позаду лівого крила в другому ешелоні корпусу [41, с. 396].

Перебіг подій для 4-ї австро-угорської армії не виправдав очікувань вищого командування. Вирішальних успіхів досяг лише її правофланговий ІХ корпус, що мав завдання захопити висоти Бржанка, Добротин. 10-та піхотна дивізія вранці просувалася майже без опору з боку противника, пройшовши через Йодлувку Туховську до дороги на Ольшини та продовживши рух на північ до долини Ростувки. Повернувши частини свого правого крила ліворуч, вона потім повернула з півдня та заходу до лісистій місцевості Бржанка, що утримувалася ворогом. У цій зоні піхота пробивалась вперед, втрачаючи зв'язок з лівим крилом Гвардійського корпусу. Передові загони досягли Добротина пізно ввечері. Навпроти 106-ї піхотної дивізії на північ від р. Бяла, росіяни вночі та вранці 3 травня залишили свої укріплені позиції на схід від р. Хойнік та відійшли на висоти на південний захід та захід від Тухув. Дивізія, вирішила здійснити охоплюючий маневр. Її лівий фланг першим, близько 14:00, зумів прорватися крізь російські позиції на висоті 331 поблизу Мешна Опацька. До вечора дивізія розташувалася на спірних висотах західного берега Бялої. Командувач армії надав основну частину своїх резервів у розпорядження ІХ корпусу [41, с. 397].

В результаті цього успішного просування праве крило цісарського-і-королівського XIV корпусу, 3-тя піхотна військова дивізія, змогло просунути в лісах на північний схід від Валь. День минув без вирішального результату для сусідньої 8-ї піхотної дивізії. Її війська просунулися до загороджень перед російськими позиціями позицій лише ввечері. Форсування Дунайця німецькою 47-ю резервною дивізією змусило росіян облишити свої позиції на західному березі річки. Згодом 47-а резервна дивізія переправила решту своїх сил через річку та ввечері відбила контратаки противника. Група Штегера-Штайнера не змогла суттєво розширити свій плацдарм [41, с. 397].

На південь від німецької 11-ї армії Х корпус 3-ї австро-угорської армії продовжував наступ по обидва береги р. Пржегоніна та в районі Остра Гура. Об 11:00 ці висоти були взяті. Росіяни відступили до гребенів Корнули та Магура. Командувач 3-ї армії, генерал фон Бороевіч, наказав своєму лівому крилу

наступати у взаємозв'язку з 11-ю баварською піхотною дивізією на Магура та в напрямку Бартне, аби відкинути росіян далі на схід [41, с. 397–398].

У армійському наказі о 18:00 від 3 травня генерал фон Макензен визначив завдання наступного дня стримувати ворога під час відступу та якщо це можливо, форсувати річку Віслока до розгортання нових сил противника. Армійському командуванню було відомо, що вступ у бій III Кавказького армійського корпусу, який підходив із району на південь від Перемишля було доконаним фактом. Тому головнокомандувач ще більше звужив фронт своєї армії праворуч, сходячись на вигині Жмігруд, Віслока на південь від Колачице. Це мало сприяти просуванню 11-ї армії праворуч [2, арк. 33–34].

У ніч із 3 на 4 травня росіяни покинули свої позиції поблизу Вапенне та на північ від Беднарки навпроти корпусу Емміха. На світанку літаки помітили російські колони, що йшли з Кремпної до Жмігруда. З'ясувалося, що під тиском корпусу Емміха противник уже відводив частини зі свого карпатського фронту. Тому фон Емміх вирішив якомога швидше захопити переправу через Віслоку біля Жмігруд та перекрити там шляхи відходу, розгортаючи свою 20-у піхотну дивізію. 11-а баварська піхотна дивізія мала просунутися до р. Віслока, аби пробити шлях; 119-а піхотна дивізія мала забезпечити північно-східний фланг. Армійське командування наказало 3-й армії також своїм лівим крилом просунутись до верхньої течії Віслоки. 11-а баварська дивізія, наступаючи по обидва боки дороги від Беднарка, близько полудня зустріла противника на укріпленій позиції поблизу Воля Цеклінська. Лише ввечері росіяни відступили в північно-східному напрямку. 119-а піхотна дивізія, прикриваючи лівий фланг 11-ї баварської дивізії, повернула на північ та атакувала противника. Цеклін впав о 16:30. Однак потім росіяни завдали контрудару та тимчасово прорвали лінії 119-ї дивізії. Проте врешті змушені були повернути на північний схід [5, арк. 4–6].

119-а піхотна дивізія. Зранку 4 травня група Матіаса перейшла в наступ проти Роздзеле та російської позиції в районі Цеклінка, Валахи, група Зутера мала підтримувати Матіаса з півночі ударом на Роздзеле. Один батальйон 79-го піхотного полку було вислано в район висоти 298 для прикриття рубежу

Лібушанки. Завданням дивізії було забезпечити лівий фланг X армійського корпусу для переходу через Віслоку [5, арк. 4–6].

II батальйон 46-го спільно з I батальйоном 79-го полку наступав проти висот на захід від Цеклін. Саме село росіяни запекло обороняли, проте після сильної німецької артилерійської підготовки змушені були його покинути [74, с. 106]. I і II батальйони 46-го піхотного полку мали наступати на Беднарка, однак цьому завадив російський контрудар. Хоча II батальйон завзято оборонявся, росіянам вдалося вклинитися в німецькі позиції. Поміч наспіла, коли підійшов I батальйон, який трьома ротами заклав розрив між лініями 46-го резервного і 58-го піхотного полків [74, с. 107].

I батальйон 46-го піхотного полку мав спільно з 58-м взяти Цеклінський ліс, однак з незрозумілих причин останній не перейшов у наступ і група стала на біваки на зайнятих позиціях. III батальйон перебував у резерві генерала фон Зутера [74, с. 107–108].

О 8:50 правому крилу 119-ї дивізії вдалося разом із баварцями взяти Беднарку та висоти навколо села. Група Зутера вела бої за Дембіна, Ліпінки. Польова артилерія підтримувала просування частин дивізії вогнем в районі Войтова. Два батальйони 79-й піхотного полку були підтягнуті до Ліпінки, один батальйон – до Войтова. Росіяни чинили особливо запеклий опір на лінії Цеклін, Цеклінка, Дзетце, висота 288, Радосць, висота 286, Пагурек. На підтримку групі Матіаса був приданий один батальйон 79-го полку, решта два залишалися в розпорядженні командира дивізії [8, арк. 8].

Біля Валахи росіяни після вдалої контратаки проти 58-го полку змогли просунутись в напрямку на висоту 514, поставивши під загрозу німецькі артилерійські розрахунки. Проте цей локальний прорив швидко був ліквідований. О 18:00 119-й дивізії вдалося повністю зайняти Цеклін. Згідно з наказом командира дивізії, група Матіаса після взяття Цекліна повернула на північ у напрямку Цеклінський ліс, де тоді окопався противник. Внаслідок наступу 4 травня частини дивізії сильно перемішалися і не мали змоги

перегрупуватися. Близько 19:30 за наказом командира дивізії II батальйон 79-го полку був направлений у східному напрямку [8, арк. 8–9].

Зранку 4 травня, о 6:00, відповідно до наказу командира дивізії 82-а резервна дивізія продовжила своє просування. Оскільки близько 9:00 передові загони повідомили про відсутність росіян на навколишніх висотах, то через півгодини сили дивізії двома колонами приступили до маршу. Ліва колона в складі 271-го резервного полку рухалась в напрямку висота 379 (Корчина), висота 350, Особниця, маючи на своєму північному фланзі роз'їзди 82-го кавалерійського дивізіону й 82-ї велосипедної роти. Права колона в складі 272-го резервного полку виступила на Войтова, Пагурек. За 272-м резервним полком у другому ешелоні дивізії слідував 270-й резервний полк [14, арк. 7].

О 15:30 два передові полки досягли лісистої місцевості на північний схід від Войтова. На захід від села росіяни чинили особливо запеклий опір, проте не мали за собою підтримки артилерії. Передові частини дивізії перейшли в рішучу штикову атаку й до 18:40 змогли відкинути противника до східних околиць лісу. З огляду на прохання командування 119-ї піхотної дивізії допомогти відбити російську контратаку, командир 82-ї резервної підтягнув 270-й резервний полк, проте до часу, коли полк був готовий підтримати сусіда, той уже самотужки впорався з росіянами. Відтак полк було повернуто до резерву [14, арк. 7].

Перед фронтом 81-ї резервної дивізії в ніч на 4 травня росіяни знялися зі своїх позицій та відступили на схід. Сили дивізії о 6:30 маршовим порядком вирушили через Беч на Гаркльова. Північний фланг мав прикривати 268-й резервний полк разом із артилерійською бригадою. В авангарді наступав 269-й, за ним у другому ешелоні слідував 267-й резервний полк. Передові загони дивізії наткнулися на сильний опір противника в лісистій місцевості на південь від Гаркльова. Хоча наступ 269-го резервного полку підтримував лівий фланг 82-ї дивізії, німецькі частини, не досягнувши значного прогресу, лише перемішалися між собою. Артилерійські частини дивізії опівдні підійшли на лінію висот 350, 379. Увечері командир дивізії видав наказ закріпитися на досягнутих рубежах, 267-й

резервний полк мав стати на біваки на південний захід від Глембока [13, арк. 5–6].

Через складну бойову обстановку частини VI корпусу погрузили в боях на південь від Кунова. Австро-угорці вели також тяжкі бої на північ від р. Ропа. Російські сили переходили в особливо відчутні контратаки. Тим не менш, 12-й піхотній військовій дивізії на північ від Ропи, вдалося відкинути противника з висот на північ від Беч за р. Ольшинка, а близько 17:00 захопити висоти на схід від Сепетниці. 39-а гонведна дивізія близько 18:00 відкинула росіян з околиць Свенцани, проте угорці не змогли досягти східного берега Ольшинки [41, с. 399].

На північ від р. Ольшинка, на схід від Ольшини та на північ від Олпіни, 1-а гвардійська піхотна дивізія своєю лівофланговою 2-ю гвардійською піхотною бригадою, вже зранку 4 травня змогла відкинути противника. Під загрозою оточення з півночі росіяни о 16:00 відступили з Олпіни до Шержини. Невдовзі після цього їхній опір припинився також на південь від Олпіни в смузі відповідальності 2-ї гвардійської піхотної дивізії. У наступній атаці гвардійський корпус досяг висот на східному березі Ольшинки. Лівий фланг мусив залишатися відведеним через Радошице до Обшар, оскільки австрійців звідти відкинули [41, с. 399–400].

Перед фронтом цісарської-і-королівської 4-ї армії російський IX корпус відійшов до лінії Буковіна, Горське між річками Бяла, Дунаєць. Наступ австрійців після переходу Бялої був спрямований на Тарнув. У другій половині дня генерал фон Макензен наказав 4-й армії забезпечувати просування лівофлангових частин 11-ї армії своїми IX і XIV корпусами в напрямку на Бржостек, Пільзно, рештою ж з'єднань прикривати наступаючих з півночі [41, с. 400].

Північне крило австро-угорської 3-ї армії вже вранці просувалося до гребеня Магура і слідом за 11-ю баварською піхотною дивізією повернуло праворуч, щоби захопити переправу через річку Віслока нижче Кремпна. До вечора частини армії вийшли на Магуру і зав'язали бої за Бартне [41, с. 400].

Зв'язок корпусу Емміха із XXXXI резервним корпусом не був встановлений до початку дня 4-го травня. Перед корпусом фон Франсуа росіяни також відступили. Проте наступ через Пагурек, Гаркльова був затриманий через необхідність будівництва мосту через р. Ропа. Тому армійське командування наголосило на необхідності тісної співпраці між дивізіями, що діяли на південь від Ропи та необхідності якомога швидше вивільнити корпус Емміха, забезпечивши його лівий фланг. У другій половині дня дивізії XXXXI резервного корпусу зустрілися з противником на лісистих висотах на захід від Пагурек, Гаркльова. Близько 21:00 82-й резервній дивізії вдалося вибити ворога з Особниці та вступити в село вночі. Однак лівофлангова 81-а резервна дивізія не змогла значно просунутись. Значна частина цієї дивізії залишилася з цісарським-і-королівським VI корпусом через потребу у підтримці останнього в районі Кунова [41, с. 399].

VI корпус вів бої на північ від р. Ропи. 12-й піхотній дивізії вдалося відкинути росіян із висот на північ від Беч за р. Ольшинка, а потім близько 17:00 захопити висоти на захід від Сепетниці. 39-а піхотна дивізія близько 18:00 відкинула противника, який розташовувався на висотах на захід від Свенцани, однак угорці не змогли переправитися на східний берег Ольшинки [41, с. 399].

На північ від Ольшинки, лівий фланг 1-ї гвардійської піхотної дивізії, 2-а гвардійська піхотна бригада, вже на початку дня зумів відкинути противника. Під загрозою флангового охоплення з півночі росіяни о 16:00 відступили з Олпіни до Шержини. Спротив противника був зламаний також на висотах на південь від Олпіни силами 2-ї гвардійської піхотної дивізії. У наступній атаці гвардійський корпус досяг висот на східному березі потоку Ольшинка. Лівий фланг мусив залишатися відведеним через Радошице до гори Обшар, оскільки австрійців звідти відкинули [41, с. 399–400].

18-й гусарський полк зайняв висоти на південь від гори Обшар (вс. 487, 467) та відкрив вогонь по австрійцях. У район висот 468, 412, 409 (східніше від Обшар) було вислано три сотні [15, с. 131].

Перед фронтом австро-угорської 4-ї армії росіяни також змушені були відступити від Тухув до лінії Буковіна, Горське. Австрійці перейшли Бялу, їхньою ціллю був Тарнув. У другій половині дня генерал-полковник фон Макензен наказав 4-й армії підтримувати просування лівого крила 11-ї армії двома корпусами її правого крила (IX та XIV) у напрямку на Бржостек, Пільзно, рештою армії прикриваючись із півночі з огляду на можливе застосування армійського резерву, 19-ї піхотної дивізії, фон Макензен наказав 4-й армії зібрати поблизу Заклічин 56-у піхотну дивізію [41, с. 400].

Північне крило 3-ї армії вранці просувалося до хребта Магура і повернуло праворуч, аби вийти на лінію р. Віслока нижче Кремпна. Під вечір бої тривали під Бартне. О 19:20 генерал-майор фон Кнойсль наказав частинам своєї дивізії негайно вийти до Самокленски та блокувати долину Віслоки вище Жмігруд. Вранці 5-го травня війська вийшли на лінію Віслоки на південь від Жмігруд, а російська 3-я армія відступила далі на схід від Бартне. 20-а піхотна дивізія, наступючи вздовж дороги Горлице, Жмігруд, мала підтримувати просування корпусу Емміха [41, с. 401].

Опівдні 5 травня 11-а баварська дивізія, згідно з наказом командира корпусу, вийшла в район на лівий берег р. Віслока між Дошниця, північно-західніше Жмігруд та прикривала своєю артилерією перехід 20-ї піхотної дивізії на північний захід від Жмігруд [11, арк. 10]. Рухаючись у першій лінії, відповідно до наказу командира дивізії від 4 травня, у ніч на 5 травня 22-й піхотний полк вирушив із Клопотниця на Самокленски, один батальйон, кулеметна рота, артилерійський розрахунок на Бржезова. І дивізіон 21-го полку польової артилерії мав зайняти висоту 369 задля прикриття наступу дивізії в напрямку Гамрач [57, с. 29].

Зранку 5 травня 22-й баварський піхотний полк двома батальйонами зайняв позиції на схід та південний схід від Гамрач, маючи один батальйон у резерві. Ополудні прийшов наказ, відповідно до якого полк мав двома батальйонами та однією кулеметною ротою разом із основними силами дивізії просунути в напрямку Дукля, аби перерізати росіянам шляхи відступу з

Карпат. Для цієї мети було створено зведений загін під командуванням майора Дітля в складі трьох батальйонів, однієї кулеметної роти й одного ескадрону. Він вступив у бій в районі Лисої Гури, де II батальйон 3-го піхотного полку та II батальйон 22-го піхотного полку зуміли зайняти російські позиції на висоті 526, 506. Загін Дітля під вечір зумів також взяти висоти на схід від Глойсце [57, с. 29].

На світанку 5 травня 3-й баварський піхотний полк отримує наказ наступати в південно-східному напрямку через Самокленски, Мрукова на Кремпна, аби стати противнику на перешкоді біля гори Гамрач. Коли ополудні дивізія отримала повідомлення про наближення російських військ із Карпат у напрямку Дукля, Івля, було вирішено з військ другого ешелону сформувати зведені загоны та переправити їх через Віслоку до Жмігруда. Спершу було сформовано загін із кавалеристів, двох батарей та однієї кулеметної роти 3-го баварського піхотного полку; згодом він вирушив через Лиса Гура на Івля, Глойсце [47, с.17].

Згідно з донесеннями розвідки, росіяни почали відступати в загальному напрямку на схід. Цього дня 119-а піхотна дивізія прикривала лівий фланг X армійського корпусу. Вона трималась по лінії висота 341 на північний схід від Добриниця, Остраля, Цеклін, біля Ліпінки й мала своїм лівим крилом сприяти наступу XXXXI резервного корпусу. II батальйон 79-го піхотного полку отримав наказ наступати в авангарді дивізії, поки її основні сили надвечір 5 травня вийшли в район Жмігруд [8, арк. 9].

5 травня 20-а піхотна дивізія генерала Горста фон Етлінгера наказом командира корпусу була введена в бій та отримала наказ перейти р. Віслока по лінії Конти, Жмігруд [73, с. 172; 69, с. 155].

На світанку 5 травня 92-й піхотний полк виступив із Воля Цеклінська у напрямку Бржезова. Об 11:20 I батальйон своєю 4-ю ротою без опору з боку противника перейшов Віслоку та через годину закріпився на висоті 441 по правий берег річки. Утім, просування 4-ї роти не було безперешкодне. Росіяни на позиції на південь від висоти 441 відкрили вогонь по німецьких солдатах,

однак досить швидко змушені були здатися в полон: по боях на правому березі Віслоки батальйон заявив про взяття приблизно 200 полонених [69, с. 155].

О 13:00 92-й піхотний повністю полк був на правому березі. Рухаючись батальйонною колоною, він виступив у напрямку Жмігруд, Маковиська, Сулістрова, Кобиляни. Повітряна розвідка повідомляла про маси росіян, що відступали через Дуклинський перевал [69, с. 155].

77-й піхотний полк, який рухався батальйонною колоною, отримав наказ перейти Віслоку біля Жмігруда. Підійшовши до висот поблизу містечка, передовий I німецький батальйон зустрів сильний стрілецький вогонь російських оборонців та перейшов у атаку. Оскільки росіяни вперто трималися за свої позиції, командир полку вирішив ввести в бій також II та III батальйони. До фактичного введення цих частин не дійшло: I батальйон енергійним натиском перейшов через міст та о 12:00 зайняв плацдарм біля Жмігруда, проторувавши шлях 20-й піхотній дивізії. Полкові вдалося взяти до полону двох офіцерів та 134 солдати противника [73, с. 172].

Переправившись через Віслоку, 77-й піхотний полк о 13:00 продовжив свій наступ із I батальйоном на передовій лінії. Скоро полк зупинився біля Воля Альбіновська, а його роз'їзди були вислані далі на схід у напрямку Ленки. 3-я рота просунулась була в бік Ветржно, однак зупинилася за наказом командира дивізії. За підсумками боїв на правому березі Віслоки до полону було взято ще близько 300 російських солдатів. Передовим загонам навіть вдалося обстріляти автомобіль командира російської дивізії. [73, с. 173].

79-й піхотний полк підполковника Леопольда барона фон Ледебура, що знаходився в резерві 119-ї піхотної дивізії, ополудні 5 травня отримав наказ повернутися в підпорядкування командира 20-ї піхотної дивізії. Відтак, командир 79-го піхотного полку своїми I і II батальйонами вирушив у напрямку Клопотниця, Пельгржимка, Самокленски, щоби з'єднатися з основними силами дивізії. III батальйон після невеликої паузи вирушив на Завадки разом із колоною 46-го полку польової артилерії [34, с. 126].

Підійшовши до Осек, командир III батальйону майор Панке отримав повідомлення від сусідніх баварців, що в його напрямку росіяни збираються провести контратаку. Не очікуючи наказу від підполковника фон Ледебура, який в цей час був далеко попереду, майор Панке вирішив взяти ситуацію в свої руки. Маючи три роти в першій лінії, дві роти та кулеметний взвод у резерві, командир III батальйону зустрів контратаку росіян. Однак противник атакував на порівняно широкому фронті, тому Панке довелося ввести в бій на флангах свої резервні дві роти. Увечері батальйон отримав повідомлення від полковника графа Ламсдорфа, начальника штабу X армійського корпусу, що 20-а піхотна дивізія атакуватиме в напрямку Осек зі сходу, а згодом підійшов і наказ від 119-ї піхотної дивізії закріпитися на утримуваних рубежах, оскільки дивізія зранку 6 травня атакуватиме росіян із півночі. I і II батальйони 79-го піхотного полку вдень 5 травня отримали наказ наступати через Седлиська, Маковиська на Сулістрова. О 20:00 ці два батальйони закріпилися біля Сулістрова [34, с. 127].

Згідно з наказом командира корпусу, о 4:00 5 травня 82-а резервна дивізія продовжила наступ з лінії Пагурек, Гаркльова, маючи на своєму правому фланзі 272-й резервний, на лівому – 271-й резервний полки. 270-й резервний полк слідував у другому ешелоні з Войтова на Пагурек. За правим крилом піхотної бригади, біля Ліпінки, були 70-й резервний полк польової артилерії та II дивізіон 3-го полку пішої артилерії. 69-й резервний полк польової артилерії знаходився біля Гаркльова [14, арк. 7–8].

272-й резервний полк разом із однією батареєю підійшов на схід від Радосць, однак мусив зупинитися в районі Цеклінського лісу, оскільки росіяни окопалися в Особниця та на висотах на південний схід. Намагаючись зупинити просування німців, росіяни вирішили об 11:00 перейти в контратаку з північного краю Особниця проти 271-го резервного полку на висоті 319. Лише з настанням темряви німецькому 272-му резервному полку вдалося вдарити в північному напрямку та з'єднатися з силами сусіднього полку, вибивши росіян із їх позицій [14, арк. 8].

81-а резервна дивізія. О 4:00 5 травня 81-а піхотна дивізія 269-м резервним полком справа, 268-м – зліва розпочала наступ на Гаркльова, однак наткнулася на сильний опір росіян. Здобути Гаркльову та висоти на північ вдалося лише об 11:00 після сильної артилерійської підготовки. Однак висоти на схід від Гаркльової знаходилися в руках росіян. Вислана вперед 81-а велосипедна рота наткнулася на російські позиції на схід від щойно зайнятого села. Для здобуття цих позицій було направлено щойно прибулий до Гаркльової 267-й резервний полк, лівий фланг якого мав підтримувати 268-й резервний полк наступом на висоту 349 і східніше. По короткій артилерійській підготовці 267-му полку вдалося взяти російські позиції, однак скоро він наткнувся на сильний опір противника в Особниці. Попри настання темряви, командир полку вирішив продовжити натиск та уже вночі зумів здобути центральну частину села. Натомість 268-й полк на північному крилі дивізії, заволодівши висотами на західному березі р. Ропи, не зміг перейти її через артилерійський вогонь та контратаки противника з півночі [13, арк. 8].

VI корпус 5 травня о 8:00 приступив до переслідування, перейшовши через Ольшинку та досягши без бою лінії висота 370 та на схід від Сепетниця [2, арк. 45зв.]. У першій половині дня австро-угорцям вдалося взяти висоту 332 на північ від Кунова й приступити до штурму висот на схід від Сколишин і на захід від Бончал, на яких окопалися росіяни [2, арк. 41зв.]. На південь від Ропи 39-а гонведна дивізія разом із правофланговою 81-ю резервною дивізією о 13:00 перейшли Ропу та виступили через Гаркльову на Негловіце. Увечері, близько 19:45, основна маса 12-ї піхотної військової дивізії разом із лівофланговою 2-ю гвардійською піхотною дивізією приступили до штурму російських позицій біля Седлиська, Славецін [2, арк. 45].

5 травня командир Гвардійського корпусу наказав своїм дивізіям просуватися за Віслоку. 1-а гвардійська дивізія мала завдання у з'єднанні з цісарською-і-королівською 10-ю піхотною військовою дивізією забезпечити перехід корпусу через р. Віслока . [12, арк. 16–17].

Відповідно до корпусного наказу, 2-а гвардійська дивізія наступала у взаємозв'язку з австрійським VI корпусом та скоро вийшла на лінію висота 328 на північ від Лисув, висота 354, 374 [10, арк. 31]. Просування бригад відбувалося без опору з боку противника – вже в обід дивізія вийшла на Тржиниця, Опаце, Домбрувка. О 15:55 39-а піхотна військова дивізія повідомила, що вона відводиться в резерв. Її смугу відповідальності зайняла 12-а піхотна військова дивізія, з якою 2-а гвардійська швидко встановила контакт. Після обіду стало відоме розташування російських позицій – висоти навколо Ліпниця. Однак зі штабу корпусу прийшов наказ насамперед досягти цілей, поставлених командиром корпусу вранці, а потім штурмувати позиції. Крім того, було наказано не атакувати позиції біля Ліпниця, допоки не буде встановлено тісний контакт із сусідньою 1-ю гвардійською дивізією. Проте приготування 2-ї гвардійської дивізії завершилися запізно: увечері в штабі 2-ї гвардійської дізналися, що 2-а гвардійська бригада вже штурмує висоти біля Ліпниці. З огляду на настання темряви було вирішено не починати артилерійської підготовки та штурму, адже це загрожуватиме дружнім вогнем 2-му гвардійському полку. У штабі дивізії погодили, що артилерійська підтримка розпочнеться о 3:30, а 4-а гвардійська бригада приступить до штурму висот 6 травня о 4:15 [10, арк. 30–36].

Просування 1-ї гвардійської дивізії до Яблониця не зустрічало опору. 2-а гвардійська піхотна бригада, дійшовши до висот на захід від Ліпниця, наткнулася лише на слабкі ар'єргарди противника. О 12:30 командир дивізії наказав 2-й гвардійській бригаді продовжити просування. 1-а гвардійська бригада мала забезпечувати лівий фланг, допоки о 19:00 в Чермні її не змінив загін 19-ї піхотної дивізії. Також із частин дивізії було сформовано загін в складі одного батальйону піхоти, кулеметів та артилерії, який мав наступати через висоти 561, 364 на Уязд, аби там забезпечити ліве крило ударної групи 1-ї гвардійської дивізії, яке мало переходити Віслоку біля Врубльова. Тому, згідно з наказом командира дивізії, дві піхотні бригади продовжили наступ до річки та, думаючи, що справа їх підтримають частини 2-ї гвардійської дивізії,

атакували висоти біля Липниці. Однак цього не сталося. 2-а гвардійська дивізія повідомляла, що зможе перейти в наступ не раніше, а може і пізніше, ніж о 21:00. Відтак, коли до генерала фон Пройсена дійшла ця звістка, вже було занадто пізно відкликати атаку. Бригади 1-а гвардійської дивізії musили самостійно брати штурмом сильно укріплені позиції на висотах по правий берег Віслоки. Особливо великих втрат дивізія зазнала під час штурму висоти 318. Протягом ночі росіяни очистили свої позиції на лівому березі Віслоки, а на ранок наступного дня сусідня 2-а гвардійська дивізія вже без бою зайняла висоти [12, арк. 16–17].

19-а піхотна дивізія 78-м піхотним полком увечері 5 травня досягла Черної [43, с. 66]. О 23:00 74-й піхотний полк досяг Шержини [48, с. 141–142]. 91-й полк о 19:00 вийшов до Олпіни. [50, с. 103].

Таким чином, запорукою успіху прориву була чисельна перевага союзних австро-німецьких військ у живій силі та артилерії. Російське командування, зосередивши навесні 1915 р. свої основні сили в Карпатах, стягнуло туди також і артилерію. Відповідно, коли армія Макензена розпочала свій наступ у фланг Південно-Західному фронту, 3-я армія Радко-Дмитрієва фактично не мала ні сил, ні засобів для ефективної оборони. Резерв 3-ї армії був введений в бій першого ж дня наступу. Підкріплення наступних днів вводилися в бій поетапно, по мірі прибуття на поле бою. Контрудар III Кавказького армійського корпусу генерала Ірманова не вдався через відсутність артилерійської підтримки. У розпорядженні генерала Радко-Дмитрієва не було достатньо сил для протидії зосередженому удару генерала Макензена і німця вдалося прорвати російську лінію оборони на стику 70-ї та 31-ї піхотних дивізій на північ від Горлице й на стику 61-ї та 9-ї піхотних дивізій на південь від Горлице.

2.4. Оперативний розвиток прориву, 6–10 травня

До вечора 5 травня генерал Макензен отримав чітке уявлення про масштаби успіху 11-ї армії, а також про розгром російських військ між Віслою і Бескидами. Тому командувач 11-ю армією 6 травня повідомив австро-

угорському вищому військовому командування про масштаби перемоги: «Сьогодні я рахуюся з 60000 полонених. Наразі лише через Новий Сонч заявлено 25000» [22, с. 153]. У відповідь від імператора Франца Йосипа прийшов лист, у якому глава Дуалістичної монархії хвалив союзних солдатів і самого генерала фон Макензена [2, арк. 47–47зв.].

Відповідно зранку 6 травня 11-а армія переслідувала розбиті частини армії Радко-Дмитрієва. У смузі відповідальності корпусу Емміха зранку 6 травня два батальйони загону Дітля перебували в скрутному становищі через натиск відступаючих росіян із лісу на схід від Глойсце [57, с.29]. На поміч II батальйону 3-го баварського полку був посланий I батальйон з метою контратакувати в районі на захід від Глойсце. Після виконання завдання підрозділи зведеного загону Дітля під прикриттям 3-ї роти 3-го баварського полку могли повернутися в підпорядкування своїх відповідних частин [47, с. 17].

20-а піхотна дивізія. 92-й піхотний полк о 5:00 6 травня отримав наказ просуватися в південному напрямку на Ленки до висот 454 та 398 на північ від Дукля. Через дві години ці висоти були взяті за підтримки правого флангу 79-го піхотного полку. О 15:00 три роти Лейб-батальйону були відправлені для зайняття Дуклинського перевалу, де їм вдалося взяти 108 полонених. Полк закріпився на зайнятих позиціях. [69, с. 156].

Аби якомога швидше вийти на тили російського карпатського фронту 77-му піхотному полку було наказано перерізати дорогу, що вела з Карпат через Дуклю. Для виконання цього завдання був сформований зведений загін капітана Остермайера в складі III та двох рот I батальйонів 77-го піхотного полку, 116-го кулеметного взводу, двох батарей 10-го дивізіону польової артилерії та половини гусарського ескадрону. Зведений загін капітана Остермайера мав просуватися через Ветржно, Рувне Роги на Кросно, яке було важливим залізничним вузлом. 2-а рота з ранку перебувала біля Воля Альбіновська для прикриття тилів групі, що наступала на Дуклю [73, с. 173–174].

Бій біля Ветржно пролив світло на стан російської оборони. Напередодні атаки вважалося, що сили противника – лише слабкі ар'єргарди, однак по

наближенню до села стало ясно, що це не так [73, с. 174]. Висоти 292, 373 і 320 біля Роги займав російський 196-й піхотний полк 49-ї піхотної дивізії. Окрім того, в район Роги, Сентава направлявся один полк російської 11-ї кавалерійської дивізії [15, с. 165]. Один полк перебував у резерві командувача дивізії [25, с. 169].

Близько 14:30, коли III батальйон підходив до Ветржно, російська артилерія відкрила по ньому слабкий вогонь. Щоби вибити противника з позицій на лівому березі Ясьолки, капітан Остермайєр наказав своїм 3-й та 4-й батареям 10-го дивізіону польової артилерії зайняти навколишні висоти та почати артилерійський обстріл. Для наступу на позиції противника командир зведеного загону розділив свої сили на дві частини – по дві роти в кожній – які мали пройти через Ветржно, а потім взяти позиції на північний схід та схід від села, одна рота перебула в резерві. Дві роти I батальйону перейшли Ясьолку, утворивши плацдарм на її правому березі [73, с. 174].

Проте росіяни не збиралися здаватися, і просування зведеного загону відбувалося повільними темпами. Намагаючись просунутися на своєму правому фланзі, капітан Остермайєр посилив її своєю резервною ротою, а I батальйону наказав зайняти позиції якомога ближче до Ясьолки, аби мати змогу підтримати лівий фланг загону. Ці заходи не дали результату. До вечора російські позиції на лівому березі річки досі не були взяті. Хоча командир I батальйону пропонував атакувати з флангів, із висот 345 і 373, роти зведеного загону були надто виснаженні боями, аби провести таку операцію. Ситуація покращилася тільки ввечері, коли до Ветржно прибула 119-а піхотна дивізія разом зі своїм командувачем. Для капітана Остермайєра це був чудовий шанс. Він виклав генералові фон Беру свій план та попросив його про підтримку. Командир 119-ї піхотної дивізії виділив для допомоги зведеній групі один батальйон 46-го резервного полку [73, с. 174–175].

Маючи підтримку з півночі у якості одного батальйону 46-го резервного полку капітан Остермайєр вирішив реалізувати план, запропонований Бікрганом. I батальйон мав вдарити з північного заходу на висоту 345. Батальйон Біркгана разом із ним самим пізнього вечора вдерся до позицій російського

196-го полку на висоті 345. Однак обіцяної підтримки від 119-ї дивізії не прибуло. 46-й резервний полк був надто виснажений боями та переходами, щоби знову підніматися в атаку. На висоті розгорівся запеклий бій, а сам капітан фон Біркган був поранений. Енергійний натиск I батальйону був приречений на поразку. Згодом було видано наказ про відступ [73, с. 175–176].

На правому крилі атака трьох рот капітана Остермайера у ніч на 7 травня була такою ж запеклою, проте вдалою. О 2:30 солдати піднялися в атаку проти висоти 373 з боку Вертжно та заходу та згодом взяли її під свій контроль. Протягом ночі росіяни намагалися контратакувати й повернути собі втрачені позиції. Підтримка 119-ї піхотної дивізії прийшла на світанку 7 травня, коли до Вертжно підійшли частини 46-го та 58-го піхотних полків. З їх допомогою зведеному загону Остермайера врешті вдалося взяти висоти на лівому березі Ясьолки. [73, с. 176–177].

Сім рот зведеного загону у боях 6 травня зазнали великих втрат: вісім офіцерів і 403 солдати. Однак число взятих до полону військових противника було набагато більшим – близько 2 тис. [73, с. 177].

О 5:00 6 травня командир 20-ї піхотної дивізії видав наказ 79-му піхотному полку вийти на лінію Кокоржиська на північний захід від Глойсце, висота 241, аби забезпечити лівий фланг 92-го полку. I батальйон капітана Німана і II батальйон капітана Меркера вийшли в район Геленувка, висота 534. У вказаному районі 7-а рота врешті з'єдналася з лівим флангом 92-го полку. Протягом дня ці дві частини підполковника фон Ледебура закріплювалися на зайнятих рубежах. Увечері в район Драганувка підійшов III батальйон разом із 120-м кулеметним взводом, врешті приєднавшись до основних сил полку [34, с. 128–129].

6 травня відповідно до наказу командира корпусу для рекогносцировки території був виділений зведений полк фон Флотова в складі 4-го ескадрону 7-го уланського полку, 4-го ескадрону 7-го драгунського полку, 82-ї кавалерійської групи та 82-ї велосипедної роти. Після рекогносцировки дивізії корпусу мали продовжити наступ. Перехід 82-ї резервної дивізії відбувався без зіткнень із противником. Вона мала змогу без труднощів перейти

Віслоку біля Заржече, а передові зағони досягли були району Порай і Фалішувка. Лише на лівому березі Ясьолки спостерігалися російські кавалерійські роз'їзди [14, арк. 8–9].

У ніч на 6 травня росіяни зняли з своїх позиції та відступили на схід. Відповідно 81-а резервна дивізія по зайняті пустих окопів могла о 8:15 безперешкодно розпочати марш через Дембовець, Лайсце, Копитова на Зренцін, маючи в авангарді 267-й резервний полк, II батальйон 268-го резервного полку та 85-у саперну роту. О 17:00 дивізії вдалося вийти й зупинитися на березі Ясьолки [13, арк. 8–9].

У ніч із 5 на 6 травня 12-а піхотна військова дивізія австро-угорського VI корпусу зайняла висоту 348 біля Славеціна й о 3:00 вийшла до Тржціниці, висота 324. 39-я гонведна дивізія досягла південного берегу Ропи [2, арк. 47зв.]. У першій половині дня росіяни відійшли з району Ясло. Передові зағони корпусу, перейшовши через Віслоку, виступили в напрямку Глінічек, Глінік Немецький. Основні сили опівдні вийшли в район Ясло, Майсцова [2, арк. 51зв.]. О 15:30 дивізії корпусу знову перейшли в наступ: 12-а – на Єдліче, 39-а – на Ясьолка, Хлеб'янка. Надвечір 6 травня просуванню австро-угорців заважала лише одна російська батарея в районі Горайовіце, яка обстрілювала їх в Ясло [2, арк. 52, 53зв.].

6 травня відповідно до наказу командира корпусу, через Віслоку під прикриттям артилерії мали перейти ар'єргарди дивізіій: 2-ї гвардійської дивізії – на Виразиська, 1-ї гвардійської дивізії – на висоти південніше Колачице [12, арк. 17–18].

2-а гвардійська піхотна бригада підійшла до Віслоки в районі Ліпниці, яку весь день обстрілювала російська артилерія. Натомість німецька артилерія сипала вогнем по скупченню російських військ в Колачице. О 13:04 генерал фон Пройсен видав наказ атакувати противника на висотах на південь від Колачице [12, арк. 18].

Близько 16:00 2-му гвардійському полку вдалося перейти на правий берег Віслоки. Протягом наступної години на той берег переправилась і решта

бригади, взявши полонених та одну батарею і окопавшись в районі Крайовіце. Загін Вальтцієна залишився в Уязді, 1-а гвардійська бригада з II дивізіоном 3-го гвардійського полку польової артилерії та I дивізіоном 1-го гвардійського полку польової артилерії мали стати в районі Подзамче, Ковальовий. Проте, попри повідомлення 2-ї гвардійської дивізії, висоти у вказаному районі були зайняті противником. Лише дивом бригаді вдалося уникнути нічного бою; 1-а гвардійська піхотна бригада провела ніч на лівому березі Віслоки. За 6 травня 1-а гвардійська піхотна дивізія захопила двох офіцерів, 3398 нижніх чинів, 16 гармат, дев'ять кулеметів, 17 вагонів із амуніцією, 55 коней [12, арк. 18–19].

Обіцяний артилерійський вогонь на світанку 6 травня не був відкритий з міркувань безпеки, адже вночі вже траплялися інциденти з дружнім вогнем між двома гвардійськими дивізіями. До того ж, вночі росіяни покинули позиції і 4-а гвардійська бригада безперешкодно їх захопила. Вранці 6 травня частини дивізії продовжували переслідування противника. Передові загоны повідомили, що росіяни окопалися на висотах 307 і 279. Для вибиття їх звідти було підтягнуто важку артилерію. Відступаючи, росіяни підпалювали мости через Віслоку. О 16:00 командир корпусу видав наказ, згідно з яким 2-а гвардійська дивізія мала досягти передовими загонами Модерувка, основними силами – району Шебне, Зімнавода, Варжице, Берувка. Надвечір 6 травня бригади 2-ї гвардійської дивізії перейшли Віслоку та взяли висоти на правому березі. У якості передового загону було сформовано групу генерала фон Петерсдорфа в складі 3-го гвардійського полку, кавалерійського полку без $\frac{1}{2}$ ескадрону, одного дивізіону 2-го гвардійського полку польової артилерії та 2-ї гвардійської саперної роти з метою вийти на рубіж р. Віслок по лінії Кросно, Ржепнік [10, арк. 36–42].

6 травня частини 19-ї піхотної дивізії все ще перебували на марші в другому ешелоні Гвардійського корпусу. 74-й полк, відповідно до наказу командира дивізії, рухався в авангарді через Чермна, Валувка, вийшовши ввечері на рубіж Віслоки біля Ліпниця Дольна [58, с. 142]. 78-й піхотний полк надвечір 6 травня досяг Врубльової на Віслоці [43, с. 66]. Надвечір 6 травня 91-й полк вийшов до Яблониця [50, с. 104].

7 травня частинам корпусу Емміха, насамперед 77-у та 92 піхотним полкам 20-ї піхотної дивізії та 119-й піхотній дивізії, було поставлено «особливо складні завдання». Вийшовши 6 травня на висоти 373, 345 на північний схід від Ветржно, 20-а дивізія не могла там сильно закріпитися, тому вони переходили з рук у руки протягом ночі, допоки після важких боїв не були остаточно здобуті німцями [5, арк. 8].

7 травня 11-а баварська дивізія на марші. 22-й баварський піхотний полк у Рогах [57, с. 30], 3-й баварський піхотний полк у Рувному [47, с. 17].

119-а дивізія, розпочавши наступ по всьому своєму фронті на лінію Риманув, Івоніч, отримала повідомлення, що проти неї виступають російські сили із Івоніч і Кросно. Були отримані повідомлення про підхід росіян із півночі в напрямку Роги, у фланг дивізії. З огляду на обстановку, генерал фон Бер вирішив спершу дати противнику якомога ближче підійти до своїх позицій, а далі перейти в контратаку. Частина дивізії приступили до виконання задуманого плану аж по обіді, близько 16:30, виступивши із Івоніч на Риманув. 119-а досягла Риманув під вечір. 11-а баварська дивізія знаходилася в другому ешелоні корпусу Емміха та ввечері 7 травня стала на біваци в районі Роги, Люботувка, Рувне, Ветржно [5, арк. 8–9].

20-а піхотна дивізія після тяжких боїв під Ветржно залишилася в другій лінії. 92-й піхотний полк займав ті самі позиції. Він заявляв про взяття до полону семи офіцерів, 1,5 тис. солдатів Російської імператорської армії та захоплення значних запасів амуніції [69, с. 156]. О 6:00 загін Остермайера на передовій лінії змінили 46-й та 58-й піхотні полки 119-ї піхотної дивізії, а підпорядковані загону підрозділи були повернуті 77-му піхотному полку, який до того перебував у резерві дивізії на висоті 323 біля Дуклі [73, с. 177]. 79-й піхотний полк на світанку 7 травня отримав повідомлення, що цього дня слід очікувати підходу російської дивізії, що відступала з Карпат, в район Дукля, Івля. Хоча солдати були в повній бойовій готовності, день пройшов відносно спокійно, без значних боїв. Зранку взводу Газенбуша із 13-ї роти вдалося взяти до полону перших полонених. Їх число росло протягом дня і підвечір полк міг відзвітувати про взяття до полону

двох офіцерів і 520 солдатів противника. 7 травня німці також спробували вимагати капітуляції оточеної російської 48-ї піхотної дивізії, куди від німецьких 20-ї та 11-ї баварської дивізій були відіслані парламентарі. Однак вийти на російське командування не вдалося. Зустрівши лише розбиті частини противника, парламентарі повернулись назад ні з чим [34, с. 129].

7 травня. Згідно з наказом генерала фон Франсуа 82-а резервна дивізія мала сформувати дві групи в районі Жегльце, Копитова. О 6:35 командир XXXXI резервного корпусу видав новий наказ, за яким ці дві групи мали перейти в підпорядкування корпусу та розташуватися по обидва береги Ясьолки. Після вдалого результату боїв 81-ї резервної дивізії, після обіду 82-а двома колонами розпочала марш та надвечір досягла Гловенка, будучи в другому ешелоні корпусу [14, арк. 9].

Відповідно до наказу командира корпусу 81-а резервна дивізія о 6:00 була готова продовжити марш із район Хоркувка, Зренцін. О 6:35 генерал фон Реддерн наказав полковнику Сент-Анжу своїм 269-м резервним полком разом із 68-м резервним полком польової артилерії перейти Ясьолку біля Махнувки, заволодіти висотами на схід від річки та якомога швидше продовжити наступ на Мейсце Пястове. Полковник Гельвіг повинен був разом із рештою частин дивізії перейти через річку біля Зренціна та просуватися в напрямку на схід. Просування групи Сент-Анжа було безперешкодним, за винятком короткотривалого бою з ар'єргардом противника на дорозі Роги, Мейсце Пястове. З огляду на відступ росіян, об 11:30 частинам 81-ї резервної дивізії було наказано вийти на лінію Гловенка, північніше Мейсце Пястове. О 12:30 полковник Гельвіг із 268-м резервним полком і загоном Блюме виступив зі східних околиць Гловенка на Мейсце Пястове. По досягненні пункту призначення, група Гельвіга наткнулася на артилерійський вогонь противника чисельністю «не менше 3 важких батарей». З огляду на артилерійські обстріли, дивізія мусила зупинитися. Авангард перебував біля Мейсце Пястове, основні сили біля Гловенка [13, арк. 9–10].

Після обіду 7 травня VI корпус приступив до штурму позицій противника в районі Берувка, Зренцін на східному березі Ясьолки. Відкинувши росіян з лінії Ясьолки, австрійці продовжили переслідування. Уже о 16:45 39-а гонведна дивізія своїм передовим загоном кавалерії досягла Кросно. 12-а піхотна дивізія слідувала на висоту 326 [2, арк. 61зв., 63].

1-а гвардійська продовжила наступ зранку 7 травня. 2-а гвардійська піхотна бригада разом із I дивізіоном 3-го гвардійського полку польової артилерії вийшла на лінію Лази, Бездзятка, решта дивізії вийшла на лінію дороги за Колачице. Зліва від 1-ї гвардійської дивізії знаходилася 19-а піхотна дивізія. Зі складу дивізії забрали півтори австрійської важкої батареї. Натомість взамін надано батарею німецьких 10-см гармат [12, арк. 19].

Опівдні 2-а гвардійська бригада вийшла на лінію Лази, висота 321. 1-а гвардійська бригада наткнулася на слабкі російські заони в окопах по обидва боки шосе з Колачице, проте швидко розібралася з ними. По-іншому була справа з позиціями на висоті 315. За повідомленнями 3-го гвардійського полку, висоту можна взяти лише обхідним маневром з півдня. Відповідно о 17:10 1-а гвардійська бригада графа Фінкенштайна отримала наказ обійти лівий фланг противника в районі Бездзятка. Одночасно з півночі через висоту 254 на висоту 315 мала вдарити одна бригада X корпусу. По короткому часі спільними зусиллями австрійців і німців дана позиція була взята, проте згодом вияснилося, що основна позиція росіян знаходилася в районі Люблиця. Відтак 1-а гвардійська бригада разом із новоприбулою 19-ю піхотною дивізією стали перед сильною позицією противника. 2-а гвардійська бригада вдарила далі на схід. Між бригадами внаслідок просування утворився розрив, який вночі закрили, виславши туди дві саперні роти та кавалерійський полк. Один полк 19-ї дивізії йшов за правим крилом 1-ї гвардійської бригади. Протягом дня дивізії вдалося захопити до полону 102 солдатів противника [12, арк. 19–20].

Зранку 7 травня 3-й гвардійський полк взяв висоту 307. По обіді 2-а гвардійська піхотна дивізія захопила висоту 267 на захід від Шебне та вийшла до самого села [10, арк. 42–45].

На світанку 7 травня, о 4:15, 78-й піхотний полк 19-ї піхотної дивізії отримав наказ у якості авангарду 19-ї піхотної дивізії наступати на Колачице, забезпечуючи праве крило австро-угорської 4-ї армії. На північний схід від Колачице полк наткнувся на затятий опір противника. Після того, як командир полку поставив передовим I і II батальйонам завдання розвідати позиції противника, виявилось вони тягнуться далі на південь навпроти фронту III батальйону. Також розвідка з'ясувала, що російські позиції тут сильно укріплені. Тому 78-й полк мав перейти в наступ лише після артилерійської підготовки. Однак близько 17:00 росіяни з окопів піднялися в атаку. Зав'язався запеклий бій, але росіяни не могли конкурувати з більш численним противником. Скоро атака видихлася і росіяни відступили до своїх окопів. За підсумками бою під Колачице німцям вдалося взяти 223 полонених, однак самі вони втратили трьох офіцерів, 29 нижніх чинів; четверо офіцерів і 178 нижніх чинів було поранено [43, с. 66–67].

О 5:00 7 травня 74-й піхотний полк 19-ї піхотної дивізії був висланий в якості підтримки для 78-го піхотного полку. Наступом 19-ї піхотної дивізії командував командир бригади Редер. Завданням полку було взяти висоти на південь від Совіна. У першій лінії розташовувалися II і I батальйони, у другому ешелоні за правим крилом полку перебував III батальйон. Наступ 74-го полку мав підтримувати артилерійським вогнем II дивізіон 26-го полку польової артилерії. Однак до штурму так і не дійшло через помилку командування і полк залишився ночувати на своїх позиціях. 74-му піхотному полку вдалося взяти 75 полонених [48, с. 142–143].

О 8:30 91-й полк 19-ї дивізії продовжив переслідування противника, об 11:00 досягши Врубльова, в обід – Колачице. Під вечір 91-й піхотний полк був переданий у підпорядкування 37-ї піхотної бригади 19-ї піхотної дивізії з завданням вийти до східних околиць Бездзятка [50, с. 104].

8 травня 11-а баварська піхотна дивізія продовжувала переслідування противника. Першу половину дня 8 травня 22-й баварський піхотний полк провів на марші, вийшовши в обід під Врублік Шляхецький. О 15:00 він отримав

завдання очистити від росіян Лису Гуру (висоту 367). Для цього за дорогою в першій лінії знаходилися I і II батальйони, а в другій за лівим крилом полку – III батальйон і кулеметна рота. О 19:00 два батальйони першої лінії разом із підрозділами III батальйону взяли Лису Гуру під свій контроль [57, с. 30].

3-й баварський піхотний полк підійшов до Врублік Шляхецький на 3 км північніше від Риманова та перейшов у резерв 11-ї баварської дивізії [47, с. 30–31].

У смузі відповідальності 20-ї піхотної дивізії. 77-й піхотний полк знаходився в резерві 119-ї піхотної дивізії в районі Клімкувка [73, с. 177]. 79-й полк о 5:00 отримав наказ 20-й дивізії, в якій зазначалося, що о 12:00 дивізія виступає через Івоніч на Риманув. Відповідно, солдати почали готуватися до походу – уже об 11:30 полк був готовий до маршу в районі на північ від дороги Глойсце, Дукля та опівдні рушив згідно з наказом у напрямку Збоїська, Рувне, дійшовши о 19:00 до Роги [34, с. 129–130].

Зранку 8 травня перед фронтом 11-ї армії німецька розвідка виявила маршові колони росіян, що відступали на схід. Попри це, німцям довелося зіткнутися з запеклим опором на рубежі р. Віслока. Генерал фон Емміх наказав 119-ій дивізії наступати на Пакошувка, 11-й баварській – на Гумниська, 20-й – на Риманув. 119-а погрузла у боях за Беско [5, арк. 10–11].

О 2:30 генерал фон Емміх видає наказ дивізіям корпусу досягти дороги Трепча, Гумниська. О 12:45 після годинної артилерійської підготовки частини перейшли в наступ. 119-а дивізія зав'язала бої за Беско, а 11-а баварська за висоти навколо Лисої Гори. Після обіду баварці почали тиснути на Бзянка, Тржеснюв і висоти на північ від Тржеснюв. Бзянка була взята після півторагодинного бою, а захопити Тржеснюв та Лису Гору на північ від цього села вдалося тільки о 20:30 [5, арк. 10–11].

119-а піхотна дивізія, з огляду на повільне просування сусіднього цісарського-і-королівського X корпусу змушена була розпочати наступ у своїй смузі відповідальності проти Беско аж о 19:30. Попри те, що росіяни підірвали мости через Віслок, дивізії вдалося взяти село та послати передові зағони в

кількості двох батальйонів та одного кулеметного взводу до Заршин, три кілометри на схід від Беско О 2:30 генерал фон Емміх видає наказ дивізіям корпусу досягти дороги Трепча, Гумницька. О 12:45 після годинної артилерійської підготовки частини перейшли в наступ. 119-а дивізія зав'язала бої за Беско, а 11-а баварська за висоти навколо Лисої Гори. Після обіду баварці почали тиснути на Бзянка, Тржеснюв і висоти на північ від нього. Бзянка була взята після півторагодинного бою, а захопити Тржеснюв та Лису Гору на північ від цього села вдалося тільки о 20:30 [5, арк. 10–11].

8 травня. Маючи на своєму правому крилі 272-й резервний полк із II дивізіоном 69-го резервного полку польової артилерії, на лівому крилі 270-й резервний полк із I дивізіоном 69-го резервного полку польової артилерії, 82-а резервна дивізія близько 3:15 8 травня приступила до охоплення російських позицій на висотах 330, 318 на північ від Кросценко Вижне. Ці особливо сильні вузли спротиву противника були взяті ополудні. 271-й резервний полк і 70-й резервний полк польової артилерії підійшли до Гловенка, останній згодом підтягнувся до Тарговиська. Увечері частини дивізії отримали наказ окопатися на зайнятих позиціях. 82-резервна рота знаходилась в районі моста біля висоти 275 на південь від Іскржиня, утворюючи зв'язну ланку між 270-м і 272-м резервними полками [14, арк. 9–10].

Німецьке командування не мало цілісної картини про місцеперебування противника. 8 травня, отримавши повідомлення, що в лісі між Відач і Пустини немає російських військ, командир дивізії наказав своїм частинам виступити в напрямку на Гачув, в якості ар'єргарду маючи 268-й резервний полк з одним дивізіоном 68-го резервного полку польової артилерії. Однак о 10:00 передовий загін біля Тарговиська наткнувся на вогонь противника. Коли підійшли всі частини дивізії, генерал фон Редерн о 13:40 наказав перейти в наступ, маючи на правому фланзі 268-й резервний полк, на лівому – 269-й резервний полк, на східних околицях лісу розмістити артилерію. 267-й полк і II батальйон 269-го полку переходили в дивізійний резерв, але досить скоро командир дивізії мусив впровадити їх до бою, адже правий фланг 81-ї резервної дивізії був

відкритий. Наступ давався тяжко, особливо складно було 269-му полку на північному крилі. Попри затятий опір росіян, німці змогли о 21:00 оволодіти Гачувом. Бої на околицях села продовжувалися протягом ночі. О 4:30 9 травня 267-му полку разом із сусідньою 11-ю баварською дивізією вдалося взяти під контроль Лису Гуру [13, арк. 10–11].

Австро-угорський VI корпус продовжив переслідування розбитих частин Російської імператорської армії 8 травня. 39-а гонведна дивізія разом із 82-ю резервною дивізією о 12:00 взяли висоту 330. 12-а піхотна дивізія підійшла до Корчина [2, арк. 68зв.].

8 травня 2-а гвардійська дивізія переслідувала росіян та ввечері досягла Одржикон, Браткова [10, арк. 45–50]. 1-а гвардійська дивізія розпочала переслідування в напрямку на Пржилувка. 2-а гвардійська бригада разом із кавалерійським полком – на Любля та висоту 329. 1-а гвардійська бригада – на дорогу через Любля. Для забезпечення лівого флангу було виділено окремий загін, який прикривав дивізію через висоту 329 на північ від Секлувка, висоту 322 на південний захід від Фриштак на Фриштак. О 9:30 кавалерійський полк прибув до Пржибувка. Близько полудня росіяни повністю відступили з західного берега [12, арк. 21].

Згідно з наказом командира корпусу 1-а гвардійська піхотна дивізія мала зайняти район Войкувка, Лончки, Ленки, Непля. Для цього попереду йшла 2-а гвардійська бригада, позаду – 1-а гвардійська бригада із 1-м гвардійським полком польової артилерії повернули на південь в напрямку р. Віслок. Прикриття флангу на Фриштак забезпечувала 19-а піхотна дивізія. Бригади дивізії пів вечір мали штурмувати висоти на східному березі Віслока, однак 1-й гвардійський полк польової артилерії повідомляв, що призначені для нього позиції на висоті 234 будуть відкриті для обстрілу з боку ворога. Відтак початок атаки було перенесено на дві години. 1-а гвардійська бригада мала досягти Плачнік, 2-а гвардійська бригада – висоти 336, 251. Перехід через Віслок вдалося здійснити лише близько опівночі [12, арк. 20–22].

8 травня перед фронтом 78-го піхотного полку 19-ї піхотної дивізії противник вночі знявся зі своїх позицій та відступив у напрямку на схід [43, с. 67]. Для прикриття лівого флангу дивізії в напрямку на Фриштак було сформовано загін підполковника фон Девалю в складі II і III батальйонів 74-го піхотного полку, двох батареї та одного ескадрону. I батальйон рухався разом із основною масою 19-ї піхотної дивізії. Увечері загін фон Девалю захопив висоти біля Фриштака [48, с. 143]. 91-й полк увечері досяг Любля [50, с. 105].

О 14:15 9 травня 119-а піхотна дивізія взяла Беско. Завдяки обхідному маневру силами шести рот з півночі в тил оборонцям Беско дивізія захопила 3,2 тис. полонених та три кулемети [5, арк. 11–12].

9 травня в смузі відповідальності 11-ї баварської піхотної дивізії 22-му баварському піхотному полку вдалося двома батальйонами зайняти лінію висота 388, церква в Ясьонув, висота 428, Ружанка. III батальйон перебував у резерві 21-ї баварської піхотної бригади в Тржеснюв [57, с. 30].

Після взяття Лисої Гури, Букува і Тржеснюва вранці 9 травня 3-й баварський піхотний полк знову став на передній лінії. Разом із 22-м баварським полком він мав наступати через Ясьонув на Турже Поле. Без значних боїв о 9:00 була взята висота 431 на північ від Тржеснюв. Однак росіяни вирішили контратакувати з району Чекай проти центру і лівого крила 11-ї баварської дивізії. Після того, як контратака була відбита, 22-й і 3-й баварські піхотні полки перейшли в енергійний наступ проти Ясьонув та почали переслідування противника до Турже Поле, Гурки [57, с. 30; 47, с. 18]. За результатами боїв 9 травня 3-й баварський полк зумів взяти до полону близько 700 солдатів та захопити чотири кулемети [47, с. 18].

9 травня 92-й піхотний полк залишався в другому ешелоні на лінії дороги Теодорувка, Дукля. Удень він вирушив у напрямку Ветржно, Роги, Івоніч; о 19:00 I і II батальйони та кулеметна рота вийшли до Врублік Крулевський, III батальйон – Врублік Шляхецький [69, с. 156].

9 травня. О 1:35 9 травня командир дивізії видав наказ, згідно з яким вранці частини дивізії після артилерійської підготовки мали підтримати наступ

сусідньої 81-ї резервної дивізії. У резерві командира дивізії в районі залізничної станції Івоніч знаходилися два батальйони 271-го резервного полку і дві саперні роти, в районі Пустини – 82-а кавалерійська група і 82-а велосипедна рота [14, арк. 10].

272-му резервному полку вдалося взяти Малінувку і висоти на північ від села, а також Яблоницю Польську. О 20:00 відповідно до наказу командира дивізії частини окопались на зайнятих позиціях. Для продовження наступу в напрямку Бржозув був створений зведений загін майора Гайкінга в складі двох батальйонів 272-го резервного полку, 82-ї велосипедної роти й однієї гармати [14, арк. 11].

9 травня з огляду на бої за Гачув попереднього дня, частини 81-ї резервної дивізії були сильно перемішані, тому генерал фон Редерн наказав привести їх в порядок. Це зайняло першу половину дня. О 13:00 прийшов наказ зайняти лінію висота 401, 442. Спершу були вислані патрулі, однак противника в указаному районі вже не було: він знявся з позицій і подався на схід [13, арк. 11].

Якщо просування 81-ї резервної дивізії відбувалося безперешкодно, то становище сусідньої 11-ї баварської дивізії було незавидним, адже проти неї в той час був спрямований сильний контрудар противника. З огляду на такий розвиток подій, генерал фон Редерн о 15:45 видав наказ своїм 267-му і 269-му полкам зміститися на південь і вийти на лінію висота 428, Ясьонув, аби вдарити росіянам у фланг та полегшити становище баварців. 268-й полк мав прикривати цей маневр із півночі. Проте намірам командира 81-ї резервної дивізії не судилося збутися – по скорому часі російський контрудар видихся і росіяни змушені були відступити [13, арк. 11–12].

Тепер командування корпусу поставило дивізії завдання вийти до Бржозув і генерал фон Редерн о 18:35 видав відповідний наказ, в якому він зазначив загальний напрямок на Заменіце. 269-й полк перебував у авангарді, решта два йшли позаду. По важкому виснажливому переході, 269-й полк о 23:00 досяг Бржозув. Дивізійна артилерія сильно відставала від піхоти та мусила залишитися позаду. Коли підійшла основна маса сил 81-ї резервної дивізії, генерал фон

Редерн наказав 269-му полку зайняти південну частину Бржозува, 267-му – північну; 268-й полк мав провести ніч на захід від Бржозув [13, арк. 11–12].

О 8:00 9 травня 39-а дивізія виступила лівим крилом на гребінь 478, 420, правим – на схід від Комборня. Правофлангова група разом із 82-ю резервною дивізією змогли взяти до полону один російський батальйон на висоті 313. Натомість лівофлангова група разом із 12-ю дивізією досягла лінії Одржикон, висота 404. Росіяни посилювали свої позиції в районі Корчина двома полками та частинами 58-ї піхотної дивізії, перекинутої з Перемишля [2, арк. 70зв.].

На світанку 9 травня бригади 1-ї гвардійської піхотної дивізії приступили до штурму позицій противника на східному березі Віслока. Навколо Ленки в смузі відповідальності 2-ї гвардійської бригади розгорівся особливо сильний бій. Близько 10:00 дивізії вдалося переправити на правий берег майже всю свою артилерію. У цей час 2-а гвардійська бригада повідомляла, що вона вийшла на лінію висота 336, 371. 4-й гвардійський полк мав вдарити далі з метою охоплення позиції противника на висоту 357 та забезпечити просування 1-ї гвардійської бригади [12, арк. 22–23].

Близько полудня росіяни почали зніматися з позицій та відступати в північно-східному напрямку. Дивізія перейшла до переслідування двома групами: перша – 1-а гвардійська бригада і 3-й гвардійський полк польової артилерії, друга – 2-а гвардійська бригада і 1-й гвардійський полк польової артилерії. Перша група зупинилася біля Бржежанка, виславши авангард до Годова і висоти 325. Друга група основними силами підійшла до Вирок, виславши патрулі до висоти 283 і 275 на захід від хутора Гродечна. Протягом дня дивізії вдалося взяти до полону вісім офіцерів, 3598 нижніх чинів, п'ять гармат, шість кулеметів [12, арк. 22–23].

9 травня 19-й піхотній дивізії було наказано наступати на Кожухув. О 8:30 першому ешелоні дивізії наступав 74-й піхотний полк, поки не наткнувся на російські позиції біля Кобиле. II батальйону було доручено розвідати ситуацію. Згодом на підтримку II батальйону командир 74-го полку, підполковник фон Деваль відправив I батальйон за підтримки кулеметного вогню. В обід двом

батальйонам 74-го піхотного полку вдалося захопити висоту, взявши при цьому близько 200 солдатів противника. Надвечір полк дійшов до Вісньової та по короткому бої зайняв село [48, с. 144–145]. Ганноверці під час переходу Віслока взяли до полону 620 солдатів противника та захопили одну гармату [48, с. 146]. 78-й піхотний полк досяг р. Віслок [43, с. 67]. Після відбиття російського контрудару під Фриштаком, командир 19-ї піхотної дивізії в якості нового авангарду призначив 91-й піхотний полк із завданням вийти через Фриштак, Вісньова на Кожухув. Під час переходу I батальйон майора фон Веберна наткнувся на російські позиції біля Вісньова. Майор фон Веберн вирішив, маючи дві роти в першій лінії, одну в другій та одну в резерві батальйону, атакувати росіян. Справа від I перейшов у наступ II батальйон капітана фон Раумера трьома ротами в першій лінії, одна рота в резерві батальйону. III батальйон, який слідував за першими двома в якості полкового резерву, теж в'язався у бій за Вісньову. 2-а батарея 62-го полку польової артилерії підтримувала наступ ольденбуржців. Врешті, Вісньова була взята надвечір концентричними ударами 91-го піхотного полку. У полон до німців потрапили близько 300 солдатів противника. Ольденбуржці розквартирувалися у звільненому селі [50, с. 105–106].

10 травня опівдні I і III батальйони 22-го баварського піхотного полку 11-ї баварської піхотної дивізії разом із кулеметною ротою, згідно з наказом, після сильного артилерійського обстрілу розпочали штурм укріпленої висоти 398 на північ від Яцьмерж. III батальйон знаходився в резерві 21-ї баварської піхотної бригади. Невдовзі російська позиція на висоті 398 була захоплена і ввечері весь полк міг розквартируватися в Гурках [57, с. 30].

О 14:00 3-й баварський піхотний полк захопив висоти на захід від Грабовниця Старжевська. Уже пізно ввечері полк розпочав атаку двома батальйонами – I і II – на висоті 345 між Грабовниця Старжевська і Пакошувка, однак вона виявилася невдалою з огляду на недостатню артилерійську підготовку та сильний стрілецький і кулеметний вогонь противника. Баварці

сподівалися знову розпочати штурм вранці 11 травня, але противник вночі залишив свої позиції. Зранку 3-й баварський полк зайняв пусті окопи [57, с. 18].

О 7:00 10 травня 92-й і 79-й піхотні полки 20-ї піхотної дивізії отримали наказ виступити в район Бзянка, Тржеснюв, Букув, де вони були в підпорядкуванні 40-ї піхотної бригади. О 9:50 німці взяли село Вздув. Приблизно в той самий час 11-а баварська дивізія повідомляла про взяття Гурок, однак на південь, біля Яцьмержа, росіяни все ще трималися. О 12:00 79-й та 92-й полки стояли по обидва боки дороги на Яцьмерж, готуючись до атаки [69, с. 156].

79-й піхотний полк мав наступати двома батальйонами на південь від дороги Яцьмерж, Букув. Один батальйон переходив у дивізійний резерв. У резерві командира полку перебували дві роти. Яцьмерж був взятий о 16:00. По зачистці села було до полону потрапило 40 росіян. Удень командир дивізії наказав прикритися з півдня проти можливої російської контратаки. Коли вже німці займали відповідну позицію, II батальйон випадково натрапив на солдатів противника, які згодом здалися без бою. До полону потрапили один полковник, вісім офіцерів та 1320 солдатів [34, с. 130–131].

92-й полк вирішив наступати I батальйоном на Яцьмерж, III – на висоту 398. Якщо наступ першого проходив без значних труднощів, то у випадку другого – невдало, адже висота була сильно укріплена; крім того, III батальйон атакував без артилерійської підготовки. Після першого невдалого штурму полковому командуванню довелося запрошувати артилерійської підтримки. Протягом півтора години – із 12:15 до 13:45 провадився обстріл російських позицій. Після цього, з обох флангів на висоту почали підніматися два кулеметні взводи, змушуючи замовкнути кулеметні точки противника. Дві роти III батальйону, які наступали після кулеметників, могли лише прийняти капітуляцію 97 російських солдатів. Під вечір I батальйон міг заявити про взяття ще 64 полонених [69, с. 156–157].

77-й піхотний полк 10 травня погруз у боях за Беско. Коли об 11:00 росіяни піднялися в атаку, командування полку виставило проти них два кулеметні взводи. Завдяки злагодженому застосуванню стрілецького, кулеметного та

артилерійського вогню численні російські контратаки провалились, після чого полк піднявся в штурм проти Заршина. Під кінець дня він міг прозвітувати про взяття понад 600 полонених і чотирьох кулеметів. По боях 10 травня 77-й піхотний полк був повернутий до складу 20-ї піхотної дивізії [73, с. 178].

Вранці 10 травня дивізії XXXXI резервного корпусу продовжили марш. О 8:00 81-а резервна дивізія взяла Бржозув. Щоби вибити росіян із позицій на висотах східніше від Стара Весь, в атаку піднявся загін фон Гайкінга. 69-й резервний полк польової артилерії досяг монастиря на південь від Воля Оржеховська, натомість 70-й резервний полк польової артилерії, вийшовши на висоту 314, був підпорядкований 81-й резервній дивізії. Після бою під Старою Вессю, опівдні дивізія вийшла в район Пржисетниця, Бржозув [14, арк. 11–12].

Оскільки внаслідок стрімкого переходу 9 травня, артилерія дивізії сильно відстала, генерал фон Редерн 10 травня наказав 269-му резервному полку послати їй назустріч один батальйон піхоти. Невдовзі після цього росіяни відкрили артилерійський вогонь по Бржозуві. Після артилерійської підготовки послідував наступ піхоти – одночасно з півночі, сходу та південного сходу. 68-му резервному полку польової артилерії вдалося вийти на східні околиці Корчипковського лісу та відкрити вогонь по силам противника. Дещо пізніше підійшов 67-й резервний полк польової артилерії. Сили дивізії змогли перейти в контратаку та до 9:00 повністю вибити росіян із Бржозува [13, арк. 12].

О 9:15 генерал фон Редерн видав наказ силам дивізії приступити до переслідування відступаючого противника. 269-й і 267-й резервні полки мали наступати відповідно по праву та ліву сторону від дороги Бржозув, Пржисетниця на висоти 402, 418; 268-й полк переходив у резерв дивізії. Приблизно в цей самий час в штаб дивізії прибув корпусний наказ, згідно з яким від Бржозув на схід 81-а резервна дивізія мала наступати за 82-ю в другому ешелону корпусу, проте так як командир 81-ї не знав про положення 82-ї, було вирішено слідувати дивізійному наказу. Через певний час 269-й і 267-й полки вийшли на лінію висот 402, 305. У цей самий момент на лівому крилі 267-го з'явилася 82-а резервна дивізія. Частина обох дивізій сильно перемішались, внаслідок чого командири

обох з'єднань погодили прийняти за лінію розмежування долину Пржисетниця [13, арк. 12–13].

О 14:00 267-й полк був відведений з лівого крила. 269-й резервний полк отримав наказ продовжити наступ за підтримки двох батальйонів 268-го полку. Майор Шаф із одним батальйоном 268-го полку, кулеметною ротою й батареєю мав вийти на лівий фланг позицій противника [13, арк. 14].

Просування 269-го полку між висотами 402 і 416 було зустрінуте артилерійським вогнем з північного сходу. Попри труднощі, йому вдалося надвечір вийти на висоту 416, двом батальйонам 268-го полку – південніше. Загін майора Шафа досяг висоти 470. Надвечір, о 17:30 генерал фон Франсуа видав наказ не просуватися далі висот навколо Пржисетниця, і дивізія зупинилася на нічліг [13, арк. 14].

У смузі відповідальності австро-угорського VI корпусу 12-а дивізія о 10:00 10 травня досягла лінії висот 468, 418. 39-а гонведна дивізія досягла висот на північ від Стобниця, Гольцувка [2, арк. 72–72зв.]. О 19:00 росіяни відступили перед фронтом 39-ї дивізії. Корпус зупинився на зайнятих рубежах [2, арк. 75].

Протягом 10 травня росіяни продовжували відступати. Посилена важкою артилерією 1-а гвардійська бригада мала о 8:00 наступати на Бржежанка, а 2-а бригада слідувати за нею у другому ешелоні. Особливо сильними були позиції на Дзяльських висотах, проте після того, як сусідня 2-а гвардійська дивізія взяла навколишні позиції, росіяни мусили покинути Дзяли, які тепер перейшли до рук 1-ї піхотної бригади. Одному батальйону 4-го гвардійського полку вдалося повністю оточити один російський полк, внаслідок чого до полону потрапило понад 4 тис. солдатів. Дивізія могла без значного опору досягти лінії Поломия, висота 461, хутір Заборув, Новавесь. Саперні роти приступили до відновлення підірваних мостів біля Стржижув [12, арк. 24–25].

Протягом 10 травня 1-а гвардійська дивізія взяла до полону 14 офіцерів (у тому числі одного полковника), 5204 нижніх чинів, захопила три гармати, п'ять кулеметів, п'ять вагонів з амуніцією [12, арк. 24–25].

Частини 19-ї дивізії 10-го травня також продовжували наступати. Надвечір 10 травня 74-й піхотний полк досяг Новавесь [48, с. 146]. 78-й піхотний полк, згідно з наказом, мав взяти Тулковіце, де в той час перебували росіяни. Відповідно полк, маючи в першій лінії II і III батальйони, в другій – I, приступив до виконання завдання. О 7:00 Тулковіце та висоти на північ від села вже перебували в руках 78-го піхотного полку. По взятті села та висот німці далі продовжили свій марш, поки після полудня не наткнулися на позиції російських ар'єргардів під Стржижув. I і III батальйони піднялися в атаку, відкинувши противника через лісисту місцевість на схід. О 17:00 всі батальйони полку розпочали наступ. Росіяни відступили до р. Віслок, де були оточені частинами Гвардійського корпусу. 10 травня 78-му полку вдалося взяти до полону одного офіцера та 1871 нижній чин. Безповоротні втрати східних фризців, за даними полку, складала два офіцери і 24 нижні чини. Два офіцери і 52 нижні чини були поранені [43, с. 67–68].

Згідно з наказом командира дивізії, зі складу 91-го піхотного полку було сформовано дві групи – фон Раумера і Шлегтендаля, які мали наступати за 78-м піхотним полком через Кожухув на Тулковіце. По полудні частини полку досягли Добржехув, де II батальйон отримав наказ взяти російські позиції на висоті 381 між Стржижув і Тропя. Маючи три роти в першій лінії, одну в резерві, майор фон Раумер приступив до штурму висоти. Після обіду зліва від II батальйону до атаки приєдналися також три роти III батальйону. За результатами боїв на висоті 381 ольденбуржці змогли взяти близько 600 полонених. Полк став на ніч в районі Заборув, Новавесь [50, с. 106–107].

Після невдалої спроби контрудару російського XXI армійського корпусу 10 травня організований спротив частин 3-ї армії зазнав краху. Генерал Радко-Дмитрієв видав наказ про загальний відступ. Згодом командувач 3-ю армією Радко-Дмитрієв, Головнокомандувач Південно-Західним фронтом генерал Іванов та великий князь Микола Миколайович погодили, що відступати потрібно лише до Сяну і міцно утримувати рубіж річки. По своєму відступі росіяни пошкоджували залізничні колії та підривали мости [39, с. 92].

Відтак, 6–10 травня характеризуються для німецької 11-ї армії оперативним розвитком прориву та переслідуванням відступаючого противника. Хоча росіяни намагалися організовано відходити ночами, німці завдавали їм досить відчутних втрат. Після прориву генералу Радко-Дмитрієву не вдалося відновити цілісного позиційного фронту. Врешті, він мусив видати наказ про загальний відступ своєї армії.

Таким чином, Горлицький прорив постав як відповідь на гостру кризу на Східному фронті весною 1915 року. Росіяни, намагаючись реалізувати свій задум виходу до рівнинної Угорщини, сконцентрували основну масу своїх зусиль у Карпатах. Визнаючи неможливість проведення наступу на Західному фронті чи на Балканах, німецьке командування погодилось допомогти союзнику. У короткі терміни на Східний фронт були перекинуті вісім німецьких дивізій. Перевага армії Макензена в силах і засобах над армією Радко-Дмитрієва призвела до прориву російських позицій в двох місцях та визначила долю російських контрударів. У подальшому Радко-Дмитрієв намагався організовано відвести свої війська на нову лінію та відновити позиційний фронт, однак його армія зазнала серйозних втрат і не мала достатньо вогневих засобів, аби зупинити наступ противника. Невдача останнього контрудару спонукала командувача російською 3-ю армією віддати наказ про загальний відступ.

РОЗДІЛ 3

ВЕЛИКИЙ ВІДСТУП РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРАТОРСЬКОЇ АРМІЇ І СТАБІЛІЗАЦІЯ СХІДНОГО ФРОНТУ ВОСЕНИ 1915 РОКУ

3.1. Операції на південному крилі Східного фронту в травні–серпні 1915 р.

16 (3) травня Верховний Головнокомандуючий видав свою директиву щодо оборони Сяну. 3-я армія стояла по правому берегу р. Сян. 8-а і 11-а армії вийшли на лінію Перемишль, Канюшки, Михайловіце, Стрий, Струтинь та перейшли до укріплення своїх позицій. До підходу резервів великий князь ставив арміям Південно-Західного фронту завдання обороняти займані рубежі. Важливу роль в обороні нових позицій мала відігравати 8-а армія генерала Брусилова, якій було передано XXI і XII армійські корпуси [27, с. 42–43]. Однак передача двох корпусів у підпорядкування генерала Брусилова не сильно змінювала становище його військ. Бойова чисельність переданих йому об'єднань фактично була не більше дивізії кожне. Маючи перед собою противника, який переважав його в штиках та стволах, Олексій Олексійович не був сильно оптимістичним щодо покращення обороноздатності своєї армії за рахунок цих двох корпусів [27, с. 44].

Згодом генерал Радко-Дмитрієв був замінений командиром XXIV армійського корпусу генералом Лешем, а генерала Драгомірова мав замінити командир IV Сибірського корпусу генерал Саввич [27, с. 35].

19 (6) травня в телеграфній розмові з генералом Саввичем генерал-квартирмейстер при Верховному Головнокомандувачі генерал Данілов висловив думку про утворення нової армії в районі Рава Руська, Томашув. Він зауважив, що йдеться не про сформування нового об'єднання військ із наявних резервів Ставки, адже останні мали бути використані для підтримки 3-ї та 8-ї армій [27, с. 46].

Вступ Італії до Першої світової війни майже на місяць перервав наступальні операції на Східному фронті. 5 червня начальник штабу 11-ї армії

полковник Зект в своїй оцінці обстановки доповів німецькому Верховному командуванню, як генерал-полковник фон Макензен уявляв собі продовження операцій на галицькому театрі бойових дій. На його думку, наступ у Галичині повинен був продовжуватися настільки, щоби відрізати якомога більшу частину російських сил від основної маси військ. Однак, якщо росіяни завчасно відійдуть з Галичини, то ймовірність їх оточення дуже низька. Висувалося припущення, що подальше витіснення противника на північний схід і північ покласти на праве крило фронту, а ліве крило повернути на північ із метою виходу на рубіж Варшава, Брест-Литовськ. Зект вважав, що така операція зможе призвести до значного успіху [40, с. 242].

Подібну думку висловлював також начальник оперативного відділу Генерального штабу полковник Таппен. Він рекомендував розпочати після взяття Львова «наступ між Бугом і Віслою в напрямок на Варшаву і проти російських сил, що знаходяться там, аби довести війну з Росією до кінця чи принаймні цілковито зламати силу її спротиву» [40, с. 244].

Генерал Фалькенгайн не поділяв оптимізму полковника Зекта. Йому були більше до вподоби міркування Таппена, оскільки начальник німецького генерального штабу сильно сумнівався у можливості союзних військ здійснити такий маневр. До того ж, у нього були плани також і на Західний фронт: він хотів перекинути в Ельзас ще три корпуси [40, с. 245].

Після полудня 20 червня в Плессі відбулася зустріч Фалькенгайна і Конрада. Конрад, на відміну від Фалькенгайна, проявляв максималістські погляди. Виступаючи за план Зекта і Таппена, начальник австро-угорського Генерального штабу висловлював думку про необхідність незалежно від становища 2-ї армії під Львовом, 4-ю та 11-ю арміями наступати в межиріччі Вісли і Західного Бугу. Фалькенгайн виступив проти. Він вважав, що розділяти армії, підпорядковані Макензену, ще зарано і для того, аби приступити до проведення таких операцій, спершу слід захопити Львів. Увечері були віддані такі узгоджені обома командувачами директиви: 1) генерал-полковнику фон Макензену 4-ю, 11-ю і 2-ю арміями продовжувати операції до взяття Львова і

одночасно завершити розгром противника, що відступає на північ, атаками скрізь, де він чинитиме опір; 2) Південній армії перейти Дністер і наступати до району на схід від Львова; 3) 7-й армії перейти Дністер, забезпечувати правий фланг Південної армії та заволодіти Чернівцями [40, с. 246].

9 червня Конрад фон Гетцендорф в своєму листі до Фалькенгайна повідомляв, що цісарська-і-королівська армія того дня повинна була зайняти Львів. Відтепер потрібно було переслідувати Російську імператорську армію у північному напрямку. Австро-угорський начальник Генерального штабу запропонував для цієї операції виділити австро-угорську 4-у, німецьку 11-у та Бескидський корпус зі складу австро-угорської 2-ї армії під загальним командуванням генерал-полковника Августа фон Макензена. 2-а армія мала наступати напрямку Бузьк, Фірлеюв. Південною армією пропонувалося форсувати р. Дністер біля Журавно, аби охопити Галич з півночі і просунутися через Гнилу Липу до Рогатина. За 7-ю армією залишалися завдання наступати через Дністер на Чернівці, забезпечуючи праве крило фронту [40, с. 247].

Генерал Фалькенгайн підтримав пропозиції генерала Конрада, оскільки не планував проводити рішучих операцій проти Російської імперії. Він все ще планував перекинути з 11-ї армії чотири дивізії на Західний фронт. Увечері того ж 22 червня на нараді в Тешені німецький начальник Генерального штабу повідомив про це свого колегу. Окрім того, Фалькенгайн розраховував відправити на французький театр воєнних дій ще три корпуси зі складу 11-ї і Південної армії, аби очистити від французів Верхній Ельзас [40, с. 249].

22 червня війська Центральних держав звільнили Львів. 24 червня Ганс фон Зект у своїй доповіді стверджував, що справжня ціль на Східному фронті – повна поразка Росії. Генерал-майор фон Зект вважав, що сили Південно-Західного фронту розбиті і єдине, що залишалось союзникам – розбити армії Північно-Західного фронту. На його думку, досягти цієї мети можна було, вдаривши значними силами на правому березі Вісли на схід від Івангорода. Така операція мала призвести до відходу всього Північно-Західного фронту [40, с. 256].

Генерал Конрад підтримав пропозицію Зекта, проте вирішив діяти рішучіше. 27 (14) червня він направив Фалькенгайну пропозиції, де пропонував розбити росіян та відкинути їх за Віслу. Для цього німецька 12-а армія генерала Гальвіца за підтримки інших частин, мала би перейти в наступ на Седльце. Конрад хотів реалізувати довоєнний план війни проти Російської імперії, погоджений ще з Мольтке молодшим. Він писав, що операція в серпні 1914, «яка була розпочата з нашого боку на початку кампанії, але яка тоді, з огляду на чисельну перевагу росіян і внаслідок невиконання німецького удару на Седльце, не мала успіху» [40, с. 259].

Фалькенгайн погодився на пропозиції союзника. Сам він писав, що «досі головний натиск атаки скеровувався з заходу на схід. Залишаючись на цьому напрямку, цілком можна було відібрати у противника більше території. Але завдати йому справжньої шкоди на широких рівнинах Волині і Поділля за час, що був у нашому розпорядженні, навряд чи було реально» [19, с. 105–106]. Бойові дії «могли затягнутися до нескінченності» [19, с. 103]. У той же час стали надходити повідомлення про підготовку британців і французів до наступальних операцій на Заході, тому потрібно було посилювати німецькі війська на французькому театрі бойових дій. З огляду на таку ситуацію, Німеччині було вкрай необхідно досягти вирішальної перемоги над Російською імперією. Фалькенгайн вважав, що наступ у межиріччі Вісли і Західного Бугу міг призвести саме до такого результату. Операція мала проводитися силами групи Макензена – австро-угорською 4-ю і німецькою 11-ю арміями [28, с. 251].

План наступу, погоджений начальниками генеральних штабів, зіткнувся з невдоволенням командування німецького Східного фронту. Гінденбург не погоджувався із задумом операції, який передбачав удар від р. Нарев на південний-схід. Він наполягав на проведенні більш глибокого охоплення Російської імператорської армії. на його думку, було доцільно завдати головного удару лівим крилом Східного фронту від р. Німан в обхід Ковно з півночі на Вільно і далі на Мінськ. Такий маневр мав би забезпечити висунання німецьких армій на шляхах відступу російських армій, що перебували в Царстві

Польському. Кайзер Вільгельм відхилив пропозицію Головнокомандувача Східним фронтом, тому що вона не відповідала задуму єдиної стратегічної операції. 12 липня (29 червня) він наказав «прорвати російські позиції на Нижньому Нареві по обидва боки Пржасниша і для полегшення групи Макензена організувати наступ на Буг» [19, с. 112]. Однак Гінденбург попри вказівки кайзера, став готувати дві наступальні операції: одну силами Німанської армії, іншу – армійською групою Гальвіца.

Намагання вищого військового командування Центральних держав оточити основну масу російських сил в Царстві Польському вилилося в три великі операції – Бузьку, Риго-Шавельську і Наревську. Всі вони проводились одночасно і спричинили неабиякі труднощі російському верховному головнокомандуванню.

Центральні держави зразу розпочали реалізацію свого стратегічного плану після звільнення Львова 22 червня. Увечері того ж дня генерал Конрад віддав своїм арміям відповідні директиви. Австро-угорська 4-а і німецька 11-а армія під загальним командуванням генерал-фельдмаршала Макензена мали наступати в межиріччі Вісли і Бугу і відтіснити південний фланг російського Північно-Західного фронту. 2-а, Південна і 7-а армії мали прикривати Бузьку операцію Макензена зі сходу. Австро-угорське командування розраховувало на остаточне звільнення Галичини [40, с. 381].

Генерал Конрад розділив свої армії на південну і північну групи. Оскільки ці дві групи наступали в різних напрямках, то між ними мав утворитися розрив. Для недопущення такого розвитку подій, між австро-угорською 2-ю і німецькою 11-ю арміями було направлено австро-угорську 1-у армію. Попередню смугу відповідальності 1-ї армії на лівому березі Вісли передано армійській групі Войрша. До прибуття 1-ї армії 11-а мала прикривати свій правий фланг власними силами. Одночасно для прикриття флангів Бузької операції зі складу Південної армії під Сокаль перекидався один армійський корпус. Наступ групи Макензена повинен був розпочатися 26 червня на широкому фронті, маючи лівий фланг на правому березі Вісли, правий – на лівому березі Західного Бугу [28, с. 253].

Проте задуми генерал-фельдмаршала Макензена не справилися. Правий фланг німецької 11-ї армії втягнувся в бої з російською 8-ю армією і не зміг своєчасно перейти в наступ. Австро-угорська 4-а армія не посилила свого флангу. Ранком 26 червня перейшли в наступ лише війська центру і лівого флангу 11-ї армії. Протягом 26–29 червня розгорілася запекла Томашовська битва, в якій участь прийняли російський XXIV корпус і група Олохова. Німці мали вісім піхотних дивізій загальною чисельністю 55-60 тис. штиків, росіяни – 10 піхотних і три кавалерійські дивізії чисельністю в 40 тис. солдатів [28, с. 253–254].

Росіяни на диво вперто оборонялися, традиційно переходячи в контратаки. Проте натиску німців їм не вдалося стримати через їх перевагу в силах і засобах. Як наслідок, російське командування видало наказ про відведення військ на новий рубіж оборони. Макензену залишалося організувати переслідування відступаючих сил противника і перейти Західний Буг на північ від Грубешув. Проте в генерал-фельдмаршала не було вільних сил для розвитку успіху. У результаті цього частини групи Олохова могли закріпитися на лінії Грабовець, Грубешув. Російські війська мали достатньо часу на перегрупування і в решті даний район зайняла новоутворена 13-а армія генерала Горбатовського. Алексеєв, беручи до уваги небезпечність удару на Грубешув, відвів лівий фланг 4-ї армії на правий берег Вісли, а 3-ю армію – на лінію на південь від Краснік, Грабовець [28, с. 253–254].

Після Томашовської битви генерал-фельдмаршал фон Макензен вирішив завдати удару силами цісарської-і-королівської 4-ї армії за підтримки німецької 11-ї армії в напрямку на Краснік. Унаслідок реалізації задуму німецького генерала протягом 1–8 липня розгорілася Красницька битва. Явним недоліком запланованого наступу було те, що частини обох армій групи Макензена вступили в бій в різний час. Першим розпочав бойові дії лівий фланг 11-ї армії на рубежі р. Вепрж. П'ять німецьких дивізій прорвали оборону на лівому крилі російської 3-ї армії. Завдяки своєчасному перекиданню і введенню в бій резервів російське командування змогло ліквідувати прорив. Німці на певний час

перейшли до оборони. Лише на п'ятий день битви розпочала активні бойові дії цісарська-і-королівська 4-а армія, якій вдалося захопити Краснік. Проте російська 4-а армія завдала контрудару та змогла дещо відкинути австро-угорців, хоча останній залишили за собою місто [28, с. 254].

17 червня Ставка провела в Холмі нараду, де обговорювалася можливість проведення яких-небудь наступальних дій. Оскільки такої можливості не було, російське верховне командування вирішило перейти до стратегічної оборони. Північно-Західний фронт повинен був утримувати район Варшави і плацдарм на лівому березі Вісли на випадок розгортання там армій для наступу на Німеччину. Південно-Західний фронт мав організувати стійку оборону, а за неможливості триматися на одній оборонній лінії відходити на іншу. У якості останнього рубежу, на який допускався відхід, вважалася лінія річок Німан, Західний Буг і до кордону з Румунією. Приймаючи таке рішення, Ставка намагалася перегрупувати свої війська та забезпечити їх боєприпасами. Російське вище військове командування вважало, що скоро в наступ перейдуть союзники, чим відтягнуть на себе частин сил зі Східного фронту [28, с. 254].

Головнокомандувачу Північно-Західним фронтом генералу Алексєєву доводилося виходити зі складної ситуації, обороняючи район Варшави. Стратегічне положення фронту в цьому районі було вкрай не вигідне. Особливу увагу слід було приділяти наревському напрямку, де очікувався німецький наступ, що створив би неабиякі труднощі флангу і тилу Північно-Західного фронту. У передчутті німецького удару генерал Алексєєв висунув свої резерви в найближчий до Нарева район, проте скоро стало зрозуміло, що на цьому напрямку німці проводять лише демонстрацію. Головнокомандувач Північно-Західним фронтом відтак перекинув Гвардійський, II і VI Сибірські корпуси в межиріччя Вісли і Західного Бугу проти групи армій Макензена. Саме завдяки цьому перегрупуванню сил російська 4-а армія змогла відкинути австро-угорців під Красніком [28, с. 254–255].

Наступ союзних армій в межиріччі Вісли і Західного Бугу з півдня і на Нареві з півночі створили Північно-Західному фронту небезпеку виходу на його

тили і загрозу оточення. У Седльце 5 липня (22 червня) було проведено засідання Ставки, де російське командування підтвердило погіршення матеріально-технічного забезпечення армій та неможливість його покращення в найближчому майбутньому. Було погоджено берегти особовий склад, оскільки війна набирала зтяжного характеру. На нараді було визнано необхідним відвести армії до лінії Ломжа, Малкін, Коцьк, Влодава, Ковель. Завдяки такому рішенню фронт мав дещо вирівнятися. За результатами засідання Ставка віддала директиву генералу Алексеєву, відповідно до якої він міг відвести свої армії до лінії Бобр, Верхній Нарев, Брест-Литовськ, Ковель, повністю вирівнявши вигин фронту. Армії Північно-Західного фронту повинні були триматися протягом трьох-чотирьох тижнів, а далі поступово відходити на підготовлені рубежі оборони. Відтак, під тиском противника, російське командування вирішило запобігти ризикам оточення, розпочавши операцію з відведення своїх сил зі значної частини Царства Польського [28, с. 255].

Наступ групи армій Макензена призвів до того, що в межиріччі Вісли й Західного Бугу за 13 днів, із 26 червня до 8 липня 11-а армія змогла просунути на 55 км, а 4-а – на 35. Очікуваного оточення не відбулось, росіяни розпочали відведення своїх армій на нові рубежі, постійно посилюючи свої сили новими підкріпленнями. Проте генерал фон Фалькенгайн вирішив твердо дотримуватися початкового плану. На допомогу групі армій Макензена була прислана новоутворена Бузька армія на чолі з раніше командувачем Південною армією генералом Лінзінгеном. На місце командувача Південною армією був призначений генерал Ботнер [28, с. 255–256].

Німці також використали перерву для перегрупування своїх сил. Управління XXXXI резервного корпусу було перекинуте на Західний фронт, де генерал фон Франсуа разом зі своїм штабом прийняв командування VII армійським корпусом. Натомість управління XXXXI резервним корпусом перейняв командир 2-ї гвардійської дивізії генерал-лейтенант Арнольд фон Вінклер. Генерал Кош, залишивши управління I корпусом, став командувати X. На місце Коша прислали генерал-лейтенанта Йоганнеса фон Ебена [39, с. 114].

4 липня Людендорф відвідав штаб оперативної групи Гальвіца в Сольдау, щоби поінформувати його про результати наради в Познані та дізнатися думку генерала щодо майбутнього наступу. Гальвіц тепер командував п'ятьма корпусами – I, XI, XIII, XVII армійськими та XVII резервним. Артилерійський парк оперативної групи включав 39 батарея легких гаубиць (105 мм), 38 важких гаубиць (150 мм), 71 батарею польових гармат (77 мм), шість батарея 210-мм гармат «Мерзер» та понад п'ять батарея 100-мм польових гармат. Загалом Гальвіц мав у своєму розпорядженні, ймовірно, понад 620 гармат усіх типів [39, с. 114].

Між Віслою і Бугом Центральні держави мали 34 дивізії цісарської-і-королівської 4-ї, німецьких 11-ї і Бузької армій під загальним командування генерал-фельдмаршала Августа фон Макензена. На своєму лівому фланзі в районі Пілиця група армій Макензена мала армійську групу Войрша. Справа від Бузької армії знаходилась 1-а армія Пухалло, на південь від неї – 2-а армія Бем-Ермолі. На р. Золота Липа стояла Південна армія Ботнера. Проти групи армій Макензена діяли 4-а армія Еверта, 3-я Леша і 13-а Горбатовського, які підпорядковувалися північно-Західному фронту. На берегах Західного Бугу, Золотої Липи і Дністра австро-німецьким силами протистояли 8-а армія Брусилова, 11-а армія Щербачова і 9-а армія Лечицького [28, с. 256].

Головного удар на рубежі р. Вепрж мала завдавати 11-а армія за підтримки 4-ї і Бузької армій. Згідно з планом, передбачалося прорвати оборону росіян лівим крилом 11-ї армії, вийти до Біскупице і розвивати успіх у напрямку на схід, аби відкинути російські 3-ю і 13-ю армії до Західного Бугу. Зліва цісарська-і-королівська 4-а армія мала наступати на Люблін. Справа армія Лінзінгена завдала удару на Холм. Група армій Макензен мала вийти на лінію Івангород, Люблін, Холм. Армійська група Войрша мала підтримувати наступ ударом через Віслу, а австро-угорські 1-а і 2-а армії мали вдарити в напрямку Володимир-Волинський. Генерал Лінзінген починав наступ 15 липня, генерал Макензен разом із 2-ю армією і армійською групою Войрша – 16 липня [28, с. 256].

Операція Бузької армії вилилась у Грубешовську битву 15–21 липня і Холмську битву 22 липня – 1 серпня. Наступ австро-угорської 4-ї і німецької 11-ї армій призвів до Красноставської 16–21 липня і Люблінської 26 липня – 5 серпня. Наступ просувався дуже повільно, росіяни чинили запеклий опір і врешті відійшли на лінію Івангород, Люблін, Холм. Далі групі армій Макензена просунути не вдалося [28, с. 256–257].

На лівому фланзі армійська група Войрша змогла прорвати російську оборону. Правобережні частини 4-ї армії відійшли до Вісли, вночі 22 липня переправившись на правий берег та утримуючи передмостову позицію біля фортеці Івангород. Перегрупувавшись, німці 29 липня форсували Віслу в п'яти місцях на північ від Івангорода, завдаючи удару на стик 2-ї і 4-ї армій. Хоча росіянам вдалося на певний час затримати натиск противника, на початку серпня довелося відходити від Вісли, підірвавши фортецю Івангород. Цісарська-і-королівська 1-а армія наступала на стику російських 13-ї і 8-ї армій в напрямку на Володимир-Волинський. Їй вдалося форсувати Західний Буг, однак генерал фон Конрад наказав призупинити подальше просування, оскільки її ціллю були демонстративні дії [28, с. 257].

У зв'язку з німецьким ударом з боку Нарева Ставка прийняла рішення про відведення своїх військ на лінії Ломжа, Острів, Опалін, потім – на Осовець, Влодава. Відхід відбувався поступово під прикриттям ар'єргардів. 26 серпня росіяни евакуювали Брест-Литовськ. Зайняттям цього міста закінчилась Бузька операція групи армій Макензена. Стратегічної мети – оточення значної частини російських сил над Віслою Центральним державам досягти не вдалось [28, с. 257].

Таким чином, наступ у межиріччі Вісли і Бугу розвивався заповільно. У зв'язку з ударом з боку Нарева російське командування прийняло рішення про відведення своїх армій на більш вигідні рубежі. Відхід відбувався поступово під прикриттям ар'єргардів. Унаслідок проведеної Бузької операції групі армій Макензена не вдалося оточити основне угруповання Російської імператорської армії в Царстві Польському.

3.2. Операції на північному крилі Східного фронту в травні–серпні 1915 р.

Власне, німецький наступ на Сході розпочався 27 квітня 1915 року з операції на північному крилі фронту. Згідно з директивою Головнокомандувача Східним фронтом, головною метою операції було сковування російських військ на межі Східної Пруссії і Литви. Балтійська ескадра німецького флоту мала провести демонстрацію біля Лібави. Ударною силою виступала група Лауенштайна, що складалася з трьох піхотних та трьох кавалерійських дивізій. Завданням операції було оволодіння залізничним вузлом Шавлі [40, с. 109].

Сковування російської 10-ї армії не досягло значного успіху та скоро вилилося в самостійну операцію. Просування німецьких військ ускладнювалося поганими дорогами, болотистою місцевістю та зруйнованими мостами. До того ж, Ставка розглядала німецьку операцію в районі Шавлі в якості відволікаючого маневру. Великий князь Микола Миколайович наприкінці квітня писав царю, що поява німецьких військ у Галичині викликає набагато більше занепокоєння. Операція в районі Шавлі характеризувалася боями між німецькими та російськими кавалерійськими частинами. Німецька Балтійська ескадра відіграла свою роль, вийшовши 28 квітня з Мемеля на Лібаву. Оскільки російські війська тепер відступали на сильну позицію, що прикривала напрямок на Шавлі, група Лауенштайна отримала додаткове завдання наступати на Лібаву. Хоча в цьому латвійському місті не було російських військово-морських сил, її захоплення забезпечило б Балтійській ескадрі передову базу для стримування набагато більшого російського Балтійського флоту, що базувався на Петроград і Кронштадт [39, с. 100].

Відсутність лінійної оборони дозволяла широко маневрувати кавалерійськими частинами. Наступ на Лібаву мала забезпечувати 3-я кавалерійська бригада, посилена двома батальйонами ландштурму, чотирма гарматами та кількома мінометами. Кавалерійські дивізії мали відправити загони для переривання російського залізничного сполучення між Шавлями та

узбережжям Балтійського моря. Військово-морський флот також мав відіграти свою роль, атакуючи берегову оборону [39, с. 100].

Німецький наступ розпочався 5 травня. Повітряна розвідка повідомляла, що росіяни відходять із Лібави. Німецька 3-я кавалерійська бригада генерал-лейтенанта Гюнтера фон Папріца зустріла лише незначний опір. До вечора 7 травня німці взяли Лібаву [40, с. 115].

Операція німецької кавалерії проти російських залізничних комунікацій, яка розпочалася до наступу на Лібаву, мала обмежений успіх. Із 29 квітня Баварська кавалерійська дивізія протягом двох тижнів проводила рейди в російському тилу в районі Шавлі. Дивізії ненадовго вдалося зайняти Мітаву, але з прибуттям російських підкріплень вона відступила за р. Дубісса. Німцям в окремих випадках вдавалося підривати залізничні колії та перерізати телеграфні дроти, однак дуже часто вони стикалися з опором російських піхотинців, кавалеристів чи козаків [39, с. 101].

Дуже швидко Шавельська операція переросла з відволікаючого маневру у самостійну операцію. Головнокомандувач Східним фронтом вирішив підсилити групу Лауенштайна I резервними корпусом. Просування було повільним, оскільки ударне угруповання мало подолати болотисту лісисту місцевість, погані дороги та спротив російських частин, які часто переходили в контратаки. До середини травня наступ досяг лінії р. Віндава, р. Дубісса. 18 травня Гінденбург повідомив Фалькенгайна, що нинішня ситуація в Литві вимагає утримання рубежу р. Віндава, прикриття Лібави і району р. Дубісса допоки захоплені території не будуть достатньо укріплені і організовані. Після напружених боїв кавалерійські дивізії потребували відпочинку, особливо для коней, та перегрупування [40, с. 120].

Після двох тижнів боїв обидві сторони перегрупувалися. Росіяни змогли перекинути у стратегічно важливий Риго-Шавельський район частини своїх 10-ї, 12-ї та 1-ї армій. Із прибуттям I резервного корпусу постало питання організації командування і 26 травня була створена Німанська армія під командуванням генерала піхоти Отто фон Белова, який раніше командував 8-ю армією. Німецьке

Верховне військо командування вважало Лібаву стратегічно важливою з огляду на майбутні операції в напрямку Риги. Гінденбург, як і Фалькенгайн були стурбовані можливим російським контрнаступом з метою відбиття Лібави, з огляду на перекидання штабу російської 5-ї армії Плеве з Польщі до Литви. Сили, що раніше належали 5-й армії, були включені до складу 2-ї армії [39, с. 101–102].

Щоби запобігти можливому наступу росіян, Гінденбург і Людендорф вирішили розпочати обмежений наступ по всьому фронту. Німанська і 10-а армії мали наступати з метою захоплення Шавлі, водночас створюючи можливості для захоплення Ковно. 8-а армія й армійська група Гальвіца мали сковувати російські сили в своїй смузі відповідальності. 9-а армія принца Леопольда Баварського мала вести наступ на Варшаву. Людендорф вважав, що можна досягти значних результатів, направивши кілька дивізій на північ від р. Німан .

Відповідно до директиви Головнокомандувача Східним фронтом армійська група Гальвіца перейшла в наступ, однак безрезультатно. Схожий досвід мали війська німецьких 8-ї і 10-ї армій. Німецька Німанська і російська 5-а армії вели бої з перемінним успіхом. До 20 червня німецький наступ зупинився. Прагнучи утримати Лібаву, Головнокомандувач Східним фронтом перекинув туди 3-ю і 41-у піхотні дивізії. Гінденбург повідомив Фалькенгайну, що подальші операції на північному крилі фронту не зможуть бути проведені до початку липня. Росіяни сконцентрувалися на підготовці оборони Риги. Наприкінці червня на литовському фронті настало затишшя [39, с. 103].

Наревська операція 12-ї армії генерала Гальвіца, яка тривала з 13 липня по 2 серпня, також не принесла німцям стратегічного успіху. Генерал Гальвіц вирішив головний удар завдати центром своєї армії в напрямку на Пржасниш. Завдання правого флангу полягало в спостереженні за фортецею Новогеоргієвськ, а лівого – в підтриманні зв'язку з правим флангом 8-ї армії [40, с. 281]. На ділянці прориву оборонялись російські 11-а і 2-а Сибірська піхотні дивізії. 1-а Сибірська дивізія перебувала в армійському резерві [28, с. 258].

О 5:30 13 липня німці розпочали артилерійський обстріл російських позицій. Протягом чотирьох–п’яти годин вони вели інтенсивну артилерійську підготовку. Після неї послідували мінометні залпи, лише потім в атаку піднялася німецька піхота. Попри перевагу в силах і засобах, боротьба за першу лінію оборони тривала майже весь день [40, с. 285–286]. Лише ввечері німцям вдалося підійти до другої лінії оборони. У ніч на 14 липня війська російської 1-ї армії відійшли на тилловий рубіж оборони. Підготовка атаки цього рубежу зайняла в німців увесь день 14 липня; наступного дня наступ відновився. Десять німецьких дивізій атакували 4,5 дивізії 1-ї армії. Головнокомандувач Північно-Західним фронтом направив Літвінову підкріплення з 2-ї і 4-ї армій та гарнізону фортеці Новогеоргієвськ. Завдяки підкріпленням росіянам вдалося втриматися на передмостових укріпленнях міст Ружани, Пултуськ, Сероцьк. Після невдалої спроби форсування Нарєва Гальвіц вирішив 18 липня припинити наступ. За шість днів Пржасниської битви армії Гальвіца вдалося просунути на 25–30 км [28, с. 258–259].

Обмежений успіх 12-ї армії непокоїв вище військове керівництво Німеччини. Воно наполягало на продовженні наступу через Нарєв на південь назустріч групі армій Макензена. Гінденбург віддав наказ 8-й і 12-й арміям в найкоротші терміни завершити підготовку і відновити операцію. Генерал Гальвіц вирішив спрямувати значні сили проти російських плацдармів біля Ружани і Пултуськ і під їх прикриттям форсувати Нарєв біля Ружани, використовуючи лісисту місцевість в долині річки [21, с. 120]. У результаті відновлення наступу на 140-кілометровому фронті протягом 11 днів, із 23 липня до 2 серпня, тривала Нарєвська битва [28, с. 259–260].

У ніч на 23 липня німці атакували передмостову позицію біля Ружани. У результаті раптовості росіяни змушені були відійти на другу лінію оборони. Три німецькі дивізії мали проти себе півтори російських. Німці змогла переправитися через річку нижче від Ружани, створивши загрозу російському Ружанському плацдарму. Росіяни змушені були відійти з міста на лівий берег. Між Ружанами і Пултуськом німці без значних зусиль змогли перейти Нарєв [40, с. 311–312].

Вранці 23 липня німецькі частини атакували пултуський плацдарм. Битва за передмостові позиції тривала два дні, допоки росіяни не почали зніматися з позицій та поступово відходити частково на лівий берег Нарева, частково на сероцьку передмостову позицію [28, с. 258–259].

Спроби переправитися біля Пултуська були для німців марними і росіяни мали змогу прикрити цей напрямок двома корпусами. Успішне форсування ж Нарева біля Ружан відкривало дорогу на Седльце, внаслідок чого 12-а армія могла вийти на шляхи відходу російської 2-ї армії. Проте ситуація ускладнювалася для німців лісистю болотистою місцевістю та наявністю в районі Нарева сильних укріплень – фортець Івангород, Осовець, Новогеоргієвськ [28, с. 260].

Обмежений характер мала і Риго-Шавельська операція. Станом на 14 липня Німанська армія мала в своєму складі шість піхотних і п'ять кавалерійських дивізій, дві піхотні і дві кавалерійські бригади, два окремі загони. Сили армії були зведені в дві групи: північну групу Лауенштайна і південну Ріхтгофена. Німанська армія мала наступати на Мітава, Поневеж з наступним ударом в обхід Ковна з півночі на Вільно. Потенційний вихід у зазначений район відкривав німцям стратегічний напрямок на Ригу, звідки відкривалась дорога до столиці Російської імперії Петрограду [28, с. 260–261].

Росіяни стояли в обороні, прикриваючи напрямки на Мітава, Двінськ, Ковно. Особлива увага приділялася утриманню району Шавлі, який, завдяки своєму центральному розташуванню, прикривав усі вищезгадані напрямки. [28, с. 260].

О 8:00 14 липня генерал Отто фон Белов розпочав наступ, форсувавши р. Віндава силами лівого крила своєї армії в напрямку на Мітаву. Німці, маючи подвійну перевагу над противником, просувалися вперед. Поступово відходило праве крило російської 5-ї армії. Німці хотіли оточити основні сили армії Плеве в районі Шавлі, де й розгорілися основні бої. Частинам лівого крила Німанської армії було наказано, виставивши заслон проти Мітава, завдати удару в південно-

східному напрямку, а праве крило мало вдарити на північний-схід. Кільце оточення мало зімкнутися в районі на схід від Шадов [28, с. 261].

Зранку 21 липня німці розпочали свій маневр. Плеве, зрозумівши задум противника, видав наказ про відступ. Росіяни традиційно відходили з позиції на позицію. 21 липня німці зайняли Шавлі, 25 липня був взятий Поневеж. На цьому 12-денна битва під Шавлями добігла свого кінця [39, с. 119–120].

Після взяття Поневежа німці вийшла на стик російських 5-ї і 10-ї армій. Виникла загроза прориву в напрямку на Вільно. Одночасно під загрозою перебував ризький напрямок. На посилення 5-ї армії направлялися дві піхотні й одна кавалерійська дивізії. У район Риги була перекинута російська 12-а армія. 20 серпня німцям вдалося взяти Мітаву, однак подальше просування було зупинене російськими військами [28, с. 262].

3.3. Стабілізація Східного фронту восени 1915 р.

Попри катастрофу, яка спіткала Російську імператорську армію в 1915 році, царські війська не були розбиті, а Російська імперія не капітулювала. Начальник німецького Генерального штабу генерал Ерїх фон Фалькенгайн змушений був визнати, що літні операції на Східному фронті не досягли своєї стратегічної мети. Погоджувався з ним і Головнокомандувач Східним фронтом генерал Пауль фон Гінденбург. На його думку, «операція на сході, попри прекрасне проведення удару на Нареві, не призвела до розгрому противника. Росіяни, як і слід було очікувати, вирвалися із кліщів і зуміли досягти фронтального відходу в бажаному для них напрямку» [19, с. 120].

Наприкінці літа – на початку осені німецьке Верховне військово командування було переконане, що фаза активних бойових дій проти Російської імператорської армії добігає кінця. Фактично кампанія на Сході вважалась закінченою. Безумовно, звільнення більшої частини Галичини позитивно вплинуло на становище Дуалістичної монархії, проте плани оточення і розгрому російських армій не справилися. Починаючи з серпня, німецьке командування переключає фокус уваги на Західний фронт, надаючи ініціативу ведення бойових

дій на Східному Австро-Угорщині. Фалькенгайн вважав, що відчутної поразки противнику «можна було би завдати [...] тепер лише тим, що група Макензена відтісняла його сильними ударами на північ по обидва боки Брест-Литовська, у той час як 12-а армія, направляючись через Бельськ, старалась би вдарити у фланг і тил витіснених частин. Час для пересування великих з'єднань [...] був упущений» [19, с. 120].

Головнокомандувач Східним фронтом дотримувався іншої думки і з приводу цього відбувався поживлений обмін думками щодо характеру подальших дій проти росіян. 13 серпня Гінденбург писав Фалькенгайну, що росіяни після відходу з Польщі отримали можливість зосереджуватися, де їм завгодно, і направляти значні сили проти лівого крила німецького Східного фронту, яке загрожувало їхнім комунікаціям. Єдиним способом зірвати наміри російського командування він вважав проведення нової великої операції. Рішучий удар, на його думку, був можливий лише з боку Ковно, де в росіян була найслабша ділянка фронту. Відповідно, Гінденбург просив про посилення свого лівого крила [19, с. 121].

Фалькенгайн погодився на прохання Гінденбурга і 28 серпня командуванню Східного фронту були відправлені директиви, в яких було вказано провести операції в районі Німана, аби завдати росіянам якомога більше втрат. Головнокомандувачу Східним фронтом представлялось вирішити який тип оборони провадити та якою буде кінцева ціль наступу. Важливо було лише, аби в підсумку оборона зайнятих рубежів велася якнайменшою кількістю сил [40, с. 534].

16 серпня у Волковиську Верховний Головнокомандувач провів засідання Ставки та Північно-Західного фронту [28, с. 264]. На засіданні були прийняті рішення щодо подальших дій, які були виражені в доповіді великого князя Миколи Миколайовича на ім'я царя і в директиві Ставки №3274 від 17 серпня за новим стилем. Загальне положення на Північно-Західному фронті, розміри його смуги відповідальності, складність його завдань та наявність в його складі значного числа військових з'єднань спричиняли необхідність поділу його на два

нові фронти – Північний і Західний з безпосереднім підпорядкуванням кожного з них Верховному Головнокомандувачу. З огляду на наявність в складі Північно-Західного фронту восьми армій, така міра великого князя полегшувала управління військами. Головнокомандувачем арміями Північного фронту було назначено М.В. Рузького, який до того командував 6-ю армією. Командування Західним фронтом брав на себе М.В. Алексєєв [27 с. 98–99].

Головним завданням Північного фронту було прикриття шляхів до Петрограду зі Східної Пруссії і зі сторони Балтійського моря. Армії фронту мали міцно утримувати район середньої течії Німану, прикривати шляхи підходу до району Вільно, Двінськ, зберігати за собою нижню течію р. Двіна від Двінська до Риги. Крім того, армії генерала Рузького мали намагатися відкинути німців якомога далі на захід. Західний фронт мав прикривати шляхи підходу на Москву, утримувати за собою район Гродно, Білосток, прикривати шляхи по правому березі Бугу в районі Брест, Кобрин, Пінськ, Лунінець [27, с. 99].

Внаслідок палацових інтриг з поста Верховного Головнокомандувача був знятий великий князь Микола Миколайович. Його функції перейняв на себе особисто цар Микола II. Начальником Генерального штабу став М.В. Алексєєв, якого на посаді Головнокомандувача Західним фронтом замінив А.Є. Евєрт. Практично управляти військами став генерал Алексєєв [27, с. 105].

Обидві сторони скористалися затишшям в операціях, щоб поповнити запаси боєприпасів та відновити свої сили. Командувач російською 8-ю армією гостро усвідомлював загрозу своєму північному крилу та прагнув відвести його на більш вигідні позиції. Зрештою, 27 серпня генерал Іванов дав дозвіл на відведення сил армії [27, с. 105–106]. Австро-угорський наступ розпочався, коли частини Брусилова вже відступали. Війська ерцгерцога Йосипа наткнулися лише на ар'єргарди противника і змогли просунути до р. Стир. До початку вересня цісарські-і-королівські 4-а та 1-а армії взяли Гродно та Луцьк і захопили плацдарми на р. Стир. Німецька Південна армія разом з австро-угорською 7-ю армією Пфланцер-Балтіна просунулися до р. Серет [39, с. 137].

Своєчасний відступ армій Південно-Західного фронту дозволив їм зайняти більш вигідні рубежі оборони. 8-а армія могла закріпитися на позиціях на правому березі р. Стир, маючи на своєму правому фланзі Поліські болота. Наступ австро-угорських сил втрачав темп.

Внаслідок просування цісарської-і-королівської 4-ї армії в напрямку Рівне утворився значний розрив близько 100 км між нею та сусідньою Бузькою армією. Генерал фон Конрад хотів закрити цей розрив, тому попросив у генерала Фалькенгайна про підкріплення. Начальник німецького Генерального штабу спрямував туди австро-угорську 11-у кавалерійську військову дивізію з кавалерійського корпусу Гайдебрека. У цей самий час ініціативу перехопили росіяни. 6 вересня Південно-Західний фронт своїми 9-ю та 11-ю арміями перейшов у контрнаступ, б'ючи в стик між австро-угорською 7-ю армією та німецькою Південною армією. Наступного дня російський XXII армійський корпус зумів відкинути корпус Гофмана зі складу Південної армії з позиції на р. Серет. Успіхи росіян чітко показали командуванню союзників, що літня кампанія остаточно видихлась і потрібно переходити до оборони [39, с. 137–138].

Російський наступ продовжувався протягом наступних кількох днів і до 9 вересня поставив Південну та 7-у армії в скрутне становище. Спроби 2-ї армії Бем-Ермоллі полегшити ситуацію ударом на півдні зазнали невдачі через затятий спротив російської 11-ї армії. 9-а армія Лечицького та 11-а армія Щербачова продовжували наступати, намагаючись збільшити розрив між німецькою Південною армією та австро-угорською 7-ю армією [39, с. 138].

Складна ситуація на південному крилі Східного фронту вимагала наради начальників генеральних штабів. Вранці 14 вересня Фалькенгайн прибув до Тешена та зустрівся з Конрадом. Начальник німецького Генерального штабу запропонував відступити до р. Золота Липа та погодився перекинути під Тернопіль австро-угорський XVII корпус, який призначався був для операції проти Сербії. Зрештою, прибуття XVII корпусу, відступ на більш вигідні позиції та обмежена ціль армій Південно-Західного фронту дозволили австро-німецьким військам стабілізувати ситуацію. 16 вересня генерал Іванов наказав припинити

наступ та перегрупувати війська армій під прикриттям кавалерійських авангардів [27, с. 127].

Як тільки криза на Тернопільському напрямку почала вщухати, Брусилов 16 вересня перейшов у наступ проти австро-угорської 4-ї армії. Через кілька днів «Залізна дивізія» Денікіна звільнила Луцьк [39, с. 138].

Успішний контрнаступ російської 8-ї армії спричинив нові суперечності між генералами Конрадом та Фалькенгайном. Оскільки 4-а та 1-а армія втрачали особовий та матеріальний склад, Конрад знову мусив звертатися до Фалькенгайна за допомогою. Він також хотів, аби Бузька армія перейшла в наступ, послабивши тиск на 4-у армію. На підтримку союзника Фалькенгайн направив дві піхотні дивізії зі складу армії Лінзінгена та 5-у кавалерійську дивізію з кавалерійського корпусу Гайдебрека [38, с. 141].

Фалькенгайн наполягав на перегрупованні військ. У вересні генерал-фельдмаршал Август фон Макензен залишив Східноєвропейський театр бойових дій, відправившись на Балкани, що створило лакуну у командуванні арміями на Східному фронті. Ще 8 вересня Начальник німецького Генерального штабу писав Лінзінгену про перспективу створення групи армій на чолі з останнім. Наступ Брусилова на Луцьк ясно показав недоліки в організації управління союзними військами. 18 вересня Вище військове командування, за згодою австро-угорців, сформувало групу армій Лінзінгена, що складалася з німецької Бузької, цісарських-і-королівських 1-ї і 4-ї армій. Фалькенгайн навіть запропонував Лінзінгену безпосередньо керувати 4-ю армією, фактично замінивши ерцгерцога Йосипа, однак генерал Конрад категорично відкинув цю ідею [39, с. 138].

З огляду на прибуття німецьких підкріплень на Волинь, Головнокомандувач Південно-Західним фронтом наказав Брусилову евакуювати Луцьк, відступивши до своєї початкової лінії на р. Стир. Згідно з планом Іванова, як тільки противник вийде на Стир, російські VIII, XII та частина XXXIX армійських корпусів мали скувати цісарську-і-королівську 4-у армію. XXX армійський корпус та переважна частина XXXIX корпусу, що знаходилися

в лісах біля Колки, мали атакувати лівий фланг групи армій Лінзінгена [39, с. 139].

План Іванова був складний, а текст наказу довелося довго розшифровувати – у результаті росіянам довелося відходити вдень, а не вночі, як планувалося спочатку. Австро-німецькі війська швидко виявили відступ і почали переслідувати противника. Удар із району Колки не реалізувався й Луцьк знову опинився в руках австро-угорців [39, с. 139]. У Білорусі 16 вересня Бузька армія захопила Пінськ, відкинувши росіян за р. Ясельда й Огінський канал [38, с. 141]. Крамон повідомив Фалькенгайна, що в результаті наступу австро-угорці втратили 200 тис. солдатів [39, с. 139].

На північному крилі Східного фронту поки німецькі 8-а та 12-а армії форсували Німан та закріплювалися на його правому березі, 10-а армія мала наступати на Вільно. Прагнучи сформувати потужне ударне угруповання, генерал фон Гінденбург намагався затримати X армійський корпус, який мав бути перекинутий на Західний фронт. На вістрі наступу 10-ї армії був VI кавалерійський корпус під командуванням генерал-лейтенанта Отто фон Гарньє в складі трьох кавалерійських дивізій, завданням якого було перерізати залізницю у Сморгоні та блокувати відступ росіян на схід. Таким чином, росіяни були б взяті в оточення в районі річок Німан, Вілія, Березіна. Комадувач 10-ю армією генерал-полковник Айхгорн розраховував оточити до чотирьох російських корпусів [39, с. 139].

Основні зусилля 10-ї армії мали бути сконцентровані на лівому фланзі 10-ї армії. Для цього було створено ударну групу Літцмана в складі I і XXI армійських, III і XXXX резервних та VI кавалерійського корпусів. Сусідня Німанська армія мала наступати на рубіж р. Двіна в напрямку Фрідріхштадт, Двінськ [39, с. 139].

28 серпня Німанська армія розпочала наступ у напрямку Двіни. Генерал фон Белов наказав I кавалерійському корпусу генерал-майора Манфреда барона фон Ріхтгофена захопити Фрідріхштадт. Однак зусилля кінноти зазнали невдачі, оскільки російські позиції були набагато сильніше укріплені, ніж очікувалося, а

кавалеристам бракувало артилерійської підтримки. Генерал фон Ріхтгофен наказав припинити наступ до прибуття артилерії. 3 вересня з другої спроби Фрідріхштадт був взятий. Далі Німанська армія продовжила наступ проти російської 12-ї армії вздовж Двіни до Двінська, де фронт остаточно стабілізувався [39, с. 141].

9 вересня група Літцмана розпочала наступ на Вільно на фронті шириною близько 20 км. VI кавалерійський корпус прорвавшись крізь російську оборону, повернув на південний схід на Сморгонь. У Головнокомандувача Східним фронтом з'явилася надія на оточення російських сил під Вільном. Проте російські війська міцно утримували лінію оборони протягом дня, а ввечері почали відступати. Генерал Гінденбург хотів, аби XXI корпус своїм наступом зупинив російські війська, запобігши їхньому відходу на схід. Корпус Гарньє, хоча й просувався до Сморгоні, невдовзі стикнувся з російськими кавалерійськими та козацькими частинами. Як наслідок, із трьох дивізій Гарньє лише одна кавалерійська дивізія гіпотетично могла блокувати відступ російської 10-ї армії. Гінденбург наказав Баварській кавалерійській дивізії зі складу Німанської армії прибути на допомогу корпусу Гарньє, проте баварці прибули запізно, щоби завадити відступу росіян [39, с. 141–142].

У відповідь на німецький наступ Головнокомандувач Північним фронтом створив 2-у армію в складі чотирьох армійських корпусів та спрямував її для забезпечення відступу 10-ї армії. Ар'єргарди російських V армійського, V і II Кавказьких корпусів значно уповільнили наступ групи Літцмана. 18 вересня новостворена 2-а армія досягла району Сморгоні, і наступ німецьких сил майже припинився. Росіяни почали завдавати контрударів по військах противника. 20 вересня 2-а армія відбила Сморгонь, відкривши 10-й армії шлях на схід. 22 вересня передові загони групи Літцмана ввійшли в контакт з частинами корпусу Гарньє. Виснажені боями кавалеристи тепер могли повернутися на тили для відновлення. Хоча німецьке командування намагалося наприкінці вересня відновити наступ, це йому не вдалося [39, с. 142–143].

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

4.1. Methodика опису бойових дій при дослідженні військової історії

Фах військового історика включає в себе опис військової історії певної держави чи народу і їх війська, історії окремих родів військ, військових об'єднань, з'єднань, частин чи підрозділів, біографії видатних полководців, офіцерів чи простих солдатів, окремі сцени бойових дій.

Кожна кампанія має свій ряд окремих операцій за певний проміжок часу. Полкова історія описує бойові дії та долю окремо взятого полку або з моменту заснування до сучасності, або під час війни. Такий жанр військово-історичної літератури поєднує в собі офіційні документальні дані, спогади бійців, дозволяючи представити читачеві максимально цілісну картину подій. Військові біографії зображують в хронологічному порядку участь певного генерала чи офіцера в бойових діях, на додаток до вичерпного списку особливих подій в житті особистості. Опис окремих боїв містить у собі зображення діяльності солдатів різних рангів. Такий підхід до історії проливає світло на важливі деталі бою, слугує для наочності при вивченні взаємозв'язків між різними родами військ. Розвиток у студентів критичного мислення, яке опирається на солідну джерельну базу, є пріоритетною метою викладача.

Методологія опису бойових дій включає в себе визначення теми, оцінку історичних джерел, загальний огляд операції чи кампанії, їх опис та відповідні висновки. Спершу потрібно визначитися з темою дослідження. Далі студенту потрібно зібрати всю необхідну інформацію, структурувати та аналізувати її. Насамкінець потрібно записати зроблені висновки.

Вивчення військової історії, як і самі військові дії, потребує чітко поставленої мети. Студенту потрібно задатися питаннями де й коли відбувалась операція, ким були протиборчі сторони. Потрібно ретельно підбирати джерела для дослідження. Для успішного опису операції потрібно показати командну

структуру війська, ким і коли віддавалися накази, які сили перебували в підпорядкуванні командирів, чи мали вони свободу дій. Хоча дослідник повинен робити основну ставку на аналіз військових документів, на підготовчому етапі йому не варто нехтувати загальною історичною літературою з теми, оскільки вона дозволяє отримати цілісне враження про стратегічну обстановку на полі бою. Статті з професійних військових видань та історичних журналів можуть бути цінними джерелами інформації. У цифрову епоху потрібно моніторити мережу Інтернет на наявність оцифрованих архівних документів.

Зібравши необхідний матеріал, студент має визначити, яку інформацію може надати йому історичне джерело і чи стосується воно напряду обраної теми. Потрібно з'ясувати упередженість автора документу: якою мірою він суб'єктивний чи об'єктивний у своєму звіті, донесенні, журналі бойових дій тощо. Потрібно визначити чи впливає упередженість автора на цінність джерела. Скажімо, санітарні донесення німецької 11-ї армії під час Горлицького прориву показують невеликий рівень безповоротних втрат, однак зовсім інше говорять іменні списки загиблих і зниклих безвісти.

Далі досліднику треба зрозуміти стратегічну і оперативну обстановку напередодні операції, перш ніж починати аналізувати її. Рівень деталізації в цій частині аналізу залежить від мети дослідження та аудиторії, для якої воно призначене, однак якщо причини війни та супротивники добре відомі, немає сенсу вдаватися до значних деталей. Насамперед потрібно визначити війну, під час якої відбувається операція чи битва, включно з часовими рамками та географічним районом. Мають бути визначені воєнні цілі головних супротивників. Має бути короткий опис кампанії, частиною якої була операція, якщо така була. Дослідник повинен прояснити, які події призвели до того, що операція відбувалася в певному місці за участі певних військових частин.

Необхідно вивчити район операції. Якою була погода і як вона вплинула на хід бойових дій? Як рельєф місцевості впливав на проведення операції – ключові пункти спостереження, шляхи підходу до зазначеного району й комунікації, природні перешкоди тощо.

Потрібно приділити увагу вивченню протиборчих сторін. Яким був розмір та склад військ, їхня організація, основні військові об'єднання, з'єднання, залучені до операції? Які були технології на полі бою і чи мала одна сторона перевагу над іншою? Потрібно вивчити вплив логістики на ведення операції, чи була одна зі сторін краще оснащена чи ні. Визначте розвідувальні спроможності супротивників, оскільки прийняття рішень ґрунтується на наявній розвідувальній інформації. Студенту необхідно проаналізувати доктрину супротивників та з'ясувати рівень їх підготовки та взаємодію родів військ. Зверніть увагу на стан та моральний дух протиборчих сторін. Нарешті, потрібно перейти до формулювання завдання операції та знаходження військ.

Наступним етапом є опис операції. Важливо проводити його в хронологічному порядку за обраними військовими частинами. Якщо для цілісного дослідження бою чи битви доведеться знехтувати хронологічним викладом бойових дій, це варто зробити для представлення логічно завершеної думки. Перед дослідником лежить завдання описати початковий етап операції: чи здобула одна сторона перевагу над іншою, чи вдалося прорвати тактичну оборону супротивника. Важливо встановити хронологію та ключові точки битви. Студент має показати, хто виграв битву, чи мала вона коротко-, довгострокові наслідки і якими вони були.

Насамкінець перед дослідником постає завдання оцінки результатів операції. На цьому етапі студент має показати висновки й представити логічно завершений аналіз бойових дій. Варто встановити причинно-наслідкові зв'язки і суттєві елементи перемоги чи поразки. Які уроки можна вивести з цієї операції, битви чи кампанії? Висновки, отримані в результаті дослідження, повинні виходити за рамки часу, місця та доктрини.

Таким чином, правильний опис бойових дій відіграє важливу роль у правильному розумінні певної військової кампанії, операції чи окремого бою. Викладачу важливо послідовно представити перед студентами стратегічну ситуацію, причини тих чи інших рішень тощо. Крім того, запорукою

послідовного опису бойових дій студентом є систематичний підхід викладача до пояснення теми.

4.2. Використання історичних карт при вивченні військової історії

Важливим фактором у запам'ятовуванні студентами географічних особливостей місцевості є правильний виклад навчального матеріалу. Викладач повинен вміти правильно словесно окреслити історичний простір. При першому ознайомленні з районом бойових дій важливо навчити студента мислити схематично. На генеральній чи топографічній карті одночасно знаходиться велика кількість географічних об'єктів, тому на перших порах викладачеві доцільно використовувати карти-схеми. Особливу увагу потрібно звернути на створення схем крейдою на дошці – це достатньо простий процес, який показує студентам історичну карту в основних її характеристиках та динаміці одночасно. Невід'ємною частиною формування просторової компетентності студентів повинно бути їх вміння самостійно відтворювати карту по пам'яті на чистому аркуші паперу чи дошці.

Під час переходу від однієї карти до іншої необхідно забезпечити послідовність викладання матеріалу. Якщо на картах позначені різні регіони, то спершу визначаються просторові взаємовідносини між ними, потім виділяються часові співвідношення – синхронність чи асинхронність зображуваних подій. До прикладу, для розуміння перебігу Горлицького прориву на тактичному рівні, потрібно користуватися різними листами Спеціальної карти Австро-Угорської монархії масштабу 1:75000, а для розуміння ходу операції на оперативному рівні можна послуговуватися картами-схемами офіційних німецької чи австрійської історичних видань, присвячених Першій світовій війні.

Важливу роль у вивченні історії відіграють також різні цифрові платформи. Використання сервісу Google Earth при вивченні військової історії дозволяє поєднувати теоретичні знання із одночасною візуалізацією географічних особливостей заданої місцевості. На відміну від історичної карти чи схеми, Google Earth дозволяє досліднику вивчити топографію певного регіону

у тривимірному просторі. За допомогою тривимірного зображення простору можна детально вивчити особливості ведення бойових дій та їх логіку. Сервіс Google Earth дає змогу користувачеві ознайомитися з особливостями рельєфу місцевості, її клімату, рослинності, типу ґрунтів.

За допомогою проєктів, створених на цьому сервісі, можна краще прослідкувати динаміку бойових дій. Традиційні історичні карти та схеми пропонують розглядати динаміку бойових дій за допомогою різноманітних умовних позначень, нанесених усі відразу. Позначення багатьох об'єктів на історичній карті робить її детальною, однак часто дуже громіздкою. Водночас необхідність зменшити масштаб історичної карти та кількість позначених на ній об'єктів задля схематичного розуміння розвитку подій розуміння призводить до необхідності створення історичної схеми. Google Earth дозволяє дослідникові за необхідності змінювати масштаб своєї електронної мапи, а також показувати динаміку історичних процесів за допомогою групування умовних позначень за папками й можливості за потреби робити їх видимими чи невидимими.

Google Earth дозволяє накладати історичні карти на сучасні знімки, що допомагає порівнювати минуле й теперішнє розташування об'єктів. Особливо значущою така функція сервісу виявляється при нанесенні на електронну мапу ліній фронтів, кордонів держав і їхніх адміністративних одиниць, русел річок тощо.

Серед переваг використання в освітньому процесі сервісу Google Earth можна назвати інтерактивність, залучення студентів до створення контенту та мультимедійний підхід. До недоліків Google Earth можна віднести відсутність можливості ставити питання або функціональності для виконання складних просторових операцій.

Використання Google Earth з боку студента під час вивчення військової історії дає змогу поєднати в собі елементи традиційної історичної карти та контурної карти. За допомогою цього інструменту учні можуть простежити головні театри бойових дій, лінії фронтів, а також розташування фортів, польових укріплень, траншей.

Таким чином, використання сервісу Google Earth сприяє розвитку компетентностей студента, допомагає краще усвідомити масштаб конфлікту, робить вивчення військової історії інтерактивним та більш динамічним, порівняно з традиційними історичними картами та схемами.

Серед цифрових платформ, здатних допомогти при вивченні військової історії можна назвати Youtube. Однак по-перше слід зауважити, що історичні YouTube-канали – це особисті онлайн-сторінки, організаторський простір членів цієї соціальної мережі, що створюються професійними істориками або істориками-аматорами з метою надати цільовій аудиторії історичний контент для перегляду. По-друге, при виборі історичних каналів варто звертати увагу на сумісність викладеного відеоматеріалу вимогам навчального процесу; досвід автора курсової роботи говорить про те, що іноді деякі історичні канали можуть пропагувати мову ненависті, використовувати нецензурну лексику тощо, тому педагогу потрібно звертати увагу на такі речі. По-третє, використання картографічного матеріалу історичного YouTube-каналу дозволяє більш наглядно, ніж звичайна настінна карта або історичний атлас показати динаміку процесів, які відбувалися протягом історичного розвитку суспільств, держав тощо; застосування анімації, використання вставок із цитатами і т.д. допомагає краще закріпити навчальний матеріал.

YouTube – це не лише платформа, де звичайні люди діляться, завантажують чи коментують відео, вчителі також можуть практично та ефективно використовувати її, щоби їхні учні могли отримати більше переваг у засвоєнні знань. Застосування платформи YouTube може бути досить цікавим елементом уроку історії. Якщо використовувати відеоматеріал соціальної мережі протягом кількох хвилин, це приверне увагу учнів та підвищить їх творчі здібності, розвиток фантазії та уяви, що, в свою чергу, дозволить краще закріпити теоретичний історичний матеріал.

Використання відеороликів YouTube із застосуванням картографічного матеріалу на уроці дозволить учням усвідомити, що процес вивчення історії не є нудним вивченням дат, яке потрібно вчити лише для того, аби збутися уроку, а

знанням, що пояснює взаємозв'язок між теперішнім і минулим, розкриває сутність змін у суспільстві та показує, який відбиток залишили на сучасних людях давноминулі події.

На відміну від роботи з настінною картою, де вчителю доводиться словесно описувати кожну її деталь, при роботі з картографічним матеріалом YouTube-каналів не рекомендується коментувати відеоролик, оскільки це відверне увагу учнів від демонстрованого уривку. Коментар вчителя допустимий лише в разі, коли іде використання картографічного матеріалу у німій кінохроніці або ж матеріал відеоролика подано іноземною мовою. У випадку, якщо відеоматеріал подається іноземною мовою, з якою учні не знайомі, вчителю варто вимкнути звукозапис та показувати лише відео, особисто коментуючи його.

Таким чином, використання контенту історичних YouTube-каналів при формуванні просторової компетенції на уроках історії дозволяє більш повно та наглядно розкрити динаміку історичних процесів, чого, попри всю свою незамінність, не можуть зробити настінна карта чи історичний атлас.

Існують наступні особливості використання YouTube-каналами картографічного матеріалу: 1) історична карта подається як невід'ємна частина розповіді, вона наочно зображує текст, що зачитує диктор. Її особливістю є зображення динаміки процесів за допомогою анімації (тобто її складові рухаються); 2) історична карта виступає схематичною ілюстрацією теоретичного матеріалу, але є самостійною складовою відеоролика. Таке використання історичної карти схоже до її використання на звичайному уроці історії, але, оскільки тривалість відеоролика дуже часто перевищує тривалість шкільного уроку, розповідь автора дозволяє краще розкрити зміст карти.

Відтак, картографічний матеріал відіграє надзвичайно важливу роль при вивченні військової історії. Під час вивчення теми Горлицького прориву доцільно використовувати топографічну карту Австро-Угорщини масштабу 1:75000. Вагоме значення мають також цифрові ресурси, дозволяючи викладачеві за потреби переключатися в 3D-формат.

4.3. Питання військово-історичних ігор та історичної реконструкції при вивченні військової історії

За прикладом реальних штабних ігор студентам можна запропонувати відтворити поле бою на карті. Історичні ігри сприяють покращенню командної роботи серед студентського колективу, критичному мисленню, розумінню особливостей командування військами. Такого роду заняття дозволяють дослідникам військово-історичної тематики краще розуміти та оцінювати рішення, прийняті конкретними людьми в певний історичний момент. Оскільки історія не точна наука і в ній неможливо провести експерименти, на відміну від природничих наук, використання військово-історичних ігор дозволяє певною мірою маніпулювати історією, ставити під сумнів та критично оцінювати загальноприйняті факти, що сприяє покращенню мислення і запам'ятовуванню більших обсягів інформації, адже вона закріплюється через практичні навички.

Штабні ігри зародилися в Пруссії в ХІХ столітті з досить практичною метою – симулювати реальні військові дії і процес прийняття рішень під час війни. Протягом ХХ століття, особливо після Другої світової, в якості популярної розваги виникли також військово-історичні ігри. Відтворення військових кампаній, битв, операцій за допомогою настільних ігор із використанням мініатюрних фігур дозволяло усім охочим краще розуміти історичні події, процес прийняття рішень та взаємодію різних родів військ. Гравці беруть на себе ролі командирів, і, граючи згідно з правилами, імітують пересування військових підрозділів, частин, з'єднань чи об'єднань залежно від масштабу реконструкції. Учасникам доводиться враховувати географію місцевості та особливості своїх військових одиниць, що дає їм краще уявлення про те, з чим доводилося стикатися реальним командирам, і чому вони приймали саме такі рішення. Імітування командування військами на тактичному, оперативному, стратегічному рівнях дозволяє гравцям зрозуміти складність командування багатомільйонними арміями індустріальної епохи. Учасники мають змогу отримати чіткіше уявлення про реальні події, навіть якщо їхні дії не повністю відтворювали історичну реальність.

Розробка історичних ігор повинна ґрунтуватися на чітко визначених навчальних цілях і включати відповідні історичні елементи для забезпечення узгодження між змістом гри та освітніми цілями. Під час створення історичної гри розробнику слід уникати неправильного представлення історичних фактів, оскільки це може призвести до спотворення в студентів уявлення про історію.

Впровадження воєнно-історичних ігор у навчальний процес – складне завдання. Постають питання належної підготовки викладача, розробки освітньої програми та системи оцінювання. Ефективне оцінювання повинно охоплювати не лише обсяг знань студента, але й розвиток навичок, таких як вирішення проблем і робота в команді.

Для впровадження військово-історичних ігор у навчальний процес викладачеві спочатку потрібно поставити перед собою чіткі цілі: підвищення академічної успішності, поглиблення обговорення проблемної теми чи зацікавленість студентів. Важливо вносити зміни до гри: скажімо, після кожної партії студентів можна опитувати усно чи попросити заповнити анкету, де вони могли б висловити свої враження та побажання. На основі цих відгуків викладач може коригувати правила гри. Необхідно доцільно розподіляти академічні години і під час навчального процесу приділяти військово-історичній грі певну частину заняття (це може бути 20 хвилин одного заняття тощо).

Військово-історичні ігри це хороший метод залучення студентів до вивчення історії. Проте відтворення кампаній минулого – складна робота. На історичному факультеті їх доцільно проводити на відповідному гуртку. Повинен бути встановлений точний час зустрічей, натомість конкретна тематика залишається за керівником гуртка і його учасниками. Під військово-історичні ігри можна відводити навіть окрему аудиторію та розставляти там карту з умовними позначеннями, за можливості робити діораму з фігурками з розрахунком на довготривале збереження місця гри, якщо вона не була завершена протягом одного засідання гуртка.

Візуальний дизайн гри відіграє вирішальну роль в успіху навчальних ігор. Високоякісні візуальні матеріали можуть значно підвищити привабливість гри

та залученість студентів. Ігрові фігури можна купувати або друкувати за допомогою 3D-принтера. Останній дозволить учасникам гуртка створювати необхідні елементи військово-історичної гри. Для Східного фронту Першої світової війни сюди входять зокрема артилерія, міномети, бронемашини, польові укріплення. Після надрукування необхідних фігурок студенти матимуть змогу їх розфарбувати, для чого потрібно виділити окремий стіл із фігурками, фарбами та пензлями. Варто зауважити, що окрім набуття історичних знань, такі заняття сприяють укріпленню студентського колективу.

Окремо слід згадати за розвиток комп'ютерних технологій та віртуальної реальності, оскільки такі підходи до вивчення історії дозволяють зануритися в зазначений історичний період та покращують процес запам'ятовування. Поліпшенню результатів навчання сприяє використання онлайн-форумів і спільнот, соціальних мереж, оскільки дає гравцям можливість обмінюватися досвідом.

Історичне мислення дозволяє людям самостійно підходити до вивчення історії та будувати власне уявлення про минуле. Історичне мислення – це творчий процес, обмежений інтерпретацією джерел, доступних досліднику. Один зі способів покращити історичне мислення та здатність ліпше запам'ятовувати й аналізувати дані полягає в застосуванні історичної реконструкції (див. додаток Г). На відміну від воєнно-історичної гри, де учасникам пропонується взяти на себе роль командувачів військових формувань, в історичній реконструкції студент може відчути себе безпосереднім виконавцем на полі битви. Застосування такого підходу до вивчення теми сприяє рефлексії та критичному погляду на минуле, однак важливо наголосити, що історична реконструкція не є історичним джерелом і мусить бути заснована виключно на джерелах. Через необхідність досягти точності історичної реконструкції студенти повинні вміти класифікувати джерела за видами, вміти їх аналізувати та співставляти.

Основним інструментом, який використовується для запам'ятовування історії, є цілісний наратив. Розробка історичного наративу для реконструкції є

непростим завданням як для викладача, так і для студентів. Для якісного відтворення поля битви колективу потрібно проаналізувати насамперед документи частин і підрозділів, які брали участь у бойових діях. Необхідно зрозуміти організацію, завдання, чисельність військового формування. За наявності бажано використовувати епо-джерела, оскільки вони дають змогу реконструктору зрозуміти становище рядового бійця. Важливо мати точні знання про озброєння та обмундирування військовослужбовців різних рангів.

Історична реконструкція дозволяє студентам краще зрозуміти поведінку історичних персонажів та сприяє розвитку емпатії. Під час проведення дослідження минулого без афективної ідентифікації з головними героями не обійтися, тому встановлення такого зв'язку є необхідним. Чим точнішим буде наближення до умов історичної епохи, тим більший досвід здобуде реконструктор. Безумовно, такий підхід в жодному разі не дозволяє нам повернутися в минуле, однак він дає змогу краще його інтерпретувати. До прикладу, студенту важко зрозуміти психологічний вплив штикової атаки, допоки він не побачить її на власні очі. При цьому зауважмо, що відчуття безпеки, попри всі можливі ризики, та присутність аудиторії можуть заважати думати і діяти так, як це робили історичні персоналії. Проте безсумнівно, що історична реконструкція це один із найкращих способів пережити історію, оскільки вона пояснює багато питань, незрозумілих під час вивчення теорії.

Відтак, військово-історичні ігри та історичні реконструкції дозволяють учасникам зануритися в атмосферу епохи. Під час таких заходів важливо дотримуватися історичної точності, користуватися якомога більшою кількістю джерел. Військово-історичні заходи та історичні реконструкції не лише покращують запам'ятовування матеріалу, але й сприяють зміцненню міжособистісних відносин між студентами.

Таким чином, ефективне впровадження результатів дослідження в освітній процес носить складний комплексний характер. Оскільки військова історія – громіздка наука, викладачу потрібно навчити студента мислити систематично, аналізувати великі обсяги інформації. Військова історія неможлива без

використання карт різного типу – загальних, топографічних тощо. Вагому роль відіграють також цифрові платформи через свою інтерактивність. Військово-історичні ігри та історичні реконструкції дозволяють відтворити виучувані події на практиці, що сприяє кращому засвоєнню знань та зміцненню студентського колективу, проте при підготовці такого роду заходів слід ретельно досліджувати історичні джерела для якомога більшої точності.

ВИСНОВКИ

Горлицький прорив – одна із ключових операцій Першої світової на східноєвропейському театрі бойових дій, яка мала місце на початку травня 1915 року в районі містечок Горлице й Тарнув на півдні сучасної Польщі. Прорив став поворотним моментом війни Центральних держав проти Російської імперії. Союзним австро-німецьким військам вдалося прорвати фронт російської 3-ї армії та змусити відступати спершу саму її, а врешті й весь російський фронт. Успіх під Горлице дозволив Австро-Угорщині через півтора місяця, 22 червня 1915 року, повернути собі Львів, а разом із цим містом престиж монархії. Союзні армії змогли відтіснити весь російський фронт від Карпат до Балтики, допоки він не стабілізувався в середині вересня 1915 року.

У ході дослідження історії Горлицького прориву та наступних операцій на Східному фронті в 1915 році було проаналізовано значну кількість наявної літератури з теми. Особливо важливими для написання роботи були німецькі військово-історичні видання міжвоєнного періоду. Насамперед тут важливо зазначити німецьку офіційну історію Першої світової війни, праці фон Франсуа, фон Кальма, графа фон Роткірха. Надзвичайно цінними виявились німецькі полкові історії. Детальний аналіз наявної літератури виявив прогалини у висвітленні Горлицького прориву, особливо на стадії оперативного розвитку прориву. Завдяки наявній джерельній базі автору дослідження вдалося з'ясувати особливості прориву тактичної оборони російської 3-ї армії та наступного розвитку успіху операції. Найважливішу роль тут зіграли документи фондів армій, корпусів та дивізій військового відділу Федерального архіву Німеччини. Застосування різних методів історичного дослідження дало змогу структурувати роботу, ретельно проаналізувати причини операції, особливості прориву тактичної оборони противника, взаємодію частин і з'єднань, різних родів військ тощо.

Криза на карпатському фронті навесні 1915 року вимагала якнайшвидшого її вирішення з боку Австро-Угорщини. Росіяни намагалися через гірські

перевали вийти на Паннонську рівнину та захопити Будапешт. Проте військове командування Дуалістичної монархії самостійно не могло вирішити цієї проблеми та звернулося за допомогою до свого союзника – Німецької імперії. На порядку денному союзних командувань розглядалися різні варіанти розвитку подій, але зрештою було вирішено вдарити у фланг і тил російського Південно-Західного фронту в районі польського містечка Горлице з метою вигнання його з території Угорського королівства. У найкоротші терміни німцям вдалося перекинути з Західного фронту вісім піхотних дивізій та розгорнути їх на фланзі російського карпатського фронту. Росіяни, хоча й виявили зосередження німецьких військ, не прийняли ефективних заходів для посилення своєї 3-ї армії. Із початком наступу 11-й армії генерала фон Макензена завдяки перевазі в силах і засобах вдалося за три дні прорвати оборону супротивника й загрожувати його тилам, що призвело до відступу спершу російського X корпусу генерала Протопопова, потім – 3-ї армії генерала Радко-Дмитрієва і зрештою всього російського фронту.

Важливу роль грали операції на північному крилі Східного фронту, які були покликані відтягнути на себе сили росіян, проте швидко вони переросли в самостійні операції. Літньо-осіння кампанія 1915 року на Східному фронті – яскравий приклад стратегії широкого фронту, іншими прикладами якої в Першій світовій війні можуть слугувати план Шліффена, Брусиловський прорив, наступ Людендорфа та Стоденний наступ Антанти. Тиск на російські війська по всій ширині фронту призвів до Великого відступу, проте не спричинив їх оточення, як того бажало німецьке військово-політичне керівництво. У підсумку фронт стабілізувався в середині вересня, коли війська Центральних держав були виснажені літніми операціями, а росіяни мали змогу поповнити ряди своїх армій та кількість артилерійських боєприпасів.

Використання результатів дослідження в освітньому процесі вищих навчальних закладів вимагає від викладача правильної методики опису бойових дій. Інформацію слід подавати схематично і структуровано, аналізувати причини, задуми операцій та відповідність їх результатів планам командування.

Важливу роль при вивченні військової історії грають історичні карти, які дають змогу візуалізувати пересування великих мас військ. Під час дослідження Першої світової особливе значення мають топографічні карти. Оскільки наявні технічні засоби та швидкість пересування військ в умовах статичного фронту, насиченого вогневими засобами, не дозволяли проводити енергійні маневри великими об'єднаннями чи навіть з'єднаннями, то такий маневр найчастіше здійснювався в межах бригади, полку чи батальйону, що вимагає знання топографічних особливостей місцевості. Для покращення запам'ятовування матеріалів студентам можна запропонувати військово-історичні ігри чи історичні реконструкції. Крім того, такий підхід сприяє згуртованості студентського колективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

I. Архівні джерела

**Федеральний архів Німеччини, відділ військових архівів
(м. Фрайбург-ім-Брайсгау)**

1. ВArch, РН 5-II (Armeeeoberkommandos des Deutschen Heeres)/82, 51 Bl. : сайт URL : <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/d8a3001c-6f2e-448f-b98a-638ceb140db1/> (дата звернення: 08.10.2025)
2. ВArch, РН 5-II (Armeoberkommandos des Deutschen Heeres)/90, 166 Bl. : сайт URL : <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/2a0e6d27-bfbc-4c11-aa85-da6974cc6427/> (дата звернення: 08.10.2025)
3. ВArch, РН 5-II (Armeeeoberkommandos des Deutschen Heeres)/297, 251 Bl. Vorbereitung <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/7c83f699-af7d-4fc0-903c-0e6235ea1d1d/> (дата звернення: 09.10.2025)
4. ВArch, РН 6-I (Armeekorps und Gardekorps der Preußischen Armee)/226, 84 Bl. : сайт URL : <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/87bbc662-ce28-4be6-822b-ee6817a2499f/> (дата звернення: 10.10.2025)
5. ВArch, РН 6-I (Armeekorps und Gardekorps der Preußischen Armee)/233, 106 Bl. : сайт URL : <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/1c11071b-6c6a-49a1-9445-ad73f0aecbff/> (дата звернення: 15.10.2025)
6. ВArch, РН 6-II (Reservekorps und Garde-Reservekorps der Preußischen Armee)/143, 140 Bl. : сайт URL : <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/06c5eaea-2c78-435e-b00a-a23367f64d5d/> (дата звернення: 11.10.2025)
7. ВArch, РН 8-I (Infanterie-Divisionen der Preußischen Armee)/406, 86 Bl. : сайт URL : <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/a1aaa361-a75a-4983-9085-1c9dfd6eb3bc/> (дата звернення: 14.10.2025)

8. ВArch, PH 8-I (Infanterie-Divisionen der Preußischen Armee)/421, 50 Bl. : сайт URL : <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/1ef16bff-2e30-45e4-ba2f-3d3ec5d61bb7/> (дата звернення: 15.10.2025)
9. ВArch, PH 8-I (Infanterie-Divisionen der Preußischen Armee)/422, 32 Bl. : сайт URL : <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/c239fa85-2cd1-4b46-b48d-79c817f4dc0a/> (дата звернення: 15.10.2025)
10. ВArch, PH 8-I (Infanterie-Divisionen der Preußischen Armee)/431, 125 Bl. : сайт URL : <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/1cf55340-6aa3-4fb5-b2d8-9c3b7ffaf636/> (дата звернення: 16.10.2025)
11. ВArch, PH 8-I (Infanterie-Divisionen der Preußischen Armee)/442, 95 Bl. : сайт URL : <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/bb32320e-475b-468e-83da-baff3ce78739/> (дата звернення: 17.10.2025)
12. ВArch, PH 8-I (Infanterie-Divisionen der Preußischen Armee)/449, 64 Bl. : сайт URL : <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/3bb432da-bfa5-4d6a-9a49-ea3b4460aeef/> (дата звернення: 17.10.2025)
13. ВArch, PH 8-II (Reserve-Divisionen der Preußischen Armee)/130, 42 Bl. : сайт URL : <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/81a0d4c2-8d98-42f2-9726-b24c447190bf/> (дата звернення: 18.10.2025)
14. ВArch, PH 8-II (Reserve-Divisionen der Preußischen Armee)/135, 52 Bl. - КТВ 82.RID <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/direktlink/e4a93155-f071-4967-8f28-d1e7c707f671/> (дата звернення: 20.10.2025)

II. Опубліковані документи та матеріали

15. Горлицкая операция. Сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914–1917 гг.) / под ред. В.Е. Белолипецкого. Москва : Воениздат, 1941. 408 с.

III. Особові документи (листи, спогади, щоденники)

16. Брусилов А.А. Мои воспоминания. Москва, Ленинград : Гос. изд-во. Отд. воен. литературы, 1929. 214 с.
17. Геруа Б.В. Воспоминания о моей жизни : в 2 т. Париж : Военно-историческое издательство «Танаис», 1970. Т. 2. 218 с.

18. Aus meinem Leben, 1866 – 1917. Von Hans von Seeckt. Unter Verwendung schriftlichen Nachlasses im Auftrage von Frau Dorothee von Seeckt / bearb. von Friedrich von Rabenau. Leipzig : v. Hase & Koehler Verlag, 1938. 640 S.
19. Falkenhayn Erich von. Die oberste Heeresleitung 1914–1916 in ihren wichtigsten Entschlüssen. Berlin : Mittler & Sohn, 1920. 252 S.
20. Hindenburg Paul von. Aus meinem Leben. Leipzig : S. Hirzel, 1920. 409 S.
21. Ludendorff Erich. Meine Erinnerungen, 1914–1918. Berlin : Mittler & Sohn, 1919. 628 S.
22. Mackensen. Briefe und Aufzeichnungen des Generalfeldmarschalls aus Krieg und Frieden / bearb. von Wolfgang Foerster. Leipzig : Bibliographisches Institut AG., 1938. 414 S.
23. Wir Kämpfer im Weltkrieg. Feldzugsbriefe und Kriegstagebücher von Frontkämpfern aus dem Material des Reichsarchivs / bearb. von Wolfgang Foerster. Berlin : Neufeld & Henius, 1929. 319 S.

IV. Візуальні джерела

24. GRN Zmierzch Epoki : сайт URL :
<https://www.facebook.com/share/p/17N4BPjPjz/> (дата звернення:
 30.10.2025)
25. GRN Gloria-Viktoria: сайт URL :
<https://www.facebook.com/share/p/17r4xQfyTk/> (дата звернення:
 30.10.2025)

ЛІТЕРАТУРА

26. Бонч-Бруевич М. Катастрофа в 3-й армии // Потеря Галиции в 1915 г. : в 2 ч. Москва, Ленинград : издание военной типографии Гуркка, 1926. Ч. 2. 264 с.
27. Незнамов А. Стратегический очерк войны 1914–1918 // Стратегический очерк войны 1914–1918 : в 7 ч. Москва : Высший военный редакционный совет, 1922. Ч. 4. 133 с.

28. Ростунов И.И. Русский фронт Первой мировой войны. Москва : «Наука», 1976. 386 с.
29. Bast Fritz von. Königlich Preußisches Reserve-Infanterie Regiment Nr. 267 im Großen Kriege 1914/1918 // Aus Deutschlands großer Zeit : in 122 Bde. Zeulenroda : Bernhard Sporn, 1936. Bd. 85. 419 S.
30. Bierwagen Max. Zwischen Somme und Pripjet. Geschichte des Reserve-Infanterie-Regiments Nr. 271 im Weltkriege 1914–1918 // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Truppenteile des ehemaligen preußischen Kontingents : in 372 Bde. Oldenburg : Gerhard Stalling, 1927. Bd. 220. 462 S.
31. Bitwa pod Gorlicami : studia z perspektywy stulecia / pod red. J. Centka, S. Kułacza, K. Ruszały. Gorlice : Gorlickie Centrum Kultury, 2015. 257 s.
32. Błachnio Jan. On the battles for Hill 446 (Pustki) during the Gorlice breakthrough (2 May 1915) once again // The Journal of Slavic Military Studies. 2025. Vol. 38. №2. P. 223–245.
33. Bose Thilo von. Das Kaiser Alexander Garde-Grenadier-Regiment Nr. 1 im Weltkriege 1914–1918 // Aus Deutschlands großer Zeit : in 122 Bde. Zeulenroda : Bernhard Sporn, 1932. Bd. 45. 631 S.
34. Brandes Heinz. Geschichte des Königlich Preußischen Infanterie-Regiments von Voigts-Rhetz (3. Hannoversches) Nr. 79 im Weltkrieg 1914–1918. Hildesheim : Roland-Buchhandlung, 1931. 722 S.
35. Buttar P. Germany ascendant : the Eastern Front 1916. Oxford : Osprey Publishing, 2015. 448 p.
36. Centek Jarosław. Artyleria Korpusu Gwardii w bitwie pod Gorlicami // Studia artyleryjskie. 2017. T. 7. S. 91–109.
37. Das Kriegsjahr 1915 : vom Ausklang der Schlacht bei Limanowa-Łapanów bis zur Einnahme von Brest-Litowsk // Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918 : in 7 Bde. Wien : Verlag der militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1931. Bd. 2. 814 S.

38. Das Kriegsjahr 1915 : von der Einnahme von Brest-Litowsk bis zur Jahreswende // Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918 : in 7 Bde. Wien : Verlag der militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1932. Bd. 3. 624 S.
39. Di Nardo Richard L. Turning points : the Eastern Front in 1915. Santa Barbara, California; Denver, Colorado : ABC-CLIO, LLC. 258 p.
40. Die Operationen des Jahres 1915 : die Ereignisse im Westen im Frühjahr und Sommer, im Osten vom Frühjahr bis zum Jahresschluß // Der Weltkrieg 1914 bis 1918 : die militärischen Operationen zu Lande : in 15 Bde. Berlin : Mittler & Sohn, 1932. Bd. 8. 666 S.
41. Die Operationen des Jahres 1915 : die Ereignisse im Winter und Frühjahr // Der Weltkrieg 1914 bis 1918 : die militärischen Operationen zu Lande : in 15 Bde. Berlin : Mittler & Sohn, 1931. Bd. 7. 493 S.
42. Dihm Hermann. Das K. B. 7 Chevaulegers-Regiment // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Bayerische Armee: in 96 Bde. München : Bayerisches Kriegsarchiv, 1924. Bd. 29. 85 S.
43. Ebeling Fritz. Geschichte des Infanterie Regiments Herzog Friedrich Wilhelm von Braunschweig (Ostfriesisches) Nr. 78 im Weltkriege // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Truppenteile des ehemaligen preußischen Kontingents : in 372 Bde. Oldenburg : Gerhard Stalling, 1924. Bd. 119. 223 S.
44. Eder Max. Das Preußische Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 269 // Aus Deutschlands großer Zeit : in 122 Bde. Zeulenroda : Bernhard Sporn, 1937. Bd. 95. 431 S.
45. Engelberg Walter. Das Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 270 im Weltkriege 1914/1918 // Deutsche Tat im Weltkrieg : in 82 Bde. Frankfurt am Main : Bernard & Graefe, 1934. Bd. 56. 175 S.
46. François Hermann Karl Bruno von. Gorlice 1915. Der Karpathendurchbruch und die Befreiung von Galizien. Leipzig : K.F. Koehler, 1922. 254 S.

47. Freiherr von Stengel Franz. Das K.B. 3. Infanterie-Regiment Prinz Karl von Bayern // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Bayerische Armee : in 96 Bde. München : Bayerisches Kriegsarchiv, 1924. Bd. 33. 324 S.
48. Gabriel Kurt. Das 1. Hannoversche Infanterie-Regiment Nr. 74 im Weltkriege. Hannover : Selbstverlag der kameradschaftlichen Vereinigungen des ehemaligen 1. Hannoverschen Infanterie-Regiments Nr. 74, 1931. 543 S.
49. Grote Hans von. Das Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 272 im Weltkriege // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Truppenteile des ehemaligen preußischen Kontingents : in 372 Bde. Oldenburg : Gerhard Stalling, 1925. Bd. 127. 120 S.
50. Harms Heinrich. Die Geschichte des Oldenburgischen Infanterie-Regiments Nr. 91 // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Truppenteile des ehemaligen preußischen Kontingents : in 372 Bde. Oldenburg : Gerhard Stalling, 1930. Bd. 331. 532 S.
51. Herberg-Schöneiche Franz von, Fromberg-Breslau Heinrich, Ciechanski Willy von. Kriegserinnerungen der Reserve-Radfahrer-Kompanie Nr. 82 im Weltkrieg 1914–1918. Berlin : Trowitzsch & Sohn, 1938. 84 S.
52. Karpatský front 1914/1915 / M. Čaplovič [a iné]. Bratislava : Vojenský historický ústav Bratislava a Klub vojenskej histórie Beskydy, 2016. 313 s.
53. Klimecki M. Gorlice 1915. Warszawa : Bellona, 2009. 160 s.
54. Köhn Hermann. Erstes Garde-Feldartillerie-Regiment und seine Reitende Abteilung. Oldenburg : Gerhard Stalling, 1928. 541 S.
55. Loebell Egon von. Das 3. Garde-Regiment zu Fuß im Verbands der 1. Garde-Inf.-Division // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Truppenteile des ehemaligen preußischen Kontingents : in 372 Bde. Oldenburg : Gerhard Stalling, 1926. Bd. 85 I. 229 S.
56. Luyken Walter. Das 2. Garde-Feldartillerie-Regiment im Weltkriege. Berlin : Tradition Wilhelm Kolk, 1929. 280 S.
57. Meyer Hans. Das K.B. 22. Infanterie-Regiment Fürst Wilhelm von Hohenzollern // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Bayerische

- Armee : in 96 Bde. München : Bayerisches Kriegsarchiv, 1923. Bd. 15. 115 S.
58. Oertzen Henning von. Das 4. Garde-Feldartillerie-Regiment im Weltkriege // Aus Deutschlands großer Zeit : in 122 Bde. Zeulenroda : Bernhard Sporn, 1933. Bd. 64. 367 S.
59. Olejko A. Ohne Flieger kein Sieg – Bez lotników nie ma zwycięstwa! Szkic z działań lotnictwa austro-węgierskiego i niemieckiego w przeddzień przełamania gorlickiego 1915 r. w świetle archiwaliów i literatury pamiętnikarskiej // Galicja. Studia i materiały. 2021. №7. C. 81–106.
60. Prinz von Preußen Eitel Friedrich. Erstes Garde-Regiment zu Fuß // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Truppenteile des ehemaligen preußischen Kontingents : in 372 Bde. Oldebnburg : Gerhard Stalling, 1922. Bd. 35. 238 S.
61. Puttkamer Oscar-Jesco von. Das Königlich Preußische Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 46 im Weltkriege // Aus Deutschlands großer Zeit : in 122 Bde. Zeulenroda : Bernhard Sporn, 1938. Bd. 102. 340 S.
62. Reinhard Wilhelm. Das 4. Garde-Regiment zu Fuß // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Truppenteile des ehemaligen preußischen Kontingents : in 372 Bde. Oldenburg : Gerhard Stalling, 1924. 402 S.
63. Rieben Friedrich Wilhelm von. Das 2. Garde-Regiment zu Fuß // Aus Deutschlands großer Zeit : in 122 Bde. Zeulenroda : Bernhard Sporn, 1934. Bd. 71. 639 S.
64. Rieben Friedrich Wilhelm von. Kaiser Franz Garde-Grenadier-Regiment Nr. 2 // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Truppenteile des ehemaligen preußischen Kontingents : in 372 Bde. Berlin : Gerhard Stalling, 1929. Bd. 279. 552 S.
65. Rosenberg-Lipinsky Hans Oskar von. Das Königin Elisabeth Garde-Grenadier-Regiment Nr. 3 im Weltkriege 1914–1918 // Aus Deutschlands großer Zeit : in 122 Bde. Zeulenroda : Bernhard Sporn, 1935. Bd. 78. 788 S.

66. Rothkirch Leonhard Alfred Graf von. Gorlice–Tarnow : unter Benutzung amtlicher Quellen. Oldenburg : Gerhard Stalling, 1918. 87 S.
67. Schmidt Walter, Winkelmann Otto, Altermann Martin. Das Königlich Preußische 3. Posensche Infanterie-Regiment Nr. 58 im Weltkriege // Aus Deutschlands großer Zeit : in 122 Bde. Zeulenroda : Bernard Sporn, 1934. Bd. 59. 320 Seiten.
68. Seiffert Wolfgang. Kriegserlebnisse des Reserve-Feldartillerie-Regiments Nr. 67 // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Truppenteile des ehemaligen preußischen Kontingents : in 372 Bde. Oldenburg : Gerhard Stalling, 1925. Bd. 151. 111 S.
69. Sobbe Friedrich von. Geschichte des Braunschweigischen Infanterie-Regiments Nr. 92 im Weltkriege 1914-1918 // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Truppenteile des ehemaligen preußischen Kontingents : in 372 Bde. Berlin : Kolk, 1929. 702 S.
70. Stammberger Ludwig. Das Königlich Bayerische Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 13 // Erinnerungsblätter deutscher Regimenter. Bayerische Armee : in 96 Bde. München : Bayerisches Kriegsarchiv, 1921. Bd. 4. 56 S.
71. Tile von Kalm Oskar. Gorlice // Schlachten des Weltkrieges : in 35 Bde. Berlin : Gerhard Stalling, 1930. Bd. 30. 202 S.
72. Unger Fritz von. Das Königin-Augusta-Garde-Grenadier-Regiment Nr. 4 im Weltkriege 1914–1919. Berlin : Selbstverlag, 1922. 283 S.
73. Viereck Helmut. Königlich Preußisches 2. Hannoversches Infanterie-Regiment Nr. 77 im Weltkriege 1914-1918. Das Heideregiment. Celle : August Pohl, 1934. 663 S.
74. Zuname Max. Infanterie-Regiment Graf Kirchbach (1. Niederschlesisches) Nr. 46 im Weltkrieg 1914/18 // Deutsche Tat im Weltkrieg : in 82 Bde. Berlin : Bernard & Graefe, 1935. Bd. 20. 583 S.

ДОДАТКИ

Додаток А

Основоположна директива для наступу 11-ї армії

від 27 квітня 1915 року [2, арк. 13–14]

Grundlegende Direktiven für den Angriff.

Der Angriff der 11. Armee muß, wenn er seinen Auftrag erfüllen soll, schnell vorwärts getragen werden. Das ist aus Gründen der Operation erforderlich; es liegt aber auch nur in Schnelligkeit des Angriffs die Gewähr den Feind an erneutem Widerstand in hinteren Stellungen und am planmäßigen Einsatz stärkerer Reserven zu hindern. Es ist daher von allen Stellen anzustreben das Vorgehen innerhalb der zugewiesenen Angriffsstreifen in dauerndem Fluß zu erhalten. Hierzu dienen zwei Mittel: Tiefengliederung der angreifenden Infanterie und schnelles Folgen der Artilleriewirkung. Es können sonach den angreifenden Armee-Korps und Divisionen von der Armee nicht bestimmte Tagesziele in dem Sinne gegeben werden, dass durch ihre Festsetzung die Möglichkeit weiteren Vorkommens eingedämmt werden soll.

Dagegen ist es erforderlich, dass die Einheitlichkeit des Angriffs der Armee dauernd gewahrt bleibt. Es ist nicht zu erwarten, dass der Angriff auf der ganzen Front gleichmäßig fortschreiten wird. Schon die Notwendigkeit aus der zunächst nach Nordosten gerichteten Front nach Osten einzuschwenken, ergibt für den linken Flügel den weiteren Weg. Das schnellere Vordringen eines Teiles der Front wird oft das schwierigere und vielleicht vorübergehend stockende Vorgehen an anderen Stellen erleichtern und erneut in Fluß bringen, namentlich, wenn die Tiefengliederung erlaubt, die erzielte Wirkung auf die Nebenfront zu übertragen. Andererseits setzt sich der Teil, dem es gelingt, weiter vorwärts zu kommen, der Gefahr aus, flankiert zu werden. Dann würde gerade die Truppe, die es dank ihres schnellen Fortschreitens am wenigsten verdient, sich Rückschlagen aussetzen. Diese Überlegung zwingt dazu, von seiten der Armee Linien zu bestimmen, deren einheitliche und möglichst gleichzeitige Erreichung erwünscht ist, ohne damit die Truppen an sie zu binden, wenn es möglich ist, noch die nächsten Abschnitte in gemeinsamen Handeln zu erreichen. Jedes weitere

Vordringen des Angriffs wird von der Armee dankbar begrüßt und verwertet werden. Es ergibt sich aus den gleichen Überlegungen die Notwendigkeit der dauernden Verbindung der Korps und Divisionen mit den Nachbarabteilungen, nicht nur durch den Vernsprecher, sondern durch an diesen Anschluß nehmende Offiziere. Ferner muß den Generalkommandos und selbständigen Divisionen zur Pflicht gemacht werden, über das Fortschreiten des Kampfes dauernd das A.O.K. auf den Laufenden zu erhalten, damit dieses in der Lage ist, zwischen den einzelnen Teilen der Kampffront einen Ausgleich zu schaffen und seine Reserven der Lage entsprechend nachzuführen und einzusetzen.

Für die Richtigkeit:

Dunst, Hauptm.

gez. v. Mackensen

Generaloberst.

Додаток Б

Розподіл мінометних дивізіонів за корпусами 11-ї армії станом на 28 квітня 1915 року [3, арк. 56]

Армійський корпус	Важкий мінометний дивізіон №	Середній мінометний дивізіон №	Легкий мінометний дивізіон №
Гвардійський	гвардійський (ще прибуває)	119	225 226
XXXXI резервний	35	120	два уже прибулі, номер невідомий
Зведений	1 баварський	101 баварський	205 один ще прибуває
Цісарський-і-королівський VI	—	112 саксонський	223 224

Додаток В

Повідомлення генерала Фалькенгайна генералу Макензену від 23:55 2 травня 1915 року [2, арк. 23зв.]

2.5.15. 11.55 nachm.

An A.O.K. 11

Die heutigen Erfolge geben begründete Hoffnungen, daß die Armee unter allen Umständen den ihr gewordenen Auftrag erfüllen wird. Innerhin ist es nicht unnötig, darauf zu verweisen, daß die Gaskampftruppe auch nach neuerlichen Erfahrungen im Westen vortreffliche Dienste zu leisten im Stande ist, falls irgendwo hartnackiger Widerstand einsetzen sollte.

v. Falkenhayn

Додаток Г

Приклад історичної реконструкції Горлицького прориву [24; 25]

